

Britanska demokracija:

Suverenost parlamenta

Objavljeno v knjižni zbirki **Politika**

Simona Kustec Lipicer (ur.)
Politične vsebine in volilna kampanja

Alenka Krašovec (ur.)
Volitve v Evropski parlament 2009

Tomaž Deželan
Nasproti evropskemu federalizmu?

Simona Kustec Lipicer, Samo Kropivnik, Tomaž Deželan, Alem Maksuti
Volilni programi in stališča

Drago Zajc, Samo Kropivnik, Simona Kustec Lipicer
Od volilnih programov do koalicijskih pogodb

Janko Prunk, Metka Rangus
Sto let življenja slovenskih političnih strank: 1890–1990

Danica Fink Hafner (ed.)
*The Development of Civil Society in the Countries
on the Territory of the Former Yugoslavia since 1980s*

Danica Fink-Hafner, Matej Knep, Meta Novak
The Slovenian Greens: From Early Success to Long-Term Failure

Damjan Lajh, Meta Novak
Organizirana civilna družba v procesih odločanja na ravni Evropske Unije

Meta Novak
Izražanje političnih mnenj v anketah

Danica Fink-Hafner, Matej Knep, Meta Novak
Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi

Danica Fink Hafner, Boštjan Slatenšek
Teokracija: Talibski režim v Afganistanu 1996–2001

Elena Nacevska
Women in Politics in Western Balkan Countries

Tomaž Deželan
Izzivi politične participacije mladih

Marko Lovec (ed.)
Populism and attitudes towards the EU in Central Europe

Britanska demokracija: Suverenost parlamenta

Danica Fink Hafner

POLITIKA

Danica Fink Hafner
**Britanska demokracija:
Suverenost parlamenta**

Knjižna zbirka: POLITIKA
Urednica knjižne zbirke: Alenka Krašovec

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2019, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Recenzenta: dr. Peter Vodopivec, dr. Drago Zajc
Jezikovni pregled: Barbara Korun
Naslovnica: Janko Testen
Prelom: Leon Beton

Tiskana izdaja, 2019.
Druga izdaja, elektronska knjiga.
Dostopno prek: <https://knjigarna.fdv.si/>

Ljubljana, 2020

Katalogni zapis o publikaciji (CIP)
pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID=304124672
ISBN 978-961-235-914-0 (pdf)

Kazalo

Kratice	vii
Seznam preglednic	viii
Seznam slik	viii
O avtorici	ix
1 Predgovor	1
2 Uvod	3
3 Ekonomija, vojne in revolucije v tujini kot sprožilci političnih inovacij	3
4 Teoretsko uokvirjanje britanskega modela: britanski liberalizem	27
5 Privolitev, predstavništvo in legitimnost	51
6 Kritične točke v zgodovinskem razvoju modernega parlamenta	61
7 Verska svoboda, delitev cerkve in države	83
8 Živa mrtveca	93
9 Javna uprava: od nepristranosti k politizaciji, od mednarodnega zgleada do krize	99
10 Od večinske k pluralistični demokraciji in nazaj: politične stranke in volitve	107
11 Človekove pravice, državni nadzor in izredne razmere ...	121
12 Spolna neenakost	131
13 Obravnava homoseksualcev	143
14 Kultura, umetnost, mediji in politika	149
15 Britanski model demokracije v sodobnem globalnem kontekstu	161
16 Viri	177
17 Imensko in pojmovno kazalo	237

Kratice

ES	Evropska skupnost
EU	Evropska unija
ZDA	Združene države Amerike
MDS	Mednarodni denarni sklad
NJM	Novi javni menedžment
ZK	Združeno kraljestvo
OZN	Organizacija združenih narodov
LGBTQ	lezbijke, geji, biseksualne, transspolne in transseksualne ter queer osebe

AV	The Alternative Vote
CEMA	The Council for the Encouragement of Music and the ARTS
FMI	The Financial Management Initiative
FMI	The Financial Management Initiative
ICHCPJ	International Centre for the History of Crime, Policing and Justice
LRC	The Labour Representation Committee
LSE	London School of Economics and Politics
MBE	Member of the British Empire
MINIS	The Management Information Systems for Ministers
NAFTA	North American Free Trade Agreement

NATO	North Atlantic Treaty Organisation
NHS	National Health System
NMW	National Minimum Wage
NPG	New Political Governance
NPM	New Public Management
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
UKIP	UK Independence Party
UNHRC	United Nations Human Rights Council
UNICEF	United Nations Children's Fund
WTO	World Trade organisation
WW III	World War Three
YBAS	Young British Artists

Seznam preglednic

Tabela 1: Primerjava večinske in konsenzualne oblike demokracije	7
--	---

Seznam slik

Slika 1: Raziskovalni model	11
-----------------------------------	----

O avtorici

Danica FINK HAFNER je redna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani na področju političnih strank, interesnih skupin in analize politik. Je med drugim tudi vodja raziskovalnega programa Politološke raziskave. Med njenimi raziskovalnim interesi so prehodi v demokracijo in oblike vladavine. V seriji publikacij o oblikah vladavine je doslej izšla knjiga v soavtorstvu z Boštjanom Slatenškom *Teokracija: Talibski režim v Afganistanu 1996–2001*. Med njenimi številnimi znanstvenimi objavami so tudi članki v mednarodno priznanih znanstvenih revijah, kot so *Public Administration*, *Journal of European Public Policy*, *Legislative Studies*, *Europe-Asia Studies*, *Electoral Studies*, *West European Politics*, *East European Politics and Society* in *European Educational Research Journal*.

1 PREDGOVOR

Združeno kraljestvo je prva zahodna država, ki sem jo kot raziskovalka za dlje časa obiskala, in sicer takoj po doktoratu. Na prvi študijski obisk v Združeno kraljestvo sem odpotovala z zelo majhno štipendijo Univerze v Ljubljani in lastnim finančnim vložkom. Vanjo sem se še večkrat vračala. V vlogi raziskovalke in predavateljice sem od leta 1991 do danes večkrat gostovala na University of Strathclyde v Glasgowu na Škotskem, poleg tega pa še na Warwick University v Coventriju, University of Glasgow, University of Bath in na University of London (Birkbeck).

V času svojega prvega študijskega obiska v Glasgowu sem srečala tudi druge družboslovce iz posocialističnih držav, ki so takrat iskale odgovore na vprašanja oblikovanja demokratičnih političnih ustanov. Eden vodilnih strokovnjakov na področju raziskovanja britanskega parlamenta, David Judge, profesor na glasgowski University of Strathclyde, se je takrat zelo čudil, od kod takšno navdušenje “vzhodnjakov” nad britanskim parlamentarizmom. Kar neposredno je komentiral, da so pričakovanja, da se lahko naučimo demokratičnih zgledov v Združenem kraljestvu, močno pretirana. Po poglobljenem študiju britanskega sistema je lažje razumeti profesorjevo pripombo.

Ta knjiga je namenjena prav poglobljenemu vpogledu v razvoj britanskega sistema vladavine in njegove aktualne krize, ki se je posebej izostrila v okoliščinah izstopanja Združenega kraljestva iz Evropske unije in ki ima hkrati tudi pomembne globalne razsežnosti.

Glede na to, da je razvoj britanskega sistema potekal prek več stoletij ozemeljskih sprememb, v knjigi upoštevamo tudi spreminjajoča se imena države: od 10. stoletja do leta 1707 je bila to Kraljevina Anglija (*the Kingdom of England*), ki je leta 1536 priključila tudi Wales, od leta 1707 z združitvijo Anglije in Škotske se je imenovala

Kraljevina Velika Britanija, od leta 1801 (z združitvijo kraljevin Velike Britanije in Irske) pa Združeno kraljestvo Velike Britanije in Irske, od leta 1922 naprej (po odceptivi dela Irske) pa Združeno kraljestvo Velike Britanije in Severne Irske. Pri uporabi zadnjega imena praviloma navajamo skrajšano obliko (Združeno kraljestvo) v skladu s prevladujočo prakso.

Raziskovalno delo je potekalo v okviru raziskovalnega programa P5-0136 Politološke raziskave, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Zahvaljujem se kolegom in kolegicam, ki so mi s strokovnimi pripombami pomagali kar se da korektno napisati to delo, še posebej profesorju Davidu Judgeu, specialistu na področju študij parlamentarizma in profesorju na University of Strathclyde, ki mi je dal koristne pripombe na prvo različico rokopisa v angleškem jeziku; Marku Goughu, britanskemu pravniku; profesorju Petru Vodopivcu, zgodovinarju; in profesorju Dragu Zajcu, politologu. Posebej se zahvaljujem Barbari Korun, ki je poskrbela za lekturo in Eleni Nacevski, ki je pomagala tehnično urediti knjigo.

Ljubljana, januar 2019

Danica Fink Hafner

2 UVOD

Knjigo začenjamo z umestitvijo raziskovalnega pristopa v literaturo, ki se ukvarja z demokracijo od približno osemdesetih let 20. stoletja do danes. Na tej podlagi orišemo ključni raziskovalni interes in raziskovalni pristop knjige. Zaključimo s predstavitvijo strukture knjige.

Valovi znanstvenega zanimanja za demokracijo

V zadnjih nekaj desetletjih opazamo več tokov teoretičnih in empiričnih raziskovanj demokracije.

Prehodi v demokracijo konec osemdesetih let in v devetdesetih letih 20. stoletja so ponovno spodbudili preizpraševanje, kaj je demokracija, katere so njene nujne institucionalne sestavine in kateri so socialnoekonomski predpogoji za demokracijo in njeno utrditev (glej npr. Held in Pollitt, ur., 1986; Sartori, 1987a in 1987b; Arthur, ur., 1992; Held, 1993; Dahl, 2000). Nekateri avtorji kombinirajo to splošno razpravo z zgodovinsko analizo, s konceptualizacijo države političnega tekmovanja, stalno notranje razcepljene družbe in analizo demokratizacije v določenih delih sveta (npr. Marks in Diamond, 1992; Parry in Moran, ur., 1994; Grugel, 2002), drugi pa se osredotočajo na politične akterje – civilno družbo, politične stranke in interesne skupine (npr. Keane, 1988, in Keane, ur., 1988a; Bibič in Graziano, ur., 1994; Morlino, 1998).

Drugi segment literature, ki si je pridobil vzdevek “tranzitologija”, se je podrobno osredotočil na prehode v demokracijo in njeno konsolidacijo (O’Donnell, Schmitter in Whitehead, 1991; Huntington, 1991; Linz in Stepan, 1996; Morlino, 1998). Razdrobljene raziskave so predstavljale izkušnje z demokratizacijo v določenih delih sveta (npr. Pridham in Vanhanen, 1994; Linz in Stepan, 1996; Quigley,

1997; Potter, Goldblatt, Kiloh and Lewis, 1997; Dawisha in Parrott, ur., 1997; Pridham in Gallagher, ur., 2000). Šele kasneje so bile objavljene bolj celostne analize in tudi sinteze razprav o tretjem valu demokratizacije, vlogi politične kulture in civilne družbe (Diamond, 1999; Van Beek, ur., 2005).

Tranzitologom so se pri iskanju modelov za prehode iz avtoritarnih v demokratične režime v razpravah o primernih modelih pridružili tudi nekateri avtorji, ki so bili pred tem raziskovalno sicer usmerjeni na nesocialistične države (še posebej Lijphart, 1984, 1992 in 1994). V prvi vrsti so razglabljali o tem, katera ustavna izbira (parlamentarni ali predsedniški sistem) bi bil bolj primeren za mlade demokracije (npr. DiPalma, 1990; Lijphart, 1992). Podoben vpliv so imele tudi analize posledic volilnih sistemov (npr. Farell, 2001) ter analize predstavnštva žensk in etničnih manjšin (npr. Norris, 2004). Drugi avtorji pa so predvsem orisovali poteke prehodov v demokracijo (npr. Elster, Offe in Preuss z Boenker, Goetting in Rueb, 1998; Stoner in McFaul, ur., 2013). Institucionalne ureditve, opredeljene kot predpogoji za poliarhijo (demokracijo za velik del družbe; Dahl, 1971) so postale teoretična osnova za empirično merjenje demokratičnosti v posocialističnih državah (Inkeles, ur., 1991) in celo za seznam političnih kriterijev, ki jih je Evropska skupnost/Evropska unija začela uporabljati pri ocenjevanju primernosti kandidatke za pridruževanje ES/EU.

Poseben segment literature se usmerja na vprašanja demokracije na nadnacionalni ravni. Avtorji poleg o čeznacionalni (*transnational*) demokraciji (npr. Anderson, ur., 2002) govorijo o globalni demokraciji (npr. Holden, ur., 2000) in o globalni vladavini (*governance*; npr. Held in McGrew, ur., 2000; Held, 2004). Globalizacijska literatura zajema več glavnih politoloških tokov in tako uporablja tudi različne politološke govore. Naslavlja družbene probleme, politično moč, civilno družbo, pravo, institucije, državljanstvo, ekonomijo, neenakosti, pravičnost, javne politike, a v globalnih razsežnostih in na globalni ravni (npr. Held in McGrew, ur., 2000; Held in McGrew, ur., 2002; Keane, 2003). Nekateri avtorji teoretizirajo posledice zadnjega vala globalizacije na politične sisteme doma (npr. Wiarda, ur., 2001), drugi razpravljajo o demokraciji v medvladni obliki in o globalni demokraciji (npr. Archibugi in Held, ur., 1995). Do neke mere so tem sorodne razprave o demokraciji Evropske unije (npr. Rosenau, 1998; Hayward in Menon, ur., 2003; Nettesheim, 2005; Benz in Papadopoulos, ur., 2006; Giorgi in Parsons, ur., 2006; Eriksen, 2014) ter o upravljanju modernih in postmodernih družb (Beck, 1999 in 2006).

V okoliščinah zadnjega vala globalizacije, ko se je širila praksa čeznacionalnega oblikovanja pravil oziroma javnih politik (bolj ali manj se je poistovetila s pojmom regulacija), se je razvil velik segment literature, ki eksplicitno ne govori toliko o demokraciji, temveč bolj o regulaciji in vladanju prek omrežij (Ansell in Torfing, ur., 2016). Ključni razlog je v tem, da ta regulacija ni več izključno v domeni (nacionalnih) držav, temveč na postavljanje mednarodnih pravil močno vplivajo zasebni igralci. Avtorji poudarjajo, da se je organizacija politične moči močno spremenila (Pierre, 2000; Benz in Papadopoulos, 2006). Vprašanja in dileme glede razmerij med različnimi državnimi in zasebnimi oblikami vladavin pa so vendarle postavila na dnevni red velika vprašanja demokracije (posredno imenovane tudi meta-vladavina – *meta-governance*) in vloge politikov (Sørensen, 2002; Sørensen in Torfing, 2005; Blanco, Lowndes in Pratchett, 2011; Bäckstrand in Kuyper, 2017). Pojavili so se tudi poskusi vrednotenja vladavine na podlagi demokratičnih vrednot (npr. Hanberger, 2001 in 2004; Sørensen, 2002; Sørensen in Torfing, 2005).

Poleg institucionalnega vidika (vprašanja značilnosti ustav) v zadnjem času vedno bolj prihajata v ospredje obnašanje igralcev (behavioristični vidik) in vidik javnih politik (glej npr. Lane in Ersson, 2003). To še posebej velja v okoliščinah širjenja pojava radikalno desnih strank in ogrožanja stabilnosti obstoječih demokracij (npr. Raby, 2006). Pri preučevanju političnih institucij in njihovih učinkov ima posebno mesto preučevanje volilnih sistemov (LeDuc, Niemi in Norris, ur., 2002 in 2014; Norris, 2004; Carter, 2005; Diamond, 2006). Izpostavlja se povečane zahteve za kulturni protekcionizem in hkrati večjo odprtost proporcionalnih volilnih sistemov za radikalne politične odzive na globalizacijske učinke v okviru nacionalnih držav (Norris, 2005). Zato nekateri avtorji (npr. Norris, 2005: 254–255) poudarjajo potrebo po nadaljnjem raziskovanju, ki bo seglo prek posplošenega kvantitativnega metodološkega pristopa.

Pojav ekstremno desnih strank je postavil na dnevni red vprašanja razmerij med demokracijo, vrednotami in javnimi politikami (Hainsworth, ur., 2000; Mudde, 2000). V literaturi o demokraciji so med posebej izpostavljenimi vrednotami enakost, liberalizem in inkluzivnost (npr. Sartori, 1987b; Dahl, 1971; Dahl, 2000), civilnost (*civility*) in nenasilje (Keane, 2003) pa tudi povezanost med vrednotami, njihovim vplivom na javne politike (npr. van Deth in Scarbrough, ur., 1995; Jowell, Roberts, Fitzgerald in Eva, ur., 2007). Predvsem v novih demokracijah je aktualno vprašanje o vrednotni podlagi za

ohranjanje demokracije (npr. Klingemann in Zielonka, ur., 2006). Oživel pa ni le interes za ohranjanje (starih in mladih) demokracij, temveč tudi za vprašanja njihovega propada (Tilly, 2003; Keane, 2009). Množijo se analize dejanskih procesov de-demokratizacije oziroma upadanja demokracije (glej npr. Erdmann in Kneuer, ur., 2011; Bugarič, 2015; Csillag in Szelényi, 2015; Plattner, 2015; Bermeo, 2016; Brusis, 2016; Foa in Monk, 2016) in upadanja legitimnosti demokracije v 21. stoletju (van Beeck, ur., 2019), še posebej v okoliščinah mednarodne finančne in ekonomske krize (van Beeck in Wnuk-Lipinski, ur., 2011; Ferrín in Kriesi, ur., 2016).

V celoti gledano, v zadnjem času vedno bolj stopa v ospredje vprašanje povezanosti med določenimi institucionalnimi vzorci demokracije in njihovimi družbenimi, političnimi razsežnostmi ter učinki. Prav ta pristop pri raziskovanju v tej knjigi še posebej upoštevamo.

Prijazne in manj prijazne oblike demokracije – izsledki kvantitativnega raziskovanja

Obsežno kvantitativno empirično raziskovanje političnih institucij je pripeljalo do ugotovitve, da je mogoče razlikovati med večinsko in proporcionalno zasnovanimi demokracijami (Powell, 2000). Toda demokracije niso le politične institucije, temveč tudi njihovi družbeni učinki. To tezo je preverjal Lijphart, ki na podlagi dolgoletnega mednarodno primerjalnega raziskovanja ugotovil, da je mogoče govoriti o dveh usmeritvah demokracij, ki se med seboj zelo razlikujeta. Dve temeljni zvrsti je poimenoval večinske in konsenzualne demokracije (Lijphart, 2012: 274). Konsenzualne demokracije se razlikujejo od Powellovega tipa (tega je poimenoval proporcionalne demokracije), zanje je namreč poleg proporcionalnih institucionalnih rešitev značilen tudi konsenzualni način delovanja. Glede na družbene učinke Lijphart označuje večinske demokracije za manj prijazne oblike demokracije, konsenzualne demokracije pa za bolj prijazne.

Institucionalno se večinske in konsenzualne demokracije razlikujejo predvsem glede na značilnosti razmerij med izvršno oblastjo in političnimi strankami ter glede na značilnosti v okviru federalne ali unitarne razsežnosti.

Tabela 1: Primerjava večinske in konsenzualne oblike demokracije

Zvrst demokracije	VEČINSKA	KONSENZUALNA
Razsežnosti razmerij med izvršno oblastjo in političnimi strankami		
Razmerje med vlado in političnimi strankami	koncentracija izvršne oblasti v enostrankarskih večinskih vladnih kabinetih	porazdelitev oblasti (<i>power-sharing</i>) v okviru širokih večstrankarskih koalicij
Razmerje med izvršno in zakonodajno oblastjo	izvršna oblast prevladuje	ravnovesje moči izvršne in zakonodajne oblasti (<i>balance of power</i>)
Zvrst strankarskega sistema	dvostrankarski	večstrankarski
Zvrst volilnega sistema	večinski in disproportionalni	proporcionalni
Značilnosti interesno-skupinskega sistema	pluralistični interesno-skupinski sistemi s svobodnim tekmovanjem med skupinami	koordinirani in korporativistični interesno skupinski sistemi, ki težijo k dogovarjanju in h kompromisu
Federalno-unitarna razsežnost		
Temeljni značilnosti značilnost vladavine	unitarna in centralizirana vladavina	federalna in decentralizirana vladavina
Značilnosti institucionalne strukture parlamenta	koncentracija legislativne oblasti v enodolnem zakonodajnem telesu	delitev zakonodajne oblasti med dvema enako močnima, a različno sestavljenima domovoma
Zvrst ustave	fleksibilne ustave, ki jih je mogoče spremeniti z enostavno večino	rigidne ustave, ki jih je mogoče spremeniti samo z zelo velikimi večinami
Zvrst najvišje instance, ki odloča o ustavnosti zakonov	zakonodajna telesa imajo zadnjo besedo glede ustavnosti svoje zakonodaje	zakoni so predmet sodnega preverjanja ustavnosti; ustavnost presoja ali vrhovna ali ustavna sodišča
Zvrst razmerja med izvršno oblastjo in centralnimi bankami	centralne banke so odvisne od izvršne oblasti	neodvisne banke

Vir: avtoričin pregled na podlagi Lijphart (2012: 3–4).

Poleg tega Lijphartovo raziskovanje kaže, da so konsenzualne demokracije prijaznejše in uporabljajo manj nasilja v javnih politikah, kot so npr. politike blaginje (*welfare*) ali varovanja okolja, manj zapirajo ljudi v zapore in manj verjetno imajo smrtno kazen, konsenzualne demokracije iz razvitega sveta so tudi bolj radodarne pri ekonomski pomoči deželam v razvoju.

Med očitne primere večinskega modela demokracije se uvršča razmeroma malo držav. Poleg britanskega primera Lijphart podrobneje predstavlja še Novo Zelandijo in Barbados. Za ilustracijo konsenzualnega modela uporablja primer Švice, Belgije in Evropske unije.

Empirično mednarodno primerjalno raziskovanje očitno pomaga pri razkrivanju vzorcev demokracij. Slabost takšnega raziskovanja pa je, da oblikuje tipologije na podlagi statističnih analiz velikega števila primerov in izbranih spremenljivk o teh primerih, pri tem pa so izbrane spremenljivke dodatno osiromašene na izbrane kazalnike. S tem se sicer omogoči primerjalno raziskovanje bolj ali manj

unikatnih političnih sistemov, hkrati pa se izgublja veliko relevantnih informacij o posamičnih sistemih.

V primeru Združenega kraljestva se npr. izgubi izjemno pomembno dejstvo, da v britanskem sistemu ni suvereno ljudstvo, temveč parlament. Za to, da bi natančneje razumeli dinamiko nastanka in spreminjanje oblik vladavin, je zelo pomemben drugačen raziskovalni pristop – kvalitativno raziskovanje.

V tej knjigi tako gradimo na predhodnem, tudi kvantitativnem raziskovanju, a ga na primeru študija Združenega kraljestva poglobljamo s kvalitativnim raziskovanjem.

Westminsterski model – bistveni manjkajoči kvalitativni elementi v mednarodno primerjalnem raziskovanju britanske demokracije

Britanski sistem se pogosto na kratko imenuje westminsterski model ali pa westminstersko-whiteholški model (*Westminster-Whitehall model*) parlamentarne demokracije (Page, 2010). V njem se prepletajo naslednje pomembne značilnosti.

Prvič, britanski model vsebuje zgodovinsko pogojeno dvojnost. Vsebuje namreč tako značilnosti parlamentarne demokracije kot tudi ustavne monarhije¹. Združeno kraljestvo je parlamentarna demokracija glede na to, da vlado izvolijo ljudje na podlagi univerzalne volilne pravice zato, da bi vlada vladala v interesu ljudi. In vendar je v Združenem kraljestvu tudi monarh del institucionalnega političnega sistema, čeprav je moč monarha omejena, njegovo oziroma njeno delovanje pa naj bi bilo politično nepristransko.

Drugič, v britanskem modelu ni suvereno ljudstvo, temveč parlament.

Tretjič, v britanski politični sistem je institucionalno vgrajena prevlada izvršne oblasti. Izvršna oblast namreč “sedi” v parlamentu in ga s politično večino obvladuje.

Četrtyč, britanski model ni statičen, temveč se skozi zgodovino spreminja.

Petič, pomembna razsežnost britanske vladavine je globalna. Razvoj modernih političnih ustanov je bil v zgodovini tesno povezan z razvojem britanskega kapitalizma in njegovega prelitja prek

¹ Glej podrobneje v “Parliament and Crown”, Parliament UK (2018ac).

državnih meja. Britanski parlamentarizem je vplival na institucionalni razvoj po Evropi, še zlasti pa v britanskih kolonijah.

Šestič, še vedno je aktualna politična ideja britanske veličine, živa je tudi zgodovinska samozaznava Združenega kraljestva kot največje svetovne imperialne sile in temu skladno njeno globalno delovanje (Davie, 1994; Booth, 1995; Marwick, 2003; Black, 2004, 2006 in 2011).

Pragmatizem v razvoju britanske oblike demokracije

O preoblikovanju britanskega sistema predstavniške vladavine je bilo zelo malo teoretskih razprav. Večinoma se je sistem spreminjal zaradi pogajanj in pragmatičnih odločitev dinamično spreminjajočih se političnih igralcev. V dosedanji zgodovini so vznikali vedno novi igralci v okoliščinah tehnološko, gospodarsko in kulturno modernizirajoče se družbe.

Moderne politične institucije so se razvijale zaradi potrebe, da se vladavina prilagaja družbenoekonomskim spremembam in interesom vladajočih političnih igralcev (Miller, 1960). Čeprav je razvoj potekal prek več stoletij, se je izrazito zgostil v 19. stoletju. Lahko rečemo, da v britanski zgodovini ni bilo revolucije, ki bi bila primerljiva s francosko ali ameriško revolucijo.

Ne glede na to, da ni mogoče izločiti enega transformativnega dogodka v oblikovanju britanskega parlamenta, pa je pogosto kot zgodovinska prelomnica navedena Magna Carta (1215). Ta zgodovinski dokument velja za izhodiščno pravno osnovo britanskega posebnega načina normativnega opredeljevanja političnega sistema. Združeno kraljestvo namreč nima kodificirane ustave, ki bi bila primerljiva z večino držav na svetu. Magna Carta je še vedno tudi veljavni vir za presoje v sodstvu v Združenem kraljestvu, uveljavila pa se je tudi v državah Commonwealtha (npr. v Kanadi, Avstraliji in Novi Zelandiji; Lock, 1989). Pravzaprav je britanska ustava sestavljena prerogativov (privilegijev) monarha, zakonov, ki jih sprejema parlament (*statutes*), zgodovinsko akumuliranih sodnih sodb, ki se štejejo za precedence (običajno pravo – *common law*), konvencij (nenapisanih pravil, ki se spoštujejo v praksi) in avtoritativnih mnenj (pisnih prispevkov strokovnih avtoritet; gl. Blackburn, 2015).

Prav zato, ker ustava ni trdno določena, se lahko postopoma prilagaja novim okoliščinam. To je mogoče storiti kar s parlamentarnimi zakoni, saj imajo ti premoč (*supremacy*) nad drugimi ustavnimi viri. Parlament lahko dejansko sprejema zakone, ki spreminjajo ustavo brez posebnega postopka. Ravno tako lahko običajno pravo intervenira v preoblikovanje razmerij med vejami oblasti (npr. status sodnikov in razmerja med parlamentom in sodišči; gl. Kingdom, 1991: 33–38).

Globalno širjenje britanskega političnega modela je bilo tesno povezano s širjenjem določenega tipa kapitalizma. Sprva se je to dogajalo z unifikacijo britanskih otokov (vključno z Irsko). Kasneje se je politični model prenašal v druge dele sveta prek širjenja britanskega gospodarskega, kulturnega in političnega vpliva na druge kontinente. Toda čeprav so bili britanski politično-upravni vplivi široko razpršeni, določenih kvalitiet ni bilo mogoče preprosto izvažati drugam. Gre za britansko spoštovanje konvencij, ki velja za neprimerljivo višjo kvaliteto v britanski ustavi kot v katerikoli drugi državi (Kingdom, 1991: 49).

Teza o suverenosti parlamenta temelji predvsem na dveh postavkah. Prva je dediščina zgodovinske uveljavitve parlamenta na podlagi ukinitve božanske legitimnosti kralja. Druga pa je oblikovanja politične legitimnosti sistema vladanja na podlagi družbene pogodbe. Institucija parlamenta se je namreč razvila kot telo, ki je predstavljalo interese politične nacije (*political nation*) oziroma vladanih (*the ruled*) s tem, da je omejila oblast kralja (vladarja). Zato je nastanek spodnjega doma parlamenta (*the House of Commons*) ključna britanska politična inovacija v procesu modernizacije. Toda, ob odstranitvi božanske pravice monarha (*monarch's divine right*) je bila ustanovljena tudi izvršna oblast, ki je del parlamenta.

Raziskovalni pristop

V knjigi iščemo odgovore na naslednja raziskovalna vprašanja:

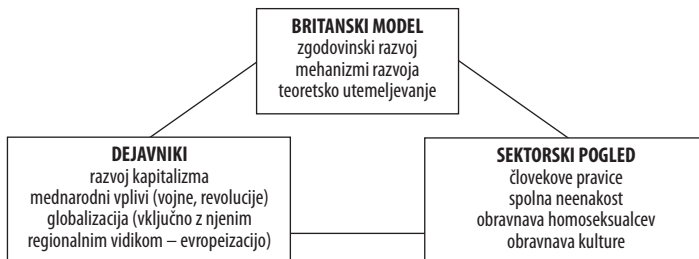
- Katere so dolgoročne značilnosti britanske oblike demokracije?
- Katere politične odgovore na različne faze kapitalizma je (Velika) Britanija oziroma Združeno kraljestvo oblikovalo doslej?
- Kaj pomeni brexit iz notranjepolitičnega zornega kota?
- Kaj pomenijo dileme v razreševanju britanske ustavne krize v procesu brexita glede na aktualne dileme vladanja v sedanji fazi globalnega kapitalizma?

Odgovore iščemo prek:

- vpogleda v družbenoekonomske in mednarodne soopredeljenosti razvoja britanskega modela demokracije;
- zgodovinskega pregleda mehanizmov razvoja političnih ustanov in njihovih značilnosti (razvoja parlamentarne demokracije, lordske zbornice, monarhije, državne religije, javne uprave, policije in političnih strank);
- teoretskega utemeljevanja razvoja parlamentarne demokracije in temeljnega vira legitimnosti politične vladavine in
- vpogleda v indikativna sektorska področja, kot so človekove pravice, obravnava spolne neenakosti, homoseksualcev in kulture.

V raziskovalnem modelu razlikujemo med britanskim modelom (institucijami, mehanizmi in teoretskim utemeljevanjem britanske oblike demokracije), dejavniki razvoja britanskega modela (notranji in zunanji dejavniki) ter sektorskim oziroma javnopolitičnim vidikom praktičnega delovanja britanske zgodovinsko prilagajajoče se politične ureditve. V raziskovalnem modelu so vsi trije sklopi vzajemno povezani, saj predpostavljamo, da gre za vzajemne vplive.

Slika 1: Raziskovalni model

Raziskovanje je bilo kvalitativno in je potekalo prek študijskih obiskov v Združenem kraljestvu od začetka devetdesetih let 20. stoletja, strokovnih razgovorov z Davidom Judgeom, profesorjem na University of Strathclyde, Terryjem Coxom, profesorjem na University of Glasgow, Williamom Maloonyjem, profesorjem na Newcastle University, Patrycjo Rozbicko, docentko na Aston Univeristy, Markom Goughom, britanskim pravnikom in na podlagi pregleda literature, objavljenih raziskav in statističnih podatkov ter prispevkov množičnih medijev.

Struktura knjige

Knjiga je strukturirana tako, da kar najbolje omogoča razumevanje razvoja britanskega modela demokracije, njegovih razsežnosti in problemov.

Začenjamo z razvojem kapitalizma v nacionalnem in globalnem okviru ter z vplivom vojn in revolucij na britanski politični razvoj. Čeprav britanski model demokracije ni rezultat vnaprejšnjega oblikovanja teoretskega modela in nato njegovega izvajanja, je njegovo teoretsko osmišljanje bilo pomembno za politično prakso. Gre predvsem za britanski liberalizem, ki pa se je v zgodovini bolj ali manj pragmatično transformiral in uokvirjal spremembe v britanski politični ureditvi. Slednje so bile predvsem rezultat delovanja specifičnih britanskih mehanizmov izsiljevanja in pogajanj med starimi nosilci oblasti in na novo prihajajočimi iskalci dostopa do oblasti prek več stoletij.

Kapitalistično in političnofilozofsko uokvirjanje olajšuje razumevanje zgodovinskega razvoja britanske parlamentarne demokracije in njenih posebnosti. Predstavljamo jih v poglavjih o kritičnih fazah v razvoju parlamenta, o javni upravi in o “živih mrtvecih” (lordski zbornici in monarhiji).

Dejavniki nastanka in spreminjanja britanskega modela (razvoj in spreminjanje kapitalizma, vojne, vpliv revolucij v drugih državah, različne faze in učinki globalizacije – vključno z vključevanjem Združenega kraljestva v Evropsko skupnost oziroma Evropsko unijo) prežemajo tako institucionalne vidike kot tudi sektorske vidike britanske demokracije in njenih problemov. Tako so tudi bolj ali manj upoštevani v vseh poglavjih v knjigi, tudi v poglavjih o sektorskih (javnopolitičnih) vidikih delovanja britanske politične ureditve.

Sektorski pogled zajema področja, ki veljajo za lakmusove papirje dejanskega delovanja demokracije – človekove pravice, odnos do spolne neenakosti, oblastna obravnava homoseksualcev in oblastna obravnava in uporaba kulture.

V zaključnem poglavju se vračamo k raziskovalnemu modelu in sintetiziramo raziskovalne ugotovitve.

3 EKONOMIJA, VOJNE IN REVOLUCIJE V TUJINI KOT SPROŽILCI POLITIČNIH INOVAČIJ

Opozorili smo že, da se je britanski politični sistem razvil z odzivanjem na praktične probleme vladanja v dinamično spreminjajoči se družbi. Spremembe so sprožali pritiski določenih družbenih skupin s posebnimi interesi za določene spremembe. Praviloma so se političnofilozofski premisleki in argumentacije določenih teženj v razvoju ekonomije, tehnologije, političnih institucij in razmerij med temi institucijami odzivali na že potekajoče družbene spremembe.

Trije ključni dejavniki so sprožali politične inovacije v Britaniji. To so vojne, modernizacija ekonomije (vključno s tehnološkimi inovacijami) in do neke mere tudi prelivanje revolucij s kontinenta in iz severnoameriških kolonij.

Vojne in vpliv revolucij v tujini

Glede teze, da v Britaniji ni bilo družbene revolucije, ni popolnega konsenza. Razlog je v tem, da je leta 1649 prišlo do prevrata, s katerim je bila ukinjena monarhija in uveljavljena republika (1649–1660). Sicer pa velja, da so predvsem različne oblike kriz odpirale okna priložnosti za spremembe, do katerih pa ni prišlo brez angažiranja določenih družbenih skupin in vplivnih posameznikov. Med takšne krize štejemo vojne in revolucije v tujini, ki so vplivale na razvoj britanskih političnih ustanov (Maurois, 1939; Trevelyan, 1960; Keir, 1966; Kingdom, 1991; Parliament UK, 2018g; Parliament UK, 2018h; BBC, 2018).

Vojne in revolucije

Britanska zgodovina je zgodovina mnogoterih notranjih (državljan-skih) in mednarodnih vojn.

Na zgodovinskih seznamih državljan-skih vojn najdemo spopade med Anglijo in Normandijo (v obdobju med 1088 in 1154), vojne baronov (1215–1217 in 1321–1322), vojne vrtic (1455–1487), angle-ške državljan-ske vojne (1642–1651). Čeprav na seznamih vojn niso izrecno navedene vojne oziroma spopadi med protestanti in katoli-čani, je potrebno omeniti, da so spopadi med protestanti in katoličani označevali velik del britanske zgodovine od spora Henrika VIII. s papežem in ustanovitve Anglikanske cerkve v 16. stoletju dalje.

Od vključno 14. stoletja dalje se je britanska vojaška dejavnost geografsko močno širila. Stoletna vojna med Anglijo in Francijo (1337–1453) je bila pravzaprav serija sporov glede nasledstva franco-ske krone. Število vojn se je izrazito povečalo v 16. in 17. stoletju². V 18. in 19. stoletju (med 1714 in 1837) je bilo vojaško delovanje zelo pomembna razsežnost britanskega razvoja (BBC, 2019). Temeljilo je na moči na morju in pomorskem obvladovanju britanskih prekomor-skih ozemelj. Medtem ko je Britanija na začetku 18. stoletja obvlado-vala kolonije na vzhodnih obalah Severne Amerike, mnoge karibske otoke in oporišče v Bengalju, je Georgia postala britanska kolonija leta 1732, leta 1763 pa je Britanija zavzela otoke Ceded (*Ceded Islands*). Potem ko je po ameriški vojni za nedvisnost (1775–1783) leta 1783 izgubila trinajst severnoameriških kolonij, je postopoma osvojila New South Wales, Sierra Leone, Trinidad, Demeraro, Mau-ritius in Cape Colony ter razširila svoj vpliv v Bengalju in Madrasu. Leta 1921 je potekala vojna proti pristašem organizacije Sin Fein na Irskem (po vojni je bila ustanovljena svobodna Irska kot dominion).

Britanija se je v vpletala tudi v mednarodne vojne (avstrijska nasledstvena vojna; britansko nasprotovanje francoskemu ekspanzio-nizmu v delu Evrope, ki ga danes poznamo kot področje Beneluxa – *the Low Countries* – in v Karibih). V sedemletni vojni (1756–1763) se je spopadla s Francijo in se kasneje povezala s Španijo v boju za prevlado v Severni Ameriki in Indiji. Britanija je tudi podprla Prusijo in evropske nasprotnike Avstrije in Rusije. Poleg tega se je borila v vojni za ameriško neodvisnost (1776–1783), v francoskih revolucio-narnih in napoleonskih vojnah (1793–1801 in 1802–1815) (Britanija

2 Preglednice vojn so dostopne na Timelines of Wars (2019); IPFS (2019a); IPFS (2019b).

je v napoleonskih vojnah sodelovala v koalicijah, v katerih je bila tudi Rusija) in v spopadih s Francijo v Evropi, na Karibih, v Afriki in Indiji. Združeno kraljestvo se je skupaj s Francijo borilo proti Rusiji v krimski vojni (*Crimean War*, 1854–1855), borilo se je v anglo-burskih vojnah (*Anglo-Boer Wars*, 1899–1902), v prvi svetovni vojni (1914–1918) in v drugi svetovni vojni (1939–1945; tu je bilo združeno kraljestvo sprva v koaliciji s Francijo in Poljsko, kasneje pa se je koaliciji pridružila še Sovjetska zveza).

Ruski revoluciji³ leta 1917, intervencija britanske in francoske vlade (ob sodelovanju še več zavezniških držav) in rezultati prve svetovne vojne so v veliki meri pretresli Združeno kraljestvo. Ko je Združeno kraljestvo po prvi svetovni vojni izgubilo status svetovne sile in ko je po boljševiški revoluciji približno ena šestina sveta prešla pod komunistično vladavino, sta ohranjanje imperija iz obdobja pred prvo svetovno vojno in zatrtje komunizma postali britanski prioriteti. Po drugi svetovni vojni, ko je z revolucijo na Kitajskem tretjina sveta postala komunistična, je antikomunizem prepredel svetovni gospodarski sistem, svetovno politiko in vojaštvo pod ameriškim in britanskim vplivom.

Hladna vojna po drugi svetovni vojni je prinesla obdobje vohunjenja, nadomestnih vojn (*proxy wars*) in jedrskega oboroževanja (Knightley, 2011; Flight, 2011) pa tudi britansko vpletanje v korejsko vojno (1950–1953) in v berlinsko krizo 1962. Med novejšimi vojnami je bila britansko-argentinska vojna za Falklandske otoke leta 1982 (glej Darwin, 2011).

Britanska prisotnost je bila doslej vidna v razmeroma velikem številu nadomestnih vojn (npr. arabsko-izraelski konflikt po letu 1948; notranje turški konflikti po letu 1976; vojna v Afganistanu leta 2001 in operacije v Afganistanu po letu 2001; v Jemnu in Siriji po letu 2011; v Ukrajini po letu 2013). Pogosto se povezuje z Združenimi državami Amerike (do nedavna svetovnim hegemonom) v skladu s posebnimi odnosi (*special relationship*) med državama.

Ne glede na to, da se običajno po falklandski vojni ni omenjala nobena druga vojna, pa se je izraz “vojna” uporabil za poimenovanje vojna proti terorju (*the War on Terror*). Uveljavila so se tudi imena, kot so globalna vojna proti terorju (*Global War on Terror*), vojna proti terorizmu (*War on Terrorism*) in občasno tudi tretja svetovna vojna (*World War Three*) ali četrta svetovna vojna (*World War Four*), v primeru, ko se

3 Glej pregled dogodkov v prispevku British Library (2019).

hladna vojna šteje za tretjo svetovno vojno. Tu Združeno kraljestvo nastopa v povezavi z ZDA in išče mesto v novih svetovnih razmerah, ko Kitajska pridobiva ekonomsko, politično in vojaško moč.

Vplivi vojn in revolucij

Prvič, vojne so bile sredstvo za širjenje nacionalnega ozemlja. Vojne so bile sestavina dinamičnega nastajanja moderne britanske države, saj so bili z vojnami osvojeni britanski otoki. Britanska ekspanzija pa je segla tudi globalno. Meje Velike Britanije in kasneje Združenega kraljestva so se dinamično spreminjale, država je dele imperija tudi izgubljala⁴.

Drugič, državljanske vojne so prispevale k postopnemu preoblikovanju srednjeveške vladavine v moderno vladavino. Zares relevantne za razvoj modernega parlamenta so bile angleške državljanske vojne (1642–1651). V srčiki teh dogajanj so bili nenehni spori med kraljem in parlamentom. Ti so vplivali tudi na dogajanje v vseh kraljestvih, kjer je gospodovala hiša Stuart (*House of Stuart*); poleg vojne med različnimi britanskimi in irskimi dominoni je potekala tudi državljanska vojna znotraj vsake države Stuartov (*Stuart states*). Od tod tudi poimenovanje angleških državljanskih vojn kot britanskih državljanskih vojn (*the British Civil Wars*) ali vojn treh kraljestev (*the Wars of the Three Kingdoms*) (Britanica, 2019). Izkušnje slabih odnosov med kraljem in parlamentom v obdobju vladavine kralja Karla I. in njegovega sina Karla II. so pripeljale tudi dočasne prekinitve monarhije ter neuspešnega poskusa vladanja Karla II. brez parlamenta pa tudi do ponovne vzpostavitve parlamenta – oxfordskega parlamenta (*Oxford Parliament*). Še več, 1688 je Viljem Oranski z zunanjo pomočjo pomagal odstraniti kralja Jakoba II. Viljem III. in Marija II., ki sta skupaj zavzela prestol po pregnanstvu kralja Jakoba II., pa sta se zavezala k angleški Listini pravic (*the English Bill of Rights*), sprejeti v obliki zakona leta 1689. Listina je z opredelitvijo ustavnih in državljanskih pravic (*constitutional and civil rights*) uveljavila prenos institucionalnega ravnovesja moči od monarha k parlamentu⁵. Monarh je pri financiranju vojn postal odvisen od parlamenta (gl. Parliament UK, 2018i). In prav zato, ker je Listina pravic zagotovila, da monarh ne more pobirati davkov brez soglasja parlamenta, je parlament lahko izsilil nekatere koncesije v zameno za odobritev financiranja monarhu.

4 Glej npr. spreminjajoče se zemljevide v Trevelyan (1960).

5 Listina, ki je uveljavila ustavno monarhijo v Angliji, je bila navdih tudi ameriški revoluciji.

Tretjič, okoliščine angleških državljanskih vojn (1642–1651) so povezane tudi z izkušnjami poseganja vojske v vladavino, z začasno ukinitvijo monarhije in s kratkotrajnim obstojem vladavine (med 1649 in 1660), razglašene za republiko z imenom *The Commonwealth*⁶. Dejansko je bila Cromwellova diktatura (Trevelyan, 1960: 523–539). Parlament je v tem obdobju odigral raznolike vloge – bil je tako arena za spopad med parlamentaristi in rojalisti, subjekt odločanja kot tudi instrument oblasti izven parlamenta (podrobneje v poglavju o fazah razvoja parlamenta).

Četrtič, vojna med Francijo in Veliko Britanijo (od 1793 do 1802) in francoska revolucija sta vplivali na britansko vladavino na dva načina⁷. Po eni strani je nasilje skupaj s konservativnimi in reakcionarnimi premiki v francoski revoluciji krepilo konservativizem v Veliki Britaniji. Po drugi strani pa je francoska revolucija na Britanijo vplivala tudi modernizacijsko. Podobno raznoliko je na Veliko Britanijo vplivala tudi ameriška revolucija.

Petič, Posledice vojaškega konflikta zaradi ameriške revolucije oziroma boja za neodvisnost (1775–1783) so bile vojna med Britanijo in Francijo (zaveznico ZDA v njenem boju za neodvisnost), spopad med tema državama za kolonije drugod po svetu in izguba ameriških kolonij. Britanija se je preusmerila na Orient. V obdobju med 1793 in 1815 je vzpostavila britanski globalni imperij. Vse te spremembe so zahtevale prilagoditve britanskega sistema, da bi ta zmožel upravljati preoblikovani britanski imperij.

Šestič, ruske revolucije, spreminjanje značilnosti (svetovnih) vojn in njihove posledice so sovplivale na spreminjanje značilnosti britanske države, neposredno so prizadele domačo in zunanjo politiko ter ekonomsko usmeritev. Po prvi svetovni vojni so izrazito narasla pričakovanja državljanov, da bo izgrajen boljši svet in da bodo navadni ljudje zaživel bolje. V okoliščinah spreminjanja kolonialnih razmerij je britanski parlament leta 1931 ustanovil medvladno organizacijo *Commonwealth of Nations* (*the Commonwealth of Nations*), navadno kar kratko *Commonwealth*, ki je vključeval skoraj vsa nekdanja ozemlja britanskega imperija. Druga svetovna vojna je izoblikovala egalitarna pričakovanja ljudi. Takšna pričakovanja so vzniknila iz družbenega in gospodarskega uničenja. Hkrati pa je strah pred rdečim (*red scare*),

6 *Commonwealth* zajemal Anglijo in Wales, kasneje pa še Irsko in Škotsko.

7 O vplivu francoske revolucije na Veliko Britanijo glej npr. *The National Archives* (2018); *A Web of English History* (2018).

povezan z boljševiško revolucijo⁸ in negativno kampanjo proti laburistični stranki kot rdeči, od zunaj manipulirani stranki, preprečeval radikalne politične spremembe. Druga svetovna vojna je prinesla velike socialne, politične in vojaške spremembe doma⁹, razrast tajne vojne in tajnega državnega delovanja sploh (BBC, 2019b). Pomoč ZDA pri ponovni izgradnji zahodnega kapitalizma po drugi svetovni vojni je Združenemu kraljestvu omogočila, da se je v povojnih desetletjih razvila v državo blaginje, vključno z dodatnim razvojem političnih ustanov z mnogoterimi vladnimi agencijami – administracijo z delno avtonomijo v razmerju do države (*arm's-length administration*). V svetovnem merilu pa je Združeno kraljestvo dokončno izgubilo status velike svetovne sile, njen imperij pa se je z dopuščanjem neodvisnosti kolonijam do leta 1964 bistveno zmanjšal. Britanija se je dekolonizaciji prilagajala skupaj s preoblikovanjem Comonweltha, ki je od leta 1949 zasnovan na svobodi in enakosti vseh nacij. Poleg tega so se britanske državne ustanove po drugi svetovni vojni morale prilagajati tudi razmeram hladne vojne (May, 2011).

Sedmič, še vedno aktualna (globalna) vojna proti terorizmu ne vključuje le britansko-ameriškega mednarodnega vojaškega delovanja v prid gospodarskim in varnostnim interesom teh dveh držav (kot v primeru Iraka and Afganistana). Neposredno je povezana tudi z nekaterimi radikalnimi opuščanji nekaterih ključnih elementov britanske liberalnodemokratske ureditve. Uvedba pravil in praks izrednega stanja ter povečevanje represivne moči državnih ustanov brez učinkovitih zakonitih omejitev ali nadzora so šli predvsem v korist izvršne oblasti in na škodo človekovih pravic. Te spremembe so bile označene kot premik k policijski državi (*a police state*)¹⁰.

Ekonomija: faze kapitalističnega razvoja in prilagajanje britanskega sistema vladanja

Faze kapitalističnega razvoja

Med 14. in 18. stoletjem se je postopoma razvijal kapitalizem kot ekonomski sistem – sistem na podlagi zasebene lastnine, profitnega

8 Glej podrobneje npr. digitalno zbirko dokumentov Warwick University Library (2019).

9 Glej dokumente in analize, zbrane na spletni strani BBC (2019a).

10 Podrobneje o definiciji policijske države gl. Ackerman (2006: 70–72 in 108–109).

motiva, tržnega tekmovanja in meznega dela. Britanija se je v tem obdobju industrializirala, še posebej hitro v primerjavi z drugimi evropskimi državami pa v 18. stoletju na področju tekstilne industrije (Parliament UK (2018ad).

Čeprav začetki razvoja kapitalizma sežejo v zgodnje obdobje, ko so italijanski trgovci povezovali lokalne trge, je kapitalizem dobil pravi vzgon šele s trgovno na velike razdalje, ki sta jo omogočila tehnološki razvoj in kolonializem. V tej fazi, fazi merkantilističnega kapitalizma, je prevladalo zavzemanje novih ozemelj in prilaščanje virov s teh ozemelj vključno z ljudmi – sužnji. Nizozemska, Francija in Španija so bile tudi zelo aktivne v teh procesih. Ameriška, francoska in haitska revolucija ter in industrijska revolucija so vplivale na spremembo značilnosti kapitalizma.

Velika Britanija (po letu 1801 Združeno kraljestvo) se je ukvarjala s trgovino s sužnji, in sicer vse do njene prepovedi (leta 1807) (Morgan, 2011). Nastajajoča britanska industrija je imela koristi od dela sužnjev in slabo plačanih delavcev. Velika Britanija (oziroma Združeno kraljestvo) je bila prva država, ki se je industrializirala. Poleg tega je igrala ključno vlogo pri širjenju trgovine in pri razvoju svetovnega gospodarstva v 19. stoletju – obdobju klasičnega, tekmovalnega kapitalizma.

Fizično skrajševanje poti je prispevalo k obsežnejšemu in hitrejšemu pretoku blaga in ljudi. Britanija je svoj interes uveljavljala v Gibraltarju vse od začetka 18. stoletja naprej, leta 1830 pa je postala britanska kolonija (World statesmen.org, 2019). Združeno kraljestvo je uveljavilo svoj strateški interes tudi pri obvladovanju sueškega prekopa (britanska vlada je namreč leta 1875 kupila delnice, s katerimi je pridobila odločilni vpliv na prekop).

Z ekspanzijo britanskih kolonij so v kolonialno metropolo potovale poceni surovine za hitro rastočo industrijo. Delovna sila – sužnji in slabo plačani delavci – je bila cenena. Tako kot v Združenem kraljestvu se je v tem obdobju tudi v ZDA razmahnil tekmovalni kapitalizem, ki je v obeh državah in v kolonijah povzročal tudi delavske upore proti izkoriščanju.

Združeno kraljestvo je postalo vodilna svetovna sila v 19. stoletju predvsem zaradi svoje moči na morju, v trgovini in industriji (Long, 1928). Ker se je industrijska revolucija začela v Britaniji, je bila prav Britanija najbolje opremljena za obvladovanje morij in ohranjanje dobrih povezav z drugimi deli sveta. Britanija pa ni le obvladovala svetovne trgovine (do začetka 19. stoletja tudi trgovino s sužnji), bila je

tudi država, ki je začela globalno širiti kapitalistično ekonomijo. Britansko gospodarstvo je namreč postalo zelo pomembno za globalno gospodarstvo v celoti. Lahko bi celo rekli, da je da britansko gospodarstvo ključno vplivalo na razvoj globalne ekonomije, vse večjih in vedno bolj povezanih trgov. Ravno tako pa je Britanija pomembno sooblikovala mednarodne institucije, ki so nadzorovale ta razvoj.

Združeno kraljestvo in Združene države Amerike (te so se uveljavile kot svetovna sila še posebej po drugi svetovni vojni) sta se v zgodovini pogosto zavzemali za svobodni trg. Pri tem sta obe dajali prednost kapitalu pred delom, organizacija države in politični sistem pa sta se prilagajala potrebam kapitalističnega razvoja.

Odgovor na krizo kapitalizma, ki je prizadela ZDA in zahodnoevropske nacionalne države in je dosegla vrhunec v borznem propadu leta 1929, je bil keynesianizem. Ta je zajemal povečanje vloge države pri zaščiti nacionalnih industrij pred čezmorskimi tekmeci; pospeševanje rasti nacionalnih korporacij z državnimi investicijami, širjenje javnih politik države blaginje in gradnja infrastrukture. Medtem ko je gospodarstvo ZDA cvetelo med drugo svetovno vojno in so se ZDA na tej podlagi uveljavile kot globalna ekonomska sila, so ZDA po vojni vendarle pomagale h gospodarski obnovi zahodnoevropskih držav.

Odgovor na novo krizo kapitalizma v sedemdesetih letih je bil obrat od keynesianizma k neoliberalizmu, znanemu tudi pod imenom reaganizem (po ameriškem predsedniku Ronaldu Reaganu) in thatcherizem (po britanski premijerki Margaret Thatcher). Deloma že po drugi svetovni vojni, izrazito pa od devetdesetih let dalje pa se je neoliberalizem vedno bolj uveljavljal tudi globalno, in sicer prek medvladnih organizacij. Te so namreč vedno bolj določale in upravljale globalno trgovino in razvoj. Združeno kraljestvo in ZDA sta do nedavna skupaj zagovarjali globalizirano neoliberalno kapitalistično politiko. Trumpova politika protekcionizma in globalna trgovinska vojna v zadnjem času postavljata Združeno kraljestvo pred nove izzive.

Prilagajanje britanskega sistema vladanja razvoju kapitalističnega gospodarstva do začetka 20. stoletja

Razvoj moderne države. Kapitalistično preoblikovanje gospodarstva in družbe v Veliki Britaniji oziroma (po letu 1801) Združenem kraljestvu je sprožilo procese, ki so vodili k oblikovanju moderne nacionalne države. Parlament je odobral, reguliral in spremljal trgovinsko

omrežje v mednarodnem merilu, vključno s trgovino s sužnji in uporabo sužnjev v obdobju od 1600 do 1833 (Parliament UK, 2018j; Parliament UK, 2018k). Medtem ko je bila trgovina s sužnji prepovedana leta 1807 (Morgan, 2011), je parlament z zakonom leta 1833 ukinil suženstvo v britanskem imperiju. Trgovina je cvetela v veliki meri zaradi britanske pomorske moči in učinkovitih javnih in zasebnih kreditov – v pomembnem deležu tudi kreditov Angleške banke (*Bank of England*). Država se je odzivala na potrebe kapitalizma z vedno več državnega interveniranja na številnih področjih družbenega življenja. Na prehodu v 20. stoletje je država začela tudi z zagotavljanjem blaginjskih politik (*welfare policies*), da bi zmanjšala družbene probleme, ki jih je proizvajal kapitalizem. S tem se je širilo področje parlamentarnega delovanja. Razvijala se je tudi moderna birokracija.

Od uradništva, politično nevtralnega in zasnovanega na meritokratskem načelu, se je pričakovalo delo v interesu javnega dobrega (*public good*; gl. Richards in Smith, 2002: 48). Slednje je vodilo k širjenju birokratskega aparata in javne porabe. Razvili so se ministrski oddelki, ki so se specializirali za delovanje na določenih javnopolitičnih področjih. To je dejansko okrepilo izvršno oblast z namenom, da bi se zagotovilo učinkovito vladanje (Richards in Smith, 2002: 52–56).

Prilagoditev na imperializem. Medtem ko so se politične ustanove in javne politike v 17. in 18. stoletju sproti prilagajale kolonializmu, je na prehodu iz 18. v 19. stoletje prišlo do preloma. Pomembna inovacija, ki je podpirala britanske imperialne interese, je bila administrativna, politična in vojaška prilagoditev na ekspanzijo v Indijo. Sprva je bilo ustanovljeno podjetje English East India Company, ki je podpiralo trgovino z Vzhodno Indijo (*East India*). Dejansko je vladala v velikem delu Indije prek svoje administracije in s svojimi privatnimi vojskami. In vendar ni bila neodvisna od britanske vladavine. Kraljevo ustanovno listino (*Royal Charter*) je pridobila leta 1600, posredno pa jo je nadzorovala angleška vlada. Toda po uporuh v Indiji (leta 1857) je britanska vlada neposredno prevzela oblast v Indiji. Z zakonom o indijski vladi (*The Government of India Act*) je leta 1858 ustanovila Britansko vladavino (*British Raj*). British Raj je dejansko postal del Britanske krone (*the British Crown*) tako v administrativnem kot tudi v vojaškem smislu. Pri britanski ekspanziji v Afriko je ustanovila Kraljevo črnsko družbo (*the Royal Niger Company*), Britansko imperialno vzhodnoafriško družbo (*the Imperial British East Africa Company*) in

Britansko vzhodnoafriško družbo (*the British East Africa Company*) (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2019).

V celoti gledano, se je v Združenem kraljestvu od sredine 19. stoletja dalje uveljavila ideja omejene samouprave v nekaterih britanskih kolonijah. Ta je v nekaterih kolonijah postala tako velika, da so pridobile nov status – status dominionov.

Nasploh lahko rečemo, da je ustanovitev kolonialne oblasti vplivalo na oboje – na kolonije in na materinsko kolonialno državo. Kolonije so razglasili za britansko lastnino, ki jo nadzira parlament (*British property controlled by the parliament*). Občasno se je britanski politični sistem moral prilagoditi določenim kolonijam, še zlasti vojska in uradništvo. Med takšnimi primeri je povečevanje vojske in reforme sistema državnih uslužbencev v Britaniji (*the Northcote-Travelyan reforms*), ki so bile posledica sprememb v indijski državni upravi (Richards in Smith, 2002: 57).

Še po drugi svetovni vojni je Britanija ohranila imperialne obveze, toda morala se je umakniti z večine ozemelj in tudi sprejeti spremembe kolonialne vladavine. Združeno kraljestvo je zadnjo pomembno britansko kolonijo (Hong Kong) vrnila Kitajski leta 1996. Kolonialno vladavino Britanskega Commonwealtha (*the British Commonwealth*) je zamenjal novi Commonwealth (*the new Commonwealth*). Nova oblika vladavine je postajala vedno rahlejša družinska povezanost držav pod Krono (*the Crown*) brez formalnih pravil ali ustave (Kingdom, 1991: 73). Ne glede na to pa ne izgublja pomena. Nasprotno, v okoliščinah brexita države Commonwealtha ponovno pridobivajo pomen za britanske interese, še posebej na področju trgovine. Večjo preglednost pridobiva tudi posebna povezanost Združenega kraljestva z britanskimi čezmorskimi teritoriji. Tako se je vprašanje statusa Gibraltarja postavilo tudi na dnevni red brexitskih pogajanj. Gibraltar je namreč sodeloval v referendumu o brexitu. Večinsko se je odločil za to, da bi ostal v EU.

Prilagoditve na razmere nezakonitih dejavnosti. Internacionalizacija kapitalistične ekonomije je vplivala tudi na domačo državo. Nekateri učinki novih ekonomskih pojavov so bili neposredni. Nezakonita ekonomska dejavnost je med njimi. Različne ravni carin so spodbudile nezakonito uvažanje dobrin, kar je pripeljalo do obsežne tiho-tapske dejavnosti. Država se je odzvala z institucijami in mehanizmi nadzora in kaznovanja (Parliament UK, 2018l). Mnogo daljnosežnejše posledice pa je imelo povečevanje moči izvršnega dela parlamentarne oblasti, ki je doseglo nov vrh na prehodu v 20. stoletje.

Ta težnja je bila neposreden odziv na potrebo po večji učinkovitosti administracije in ekonomije (Willson, 1974: 266).

Svetovni policaj. Da bi zavarovala svoje vitalne trgovinske poti, se je Britanija v 19. stoletju uveljavila tudi v vlogi svetovnega policaja (*world policeman*; gl. Kingdom, 1991: 60). V 20. stoletju je v tem pogledu sicer izgubila primat, a je v povezavi z ZDA ostala mednarodno pomembna sila.

Politični in institucionalni okvir za napredovanje kapitalizma v 20. stoletju

Britanija je v komunizmu videla tako grožnjo Združenemu kraljestvu kot tudi grožnjo svetovnemu kapitalizmu. En razlog za to je bilo dejstvo, da je bila njena ekonomija zelo odprta. Drugi razlog pa je bil v tem, da je bila zainteresirana za ohranjanje mednarodnega trgovinskega omrežja in prevlade kapitalistične ekonomije nad komunizmom. To je vodilo tudi k njenim prizadevanjem za prevlado kapitalistične ideologije nad komunistično. Pridružila se je ZDA pri snovanju sporazuma, ki je bil podpisan v Bretton Woodsu julija 1944 in je po njem dobil tudi ime (*the Bretton Woods agreement*; gl. Kovač, 2014). 44 držav se je sporazumelo o oblikovanju novega mednarodnega monetarnega sistema. Ker je bilo v ZDA v tem času osredotočenih več kot pol svetovnih proizvodnih kapacitet in ker so imele ZDA večino svetovnega zlata, so se voditelji držav sporazumeli, da navežejo svetovne valute na ameriški dolar in da je dolar konvertibilen z zlatom (ena inča zlata je bila po tem sporazumu enaka 35 ameriškim dolarjem). To je pomenilo, da so morale nacionalne banke držav (razen ZDA) skrbeti za fiksne menjalne tečaje med nacionalnimi valutami in dolarjem. S tem je sporazum iz Bretton Woodsa postal kolektivni steber uveljavljanja svobodne trgovine. To je zagotovilo nadaljnji razvoj kapitalizma, ki je prinesel približno četrto stoletja stalne rasti, visoke zaposlenosti in naraščajoče blaginje (Kingdom, 1991: 62–64).

Več mednarodnih institucij je uresničevalo ideale sporazuma iz Bretton Woodsa. Med njimi sta bili Mednarodni denarni sklad pod velikim vplivom ZDA in Svetovna banka. ZDA so pomagale tudi oživiti zahodnoevropski kapitalizem, in sicer z Marshallovim programom pomoči (*Marshall Aid program*), ki se je začel leta 1948. ZDA je po drugi svetovni vojni dejansko prevzela položaj ključne svetovne sile. Ne glede na to pa sta Združeno kraljestvo in ZDA vzpostavili posebno razmerje (*special relationship*). Slednje je britanski eliti omogočilo tako zavarovanje njenih ekonomskih interesov na svetovnih trgih

kot tudi aktivno sodelovanje pri igranju vloge svetovnega policaja. Zaradi tega so se morali britanska vojska in druge službe prilagoditi britanski vlogi v povojni okupaciji Nemčije in Avstrije in policijski dejavnosti na Srednjem vzhodu, v Palestini, pri varovanju Adena, v obladovanju Sueškega kanala (*the Suez Canal Zone*) in številnih vojaških baz na Cipru, v Singapurju in Hong Kongu (Prest, 2011).

Politično-administrativno prilagajanje razvoju monopolnega kapitalizma – sedemdeseta in osemdeseta leta 20. stoletja

Do sredine sedemdesetih letih dvajsetega stoletja je kapitalizem prešel v fazo monopolnega kapitalizma. Naraslo je število multinacionalk, ki so svoje posle opravljale mednarodno – prek meja nacionalnih držav. Gospodarska kriza (še posebej naftna kriza) je pripeljala k reviziji členov Mednarodnega denarnega sklada (MDS) tako, da se je razveljavil sporazum iz Bretton Woodsa. Monetarna politika MDS je sodoločila britanski politični odziv na globoko ekonomsko krizo v Združenem kraljestvu. Politični odgovor je bila nova desnica (*New Right*). Konec sedemdesetih let in na začetku osemdesetih let 20. stoletja je uveljavila javno politiko izrivanja države (*policy of rolling back the state*), menedžerializem (*managerialism*) v javni upravi po zgledu neoliberalne tržne ideologije – novi javni menedžment – NJM (*New Public Management – NPM*). Prav tako je opustila nekatere elemente konsenzualne politike s tem, ko je ogrožala obstoječe javnopolitične skupnosti (*policy communities*) na nekaterih javnopolitičnih področjih.

Politike vitke države skupaj z NJM so se prenesle tako v nekdanje britanske kolonije kot tudi v ideologijo in politike političnih tekmecev v domačem okolju, še posebej v laburistično stranko. Britanska pridružitvev evropskim povezovalnim procesom leta 1973 (predvsem zaradi ekonomskih pa tudi zaradi varnostnih razlogov) ni prinesla le delnega prilagajanja večravninski vladavini Evropske skupnosti oziroma kasneje Evropske unije (podrobneje gl. v Bulmer in dr., 2002), temveč tudi domače težnje k postparlamentarni državi. Oboji procesi so dejansko pomenili krepitev vloge izvršne oblasti. Z dinamičnim spreminjanjem evropske skupnosti v smeri večje federalizacije političnega sistema Evropske unije na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja je evropeizacija Združenega kraljestva razširila prejšnje postopne prilagoditve v obliki tihe revolucije (*quiet revolution*; gl. Bulmer in Burch, 2005).

Politično-administrativno prilagajanje na val hiperglobalizacije od devetdesetih let dvajsetega stoletja dalje

Vlade novih laburistov (*the New Labour*) od leta 1997 naprej so sledile politično-administrativni težnji, ki jo je vzpostavila nova desnica (*the New Right*). Poleg tega so novi laburisti ponudili dokaj konservativen odgovor na novi val globalizacije – tretjo pot (*the Third Way*), znano tudi kot Blair-Giddensov model (*the Blair/Giddens model*). Ta model je temeljil na individualizaciji postmoderne družbe in je na svojevrsten način odgovoril na zahteve nove globalne ekonomije. Lahko rečemo, da je tretja pot postala “politična babica nove ekonomije, zasnovane na znanju” (*the political midwife of the new knowledge economy*; Latham, 2001: 27). Hkrati je bila vpeta v ekonomske imperitive finančnih hiperglobalizatorjev (*hyperglobalizers*; Fudge in Williams, 2006: 592) in uporabna za širjenje anglosaškega modela kapitalizma na globalne trge. Od tod teza, da tretja pot, ki so jo promovirali novi laburisti, bolj služi legitimiziranju ekonomske globalizacije, kot pa jo regulira (Fudge in Williams, 2006: 598–560). Dahrendorf (1999) je tretji poti izrecno očital avtoritarne elemente, saj ni govorila o svobodi in odprti družbi. Domače in mednarodno širjenje ideologije tretje poti je med drugim propagiralo določen način uokvirjanja vala globalizacije devetdesetih let 20. stoletja. Tretja pot namreč interpretira globalizacijo kot “končni značaj dominantnega ekonomskega reda” (*the definitive character of the dominant economic order*) in tudi kot kulturno silo modernizacije. Slednje je vodilo k zaključku, da če si proti globalizaciji, si proti modernizaciji (Haylett, 2001: 49). Na ta način je ponudila tudi alternativni, britanski pogled na modele drugih liberalnodemokratskih držav.

Poleg tega je Združeno kraljestvo od devetdesetih let 20. stoletja dalje sodelovalo pri mednarodni promociji neoliberalnega kapitalizma tako prek medvladnih organizacij (npr. Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne banke) kot tudi prek širjenja mednarodnih sporazumov o prosti trgovini, kar je skupaj pripeljalo do današnjih enormnih razlik v bogastvu tako znotraj nacionalnih držav kot tudi globalno med državami.

Ponovna kriza kapitalizma na začetku 21.stoletja in iskanje alternativ

Gospodarske težnje po letu 2001, še posebej pa kriza v jedru kapitalističnih držav po letu 2008, so ilustrirale omejitve sedanje faze

kapitalizma (Albo, 2010). Tehnološki napredek (še posebej robotizacija) ni bil vključen v razreševanje tradicionalnih nasprotij kapitalizma. Še vedno se namreč ne razrešujejo napetosti med tehničnim napredkom, nadaljnjim podrejanjem dela industrijski proizvodnji in pavperizaciji delovne sile. Nasprotno, delavci imajo še manj nadzora nad procesom proizvodnje (Gorz, 1999) in pojavile so se nove prekarne oblike dela.

Tehnologija ni uporabljena za zmanjševanje delovnega časa, povečevanje prostega časa, višje dohodke, boljše delo, bolj demokratična delovna mesta in izboljševanje države blaginje (Albo, 2010). Prihaja do redistribucije blaginje v še večjo korist manjšine bogatih znotraj držav in, globalno gledano, do povečevanja razkoraka med tistimi, ki nimajo, in tistimi, ki imajo (Pickety, 2014; Stiglitz, 2015). To je mogoče v veliki meri zaradi uporabe novih tehnologij za globalizacijo in reorganizacijo (predvsem centralizacijo in združevanje) kapitalističnih podjetij, medtem ko se proizvodnja razpršuje globalno (v dele z nizko cenjeno delovno silo), prodaja (oziroma cene) v razvitem delu sveta pa zagotavlja dobre prihodke. Velik porast internacionalizacije tokov na svetovnem trgu je odprl pot mednarodnemu finančnemu trgu.

S tem, ko neoliberalne politike podpirajo obstoječi tip kapitalizma, ga hkrati tudi spodjedajo (Stiglitz, 2018). Kapitalizem in demokracija se razhajata v zahodnem svetu in v novi globalni sili, ki kombinira kapitalizem z avtoritarnim političnim sistemom – Kitajski.

Združeno kraljestvo je bilo dolgo med vodilnimi državami, celo vodilna država (neoliberalnega) kapitalizma in kapitalističnemu spreminjanju prilagajočega se modela vladanja. Čeprav je v pomembni meri ohranjala oznako demokratičnosti, se ta se v zadnjem času vedno bolj postavlja pod vprašaj. Kaj Združeno kraljestvo ponuja kot rešitev danes – popravke kapitalizma in liberalnodemokratične politične ureditve ali novo družbeno ureditev?

4 TEORETSKO UOKVIRJANJE BRITANSKEGA MODELA: BRITANSKI LIBERALIZEM

Britanski liberalizem ni enoznačen. Različne tematike in tokovi v britanskem liberalizmu so se oblikovali pa tudi spopadali v okoliščinah postopnih, a globokih družbenih sprememb. Zato ga ni mogoče spremljati in analizirati brez upoštevanja gospodarskih dejavnikov in vojn, ki so sprožali velike premike iz fevdalne družbe in ekonomije v moderno družbo in kapitalistično ekonomijo. Ravno tako je tesno povezan s premikom iz fevdalnega političnega sistema v politični model, ki se je prilagodil družbenoekonomskim modernizacijskim pritiskom in vplivom revolucij v tujini. Dinamični značaj je ohranil vse do danes.

Britanski liberalizem

Britanski liberalizem kot filozofska usmeritev vključuje nekaj ključni političnih idej. Te so moderni individualizem, družbena pogodba, močna izvršna oblast in vladavina večine. Le v manjši meri lahko političnofilozofske misel britanskega liberalizma častimo zaradi zakonske obravnave pravic posameznika in svoboščin v britanskem modelu vladavine.

V nadaljevanju se najprej osredotočamo na angleško prosvetljenstvo kot filozofsko podlago za razvijajoči se britanski sistem vladavine, nato pa predstavimo poseben status lastnine in pravic, ki niso del britanske ustave. Pokazali bomo, da je bil britanski liberalizem predvsem povezan z moderno nacionalno državo in se je do neke mere prilagodil tudi imperialnim interesom britanske nacionalne države.

Angleško razsvetljenje

Angleško razsvetljenje se je razvilo prek konflikta med tremi tekmujočimi pogledi na vladavino. Za prevlado so tekmovali teoretični argumenti za absolutno monarhijo, za omejeno monarhijo in za parlamentarno monarhijo.

Med najbolj znanimi teoretiki, ki so zagovarjali absolutistično vladavino, je bil angleški filozof Thomas Hobbes (1588–1679), avtor dela *Leviathan*. Hobbsa so pri njegovem premisleku navdihovale okoliščine angleške državljanske vojne (*English Civil War*, 1642–1651) pa tudi različne druge vojne, ki so divjale po Evropi v času njegovega življenja. Verjel je, da je močna centralna oblast nujna za preseganje naravnega stanja družbe, katerega je označil s “človek človeku volk” (*homo homini lupus*). Vendar pa naj bi ta oblast ne bila neomejena. Morala bi biti zasnovana na družbeni pogodbi, po kateri bi posamezniki prenesli svoje pravice na suvereno oblast v zameno za varstvo (*protection*). Ta suverena oblast izvaja absolutno zavezujoč nadzor nad civilno, vojaško, sodno in eklesistično oblastjo. Oblast bi po Hobbsu, ki je svojo političnofilozofsko misel razvijal pod vtisom anarhije državljanskih vojn, morala biti kontinuirana, da bi zagotovila mir in varnost. Zato je spodbujal k sprejemanju etabliranih zakonov tudi v primeru, če se zdijo zatiralni.

Zavzemanje za omejeno monarhijo (Algernon Sidney, 1623–1683) je temeljilo na naklonjenosti vladanju s soglasjem ljudi, v korist javnega dobrega, upoštevanju ljudskih zahtev in delovanju proti korupciji. Poleg tega je vključevalo še pravico do svobodnega združevanja, pravico parlamenta, da zaseda in da ga kralj ne more razpustiti, kadar se mu to zahoče, ter pravico ljudi, da izbirajo in odslovijo svojega kralja.

Za parlamentarni sistem je bila ključna uveljavitev teh načel: predstavništvo, privolitev (*consent*) ter omejena in legitimna izvršna oblast (Judge, 1993: 2). Ta štiri načela so teoretično legitimizirala zakonodajni in finančni primat spodnjega doma parlamenta.

Vsebina konfliktov med tremi miselnimi tokovi

Trije miselni tokovi so se spopadali okrog nekaj tematik. Prva je bila domnevno božanska pravica monarha. Druga je zajemala odgovore na vprašanja, kako naj se opredeli soglašanje subjektov z monarhovo avtoriteto, kakšni naj bi bili predpogoji za to in kakšne naj bi bile omejitve. Tretja tema je bilo vprašanje, kako naj bo opredeljena

osnovna enota sistema vladanja. Slednja je bila redefinirana skozi stoletja. Sprva je bila opredeljena kot stan, kasneje kot določena družbena skupina (razred) in nato kot posameznik.

Božanska pravica kralja in privolitev vladanih

Vprašanje božanske pravice kralja je bilo tesno povezano s pokorščino (*obedience*) vladanih. Sir Robert Filmer, avtor dela *Patriarcha* (Filmer, 1680), konservativni filozof, je primerjal vlogo kralja z očetom v patriarhatu. Verjel je tudi, da kraljeva avtoriteta prihaja od boga. Nasprotno sta Algernon Sidney in John Locke verjela, da kraljeva avtoriteta izhaja iz ljudi (z njihovo provolitvijo, da jim vlada). Ta privolitev naj bi temeljila na presoji, ali kralj vlada v korist javnega dobrega ali ne. Locke je izrecno govoril o naravnih pravicah do življenja, svobode in lastnine ter poudarjal dolžnost vladarja, da te pravice varuje. V primeru, da vladar te vloge ne opravlja, je (drugače kot Hobbes) zagovarjal pravico do upora proti tiranski vladi in s tem med drugim navdihoval tudi filozofsko utemeljevanje ameriške revolucije. Privolitev vladanih torej ni dana enkrat za vselej.

Toda, čigava privolitev šteje? Pri odgovarjanju na to vprašanje sta bila Lockova misel in delo močno opredeljena z družbenimi okoliščinami in dogajanjem v času, v katerem je živel in razvijal svojo političnofilozofsko misel. V prvi vrsti so to bili visoko razvita denarna ekonomija, pojav razcepov med družbenimi razredi in težnja k širjenju lastnine (Judge, 1993: 37). Za Locka, ki sicer velja za "očeta liberalizma", vsi ljudje niso politično šteli. Priznaval je le posameznike, ki so posestvovali naravne pravice v naravnem stanju. Taki posamezniki lahko sklepajo pogodbo med seboj za to, da bi oblikovali civilno družbo. S tem sestavijo politično telo – politično skupnost (*body politic*). Ta skupnost pa opolnomoči izbrano politično oblast, ki potem vlada v interesu vladanih¹¹.

Locke pa ni le zagovarjal pravice ljudi, da dajo ali odtegnejo svojo privolitev. Verjel je, da so ljudje sposobni (*capacity*) moralne presoje. Njegova teza je bila, da se je zlorabi oblasti mogoče izogniti, če je monarh (vlada) odgovoren politični skupnosti. Teza je šla z roko v roki z argumentom, da imajo ljudje pravico do upora, če pride do zlorabe oblasti. Ta ideja ni bila uporabljena le v Veliki Britaniji, temveč tudi v ameriški revoluciji. V Ameriki so jo uporabili za

¹¹ Podrobnejšo analizo faz preoblikovanja naravnega stanja v večinsko vladavino v Lockovi misli gl. Cram (2010: 472–473).

legitimizacijo neodvisnosti od prejšnje evropske kolonialne materinske države (*European colonial mother country*) pa tudi za ustanovitev nove liberalne ureditve na podlagi zapisane ustave.

Lockova ideja je bila v Evropi razlagana na več načinov. Montesquieujevo razumevanje Lockove ideje se je osredotočalo na delitev oblasti. Montesquieu je močno vplival na ameriške konstitucionaliste. Nasprotno pa je britanski konstitucionalizem¹² v veliki meri dopustil zlitje zakonodajne in izvršne oblasti.

Vladavina prava

Načelo vladavine prava je bilo naprej zajeto v pojmovanju, da je pravo nad posameznim vladarjem. Diceyeva opredelitev fraze "vladavina prava" (*the rule of law*) zajema tri ključna pravila (Dicey, 1982: 107–122): 1. nobena oseba ne more biti kaznovana, če ni prekršila zakona; 2. posameznikov status ne izvzema tega posameznika ali posameznice iz običajnega prava in vsaki osebi se sodi na navadnih sodiščih; 3. smoter rezultatov določenih sodnih odločitev neodvisnega sodstva je oblikovanje splošnih določil ustave in ne izpolnjevanje dekretov vladarjev. Diceyeva filozofska konceptualizacija britanske politične in zakonske ustave (*the British political and legal constitution*) demokratične vladavine je danes še vedno zelo spoštovana.

Glede na to, da Diceyeva filozofska konceptualizacija temelji na razumevanju liberalizma kot svobode od intervencije države, pa ima tudi druge posledice. Tako je npr. v napetosti s konceptom države blaginje. Toda britanska ustavna tradicija vključuje tudi pravico do osebne svobode, svobodo razprave (*freedom of discussion*) in pravico do javnega zbiranja (*the right of public meeting*; gl. Dicey, 1982: 123–179). Ideološko in politično priznavanje tega, kaj vključuje pojem družbenoekonomskih pravic (pravic, ki vodijo k socialni enakosti) je bilo v britanski zgodovini precej prožno. To je še danes predmet strankarske politike. Podobno lahko rečemo za tradicijo verske strpnosti (*religious toleration*).

Verska strpnost

Locke je v Letter concerning Toleration (Locke, 1689a) zagovarjal delitev delovanja civilne vlade (*the business of civil government*) in delovanja religije (*the business of religion*). S tem je filozofsko tlakoval pot Zakonu o strpnosti (*the Toleration Act*), ki ga je parlament sprejel leta

¹² O delitvi oblasti v britanskem političnem sistemu gl. Kingdom (1991: 38–40).

1689. Ne glede na to pa njegove ideje niso bile v celoti vključene v zakon. Sprejemanje Lockove teze, da Rimskokatoliška cerkev ne more biti tolerirana, ker bi to pomenilo podrejanje drugemu knezu (*another prince*), je bilo politično oportuno. Drugače je bilo z Lockovim implicitnim zavračanjem državne cerkve. Ideja državne cerkve je bila bližja Hobbsovemu pozivu k religiozni uniformnosti. Nasprotno je za Locka verska strpnost pomenila pluralnost religiozних skupin, kjer pa poučevanje strpnosti zagotavlja izogibanje konfliktu.

Parlamentarna suverenost in manko ravnovesja med vejami oblasti

Zgodovinsko gledano, je kabinet v Veliki Britaniji (oziroma v Združenem kraljestvu) oboje: vodja izvršne oblasti in parlamenta. Zlitje zakonodaje in sodstva je bilo vidno tudi v zgornjem domu parlamenta, v lordski zbornici (*the House of Lords*). Vse do leta 2009 je bila namreč najvišja instanca za sodno pritožbe (*the final Court of Appeal*). Sedaj Vrhovno sodišče (*The Supreme Court*) opravlja vlogo vrhovnega prizivnega sodišča (*the highest Court of Appeal*). Zlitje izvršne in sodne oblasti je vidno tudi v administrativnih tribunalih, kjer izvršna oblast pridobi sodno vlogo. Glede na to, da je v britanskem političnem sistemu parlament suveren, sodstvo v okviru britanske tradicije nima systemske vloge nadzora zakonodaje. Sodiščem primanjkuje sredstev za omejevanje parlamenta, ko ta sprejme zakone v nasprotju z mednarodno priznanimi človekovimi pravicami (Klug, Starmer in Weir, 1996: 294–295).

V celoti gledano, opisana institucionalna razmerja omogočajo izvršni oblasti, da uveljavi svoje politične in javnopolitične paradigme. V britanskem sistemu tako vlada vlada prek parlamentarnega odbora (*through a parliamentary committee*) – kabineta (*the Cabinet*). V praksi izvršna oblast nadzoruje parlament prek strankarske discipline, ki zagotavlja sprejem novih parlamentarnih zakonov¹³ (Kingdom, 1991: 38–40). Parlament lahko odpravi celo dele ustave. Tudi državna uprava je posredno odgovorna parlamentu. Državni uradniki delajo za ministre, ki so načeloma odgovorni parlamentu (državni uradniki so tako na posreden način odgovorni parlamentu),

¹³ Statute Law oziroma *statute* je parlamentarni zakon (*an Act of Parliament*). Po tem, ko s predlogom zakona steče zakonodajni proces, ga obravnavata spodnji in zgornji dom. Predlog zakona postane zakon po obravnavi v obeh parlamentarnih odborih in monarhovi odobritvi.

vendar se v praksi odgovornost uradnikov ne uveljavlja na tak način (Klug, Starmer in Weir, 1996: 64–65, 61–66, 293).

V tem institucionalnem kontekstu ideja parlamentarne suverenosti potencialno odpira vrata despotski vladavini izvršne oblasti. Nekateri avtorji, kot npr. Ian Cram (2010), trdijo, da je Lockova politična misel dejansko že ponudila legitimno podlago za dvojne alternativnih pojmovanj vloge izvršne oblasti. Prvič, Lockov argument lahko služi kot podlaga za zavračanje sodnega nadzora, ki je nujen za spoštovanje pravic posameznika v razglašeni izredni razmerah. Temu sledijo nekateri vplivni avtorji na področju javnega prava (*public law scholars*). Drugič, služi lahko tudi za legitimizacijo zlorabe izvršne oblasti, ki vodi k zmanjševanju pravic posameznika. Takšni so bili tudi primeri ukrepov po 11. septembru 2001, ki so politično uokvirjeni kot vojna proti terorizmu (Cram, 2010). Cram trdi, da Locke v Drugi razpravi o oblasti (*Second Treatise of Government*) razume prerogativo izvršne oblasti v razglašeni izredni razmerah kot moč za opravljanje javnega dobrega brez vladanja (*power of doing public good without a Rule*) – brez kakršnihkoli omejitev. Lockova opredelitev prerogative je takšna:

To polnomočje za diskrecijsko delovanje za javno dobro brez zakonske podlage in včasih tudi v nasprotju z zakonom je to, kar imenujemo prerogativa: ker v nekaterih vladah zakonodajna moč ni vedno prisotna in je ponavadi preveč obsežna in zato tudi prepočasna za hitro reševanje in izvajanje in ker je to tudi nemogoče predvideti in z zakoni zagotoviti za vse nesreče in sile, ki lahko skrbijo javnost, ali da bi oblikovali take zakone, ki ne bodo v nobenem pogledu škodili, če bodo izvajani z neprilagodljivo strogostjo ob vseh priložnostih in na primeru vseh oseb, ki pridejo pod zakon; torej tu je prostor za izvršno oblast, da dela mnoge stvari po svoji izbiri, ki jih zakoni ne predpisujejo (Locke, 1690).

Locke se je distanciral od modernega liberalnega konstitucionalizma, da bi omogočil izvršni oblasti delovati proti pravu v primeru, ko bi rigidno spoštovanje prava lahko bilo škodljivo (*a rigid observation of the law may be harmful*; Cram, 2010: 467–468). Locke je tudi verjel, da nihče na svetu ne more soditi (*there can be no judge on earth*) kot tudi nihče ne more biti med zakonodajalcem in ljudstvom (*as there can be none between the legislative and the people*), ki bi določil, ali je bilo uporaba prerogative pravilna (*whether the use of the prerogative was used*

correctly; Locke, 1690). Locke računa na razumno vladanje izvršne oblasti in na to, da ljudje vsaj do neke mere sprejemajo avtonomno vladavino izvršne oblasti. Kljub vsemu pa je Locke verjel, da ponavljajoče se nezadovoljstvo večine lahko vendarle odločilno vpliva na vlado (Locke, 1690).

Vprašanje ustrezne institucionalne protiuteži (*counter-balance*) izvršni oblasti je ostalo bolj ali manj nerešeno. Ta element Lockove filozofske misli o vladanju se še vedno zrcali v pojavu, ki ga Cram označuje za kazalnik institucionalnega neuspeha (*institutional failure*; Cram, 2010: 464). V praksi izvršna oblast teži k nadzoru parlamenta in zato parlamentarni nadzor nad izvršno oblastjo ne more biti bistven (*substantional*). Prav tako nobena druga veja oblasti ne predstavlja protiuteži izvršni oblasti. V nasprotju z britansko tradicijo so prav o problemu institucionalnega ravnovesja široko razpravljali v ameriški politični misli. Konstitucionalist Thomas Jefferson je tako pozival k naknadnemu javnemu podpiranju odločitev, ki jih je izvršna oblast sprejela v izjemnih razmerah. Nasprotno je Hamilton menil, da ustava ZDA implicitno daje avtoriteto predsedniku, da uporablja prerogative kot sestavino predsedniške izvršne oblasti (Cram, 2010: 471). V Združenem kraljestvu so se v 20. stoletju pojavila gibanja, ki zahtevajo vključitev pravic in svoboščin v ustavo, da bi s tem uravnotežili moč izvršne oblasti. Ne glede na vse pa je Lockova misel v *The Treatises* še vedno visoko cenjena.

Utilitarizem

Poseben vidik moderne politične filozofije je predpostavka, da je individualno človeško bitje racionalno. Ta je pomembno vplivala na razvoj modernega sistema vladavine v Veliki Britaniji. Tako kot Thomas Hobbes in David Hume je tudi John Locke verjel, da posameznike v iskanju sreče in zadovoljstva vodi njihov racionalni lastni interes (*self-interest*). Po Jeremyju Benthamu (1748–1832) posamezniki težijo k maksimiranju koristi. Pri tem sledijo največjemu možnemu ugodju (*pleasure*) in najmanjši možni bolečini. Družba tako ni nič drugega kot seštevke posameznikov, ki stopajo v družbena razmerja zato, da bi dosegli svoje individualne cilje in interese. Po Benthamu mora načelo koristi slediti formuli največ sreče za največje število (*the greatest happiness for the greatest number*; Bentham, 1776). Po Johnu Stuartu Millu (1806–1873) pa je načelo sreče povezano z načelom pravičnosti in se zdi, da daje prednost svoboščinam in pravicam na škodo koristnosti (Mill, 1869). Mill je dejansko postavil omejitve z

načelom škodovanja (*the harm principle*). Gre za omejevanje dejavnosti posameznikov, da bi preprečili škodovanje drugim posameznikom (Mill, 1869). S tem in drugimi idejami o svobodi (*liberty*) je vplival na libertarne vidike britanskega liberalizma.

Racionalna dominacija je bila vgrajena tudi v model moderne države, še posebej v birokracijo. Poleg tega je westminsterski model vključeval weberjanski model birokracije, razvil pa je tudi inherentno težnjo k spremljanju empiričnih teženj v družbi in merjenju učinkovitosti obeh političnih vladarjev in državne administracije. Lahko bi rekli, da je moderna država nastala kot “velika birokratska organizacija, ki vlada na določenem ozemlju na podlagi sklicevanja na legitimnost” (*a large, bureaucratic organization that governs a specific territory on the basis of a claim to legitimacy*; Richards and Smith, 2002: 47). Za potrebe učinkovitega vladanja v Veliki Britaniji je država relativno zgodaj začela spremljati družbene pojave v razmerju do javnih politik. Kot bomo podrobneje predstavili v delu o britanski državni birokraciji, je britanski zgled vodil tudi internacionalizacijo uvajanja menedžerizma v doktrino javne uprave.

Predstavništvo

Tri ključne tematike sodoločajo moderno predstavništvo. To so: državljanstvo, vloga političnih strank in (v britanskem primeru še posebej) vprašanje suverenosti.

Vprašanje državljanstva je tesno povezano z oblikovanjem moderne politične skupnosti. Ključna dilema se nanaša na vprašanje, do kolikšne mere naj politična skupnost vključuje širšo družbo. Dve ključni nasprotni ideji sta se spopadli v tej razpravi. Robert Filmer je v delu *Patriarcha* (1680) razpravljal takole: ker so vsi ljudje rojeni v grehu (kot posledice izvirnega greha v rajju) bi lahko vključitev čedalje večjega deleža ljudi v politiko ogrozila vladavino. Nasprotno je Sidney verjel v to, da so ljudje dobri. Zato je tudi predpostavljaj, da bi bile posledice vključevanja čedalje večjega deleža družbe v procese vladanja pozitivne.

Iz zornega kota obsega predstavništva pa najdemo v britanski politični misli več različnih temeljnih pogledov. Če se je Locke zavzel predvsem za pravice lastnine in manj za pravice posameznika v razmerju do države, je Burke poudarjal pomen ravnotežja med monarhičnimi, aristokratskimi in ljudskimi elementi. Pri tem je bil Burke zelo skeptičen do vloge širokega ljudskega predstavništva in se je zavzemal le za omejeno predstavništvo (Judge, 1993: 37–39).

Nasprotno Thomas Paine v knjigi Človekove pravice (*The Rights of Man*) na podlagi neposredne in radikalne kritike Burkove teorije uveljavi radikalno zahtevo po suverenosti ljudstva, predstavniški vladavini, varovanju pravic posameznikov prek omejevanja državnih oblasti in zakonskega garantiranja človekovih pravic (Judge, 1993: 40–41). James Mill je šel še dlje in se je zavzemal za resnično (*true*) demokracijo predstavnštva vseh po načelu “ena oseba en glas” (*one person, one vote*) na podlagi splošne volilne pravice v nasprotju s kritiziranim lažnim (*false*) predstavnštvom zgolj večine oziroma tiranije večine (*tyranny of the majority*; gl. Judge, 1993:44–45).

Tako kot v ZDA tudi v Veliki Britaniji niso vnaprej razvili normativnega modela s političnimi strankami kot posredniškimi strukturami med posamezniki/državljeni in vlado. Ne glede na to, se je v starih liberalnodemokratskih sistemih posredno politično predstavnštvo spontano razvilo v praksi. Posredno predstavnštvo je zgrajeno na dejstvu, da volilci na splošnih volitvah sicer izbirajo svoje predstavnike v demokratične skupščine, vendar so politične stranke tiste, ki vodijo procese selekcije kandidatov in kampanje. Poleg tega parlamentarne stranke zahtevajo disciplino svojih izvoljenih kandidatov. Eric J. Evans poudarja, da so posamezniki dejansko izvoljeni v okviru stranke in ne v osebnem imenu. “*Ko pridejo v Westminster, se od njih pričakuje, da bodo glasovali v skladu z lojalnostjo stranki in ne glede na osebne preference ali osebno prepričanje, kadar si te nasprotujejo. Visoko razvit sistem strankarskih priganjačev (wips) zagotavlja, da člani spodnjega doma večinoma glasujejo po strankarskih linijah. Učinkovita oblast je bolj v rokah stranke kot v izbiri posameznikov. Politične stranke so najpomembnejše*” (Evans, 1985: 1).

Suverenost

Predstavnštvo je tesno povezano z moderno opredelitvijo suverenosti. Suverenost parlamenta v Veliki Britanije (oziroma v Združenem kraljestvu) naj bi prišla od ljudi. Vendar pa je suverenost britanskega ljudstva razumljena kot posredna suverenost. Ljudstvo je predstavljeno v parlamentu in parlament pooblasti svoj odbor (kabinet), da vlada.

V britanski politiki suverenost parlamenta ostaja inkorporirana v prevladujoče tradicionalno pojmovanje močne vlade. Zaradi vsega navedenega je v Britaniji mogoče reči, da je parlament suveren in da suverenost parlamenta nadomešča ljudsko suverenost (Kingdom, 1991: 41). Ta britanska posebnost je bila pogosto zanemarjena, ko je prišlo do poskusov prenašanja značilnosti westminsterskega modela v druge države.

Drugorazredni status pravic in svoboščin posameznika v primerjavi s statusom lastnine

Pravice posameznika niso zapisane v britansko ustavo. Zapisane so v navadnih zakonih. Pogosto so navedene na posreden način – niso zagotovljene, temveč niso odklonjene (*not withheld*; gl. Kingdom, 1991: 42).

Med mnogimi svoboščinami, ki so v Združenem kraljestvu priznane, so osebne svoboščine, svoboda govora, svoboda združevanja/zborovanja in lastnine (*freedom of property*). Prav svoboščina lastnine pa ima poseben status. Zasebna lastnina je namreč kritično povezana s kapitalistično obliko proizvodnje in je zato obravnavana v zakonih na poseben način. Po razsodbi v primeru Semayne (*Semayne's Case*, 1603)¹⁴ ima lastnik hiše ali njegovi služabniki v obrambi svojega življenja in lastnine pravico ubiti tatove, ki vdrejo v hišo (Kingdom, 1991: 44). Danes je ta pravica nekoliko drugače interpretirana. V Angliji in Walesu so člani gospodinjstva (*householders*) zaščiteni pred preganjanjem, če so delovali pošteno in instiktivno (*honestly and instinctively*) in hipno (*in the heat of the moment*; Casciani, 2012). Še posebej po tem, ko je upokojenec Richard Osborn-Brooksa ubil domnevnega vlomilca, se je odprla razprava o tem, kaj v primeru vloma član gospodinjstva sme storiti in česa ne sme. V zadnjem času se vedno bolj poudarja razumnost pri uporabi sile proti vlomilcu (*reasonable force*; Independent, 2018b).

Tudi uradnik, odgovoren za za javni red v grofiji sme vdreti v privatno hišo samo z namenom izvajanja zakonite dejavnosti (*to execute a lawful action*), in to samo po tem, ko razglasi razlog za svoj prihod in samo po tem, ko ni odziva po zahtevi, da odprejo vrata¹⁵. Po razsodbi Stroud v. Bradbury (1952) ima svobodno rojeni Anglež (*free born Englishmen*) pravico do samoobrambe proti nadlegovanju sanitarnega inšpektorja (Kingdom, 1991: 44). Država (npr. policija) mora pridobiti posebno pooblastilo za to, da lahko vstopi na zasebno posest.

Drugače kot v primeru lastnine pa so druge pravice posameznika, še posebej posebne pravice pripadnikov marginalnih družbenih skupin, manj zaščiteni. Ker so uokvirjene kot privilegiji (*privileges*) in ne kot pravice (*rights*), jih je lažje omejiti. Poleg tega pomeni dejstvo, da

¹⁴ The Semayne's Case Ruling (2005) in Duhaime's Law Dictionary (2018).

¹⁵ Povzetek the Semayne's Case Ruling in dodatne informacije glej: Duhaime's Law Dictionary (2018).

privilegije s svojo odločitvijo določa parlament, tudi to, da jih lahko spremeni vsaka vlada. Torej niso kontinuirano zagotovljene.

Šele v osemdesetih letih 20. stoletja so se razvila politična gibanja, ki so zahtevala znatne spremembe v britanskem modelu demokracije. Nekatera med njimi, še posebej gibanje Charter 88, so zahtevala novo, zapisano ustavo Združenega kraljestva. Nova ustava naj bi med drugim vključevala moderne državljanske pravice, kot npr. pravico do mirnega združevanja in zborovanja, svobodo pred diskriminacijo, svobodo pred zapiranjem brez sojenja, sojenje s poroto, pravico do zasebnosti in svobodo izražanja. Cartistično gibanje je zahtevalo tudi uvedbo postmodernega koncepta univerzalnega državljanstva¹⁶.

Čeprav se splošna zavest o krhkosti človekovih pravic krepi, pa je skrb za pravice manjšin večinoma ostala omejena na skrb za pravice drugih (*others*). Splošno britansko pojmovanje državljanstva še vedno zajema oboje – civilnost in prilagajanje skupnosti (*'fitting in'* with the community; gl. Johnston Conover, Searing, Crewe, 2004: 1062).

Liberalizem se širi globalno: dvojni standardi liberalne legitimizacije britanskega rasizma 19. stoletja

Nobenega dvoma ni, da ima ideja posameznikovih pravic, ki je bila v pomoč pri političnih inovacijah, ki so vodile k moderni demokraciji v okviru nacionalne države, korenine v filozofiji naravnega prava. Toda diskurz o pravicah subjekta je v kontekstu globalizacije 19. stoletja pridobil novi pomen. To se je zgodilo zaradi njegovega vpletanja v tematike imperializma, še posebej uveljavljanja interesov države v globalnem okolju. Imperializem je bil za liberalne mislece velik izziv. Britanska liberalna misel je predvsem prispevala k liberalizmu v ekonomiji, še zlasti na področju svobodne trgovine in globalne trgovine. Nekaj britanskih liberalnih idej je imelo tudi politično razsežnost.

Čeprav je imperializem vodilo predvsem izkoriščanje naravnih virov in nadzor nad komunikacijskimi potmi, ki so bile pomembne za trgovino, je liberalna ideologija ponudila tudi moralna opravičevanja imperializma. Lahko bi rekli, da je prenos idej iz domačega okolja v mednarodno areno vključeval posebno popačenje. Gre za popačenje filozofskih opredelitev naravnih pravic, in še posebej opredelitev

¹⁶ Besedilo Charter 88, glej Unlock Democracy (2016).

predpogojev za doseganje teh pravic zato, da bi se legitimiziralo imperializem (glej Ivison, 2006).

Da bi ilustrirali navedeno pačenje, se vračamo k Locku. V osrčju filozofije Johna Locka je enakost, ki se med drugim izraža na naslednji način:

... da bi vse moške odvrnili od omejevanja pravic drugih in od vzajemnega poškodovanja in da bi se spoštovalo naravno pravo, ki naj bo mir in ohranjanje celotnega človeštva, je izvajanje naravnega prava dano v roke vsakega moškega in vsak od njih ima pravico kaznovati kršitelje tega zakona do te mere, da lahko prepreči njegovo kršenje (Locke, 1690).

Toda, razen dejstva, da so bile ženske izključene iz te zahteve po enakosti, so bili predvideni še drugi določeni pogoji, pod katerimi naj bi se zagotovila enakost (Locke, 1690: Ch II, sec. 4, 6, 54, 60). Čeprav je Locke verjel, da bi bilo treba ameriške staroselce (*the Native Americans*) obravnavati kot osebe, je razvil argument za razlikovanje med racionalnim in učenim (*rational and taught*) na eni strani in iracionalnim in neukim (*irrational and untaught*); med tistimi s sposobnostmi in tistimi brez sposobnosti (norci, idioti, nezmožni abstraktnega razmišljanja); med tistimi, ki so zmožni kultivirati zemljo in tistimi, ki uporabljajo nekultivirano zemljo, medtem ko se selijo (Ivison, 2006: 194–195). Argument za enakost na podlagi razuma kot kriterija je šel tako daleč, da je govoril o legitimnosti vladanja brez privolitve (*without consent*; Locke, 1690).

Locke pa ni le obravnaval staroselcev kot neracionalnih in neučenih (Locke, 1689b, sec. 58), temveč je celo enakost pogojeval s kapitalističnimi ekonomskimi kriteriji. Ti kriteriji so se izražali v določenem pojmovanju lastnine. Locke je lastnino opredelil na poseben način. Menil je namreč, da lastnina ne more biti ločena od dela, ki je vloženo vanjo (Locke, 1690, sec. 28). Predmodernim, neproduktivnim praksam ameriških indijancev ni priznaval enakosti z modernimi produktivnimi praksami. Po Locku je mogoče zahtevati pravico do lastništva zemlje (ozemelj) le na podlagi dela in uporabe (Locke, 1690, sec. 31).

Za Locka osebe brez lastnine ne morejo biti del civilne družbe kot kolektiva, torej ne morejo biti del suverenega ljudstva (Locke, 1689b, sec. 95–98). V delu Dve razpravi o oblasti ni obravnaval nobene oblike pravic staroselskih ljudstev. Čeprav je Locke zagovarjal

spoštovanje enakosti in obravnavanje staroselcev kot oseb, je dejansko zanikal sposobnost in pravico staroselcev, da bi si izpogajali pravice, vključno z njihovo pravico, da ohranijo zemljo kot svojo lastnino, pa tudi katerekoli druge pravice kot sestavine jurisdikcije. Lockovo delo pri Ustavi države Caroline (*Constitution of Carolina*) naj bi vplivalo tudi na delo Thomasa Jeffersona pri Deklaraciji o nedvisnosti (*Declaration of Independence*). Tako niso bile vplivne le Lockove glavne ideje o naravnih pravicah, temveč tudi njegovo zanikanje pravic ameriških staroselcev¹⁷. David Armitage celo navaja, da se je Locke angažiral pri spremembah temeljev ustave države Caroline (*Fundamental Constitutions of Carolina*) poleti 1682, ko je najverjetneje napisal 5. poglavje Druge razprave (Armitage, 2004: 602). Torej je kolonialno okolje, ki je prispevalo k Lockovi posebni teoriji lastnine, znano.

Novejše analize (Bell, 2006: 281–298) so pokazale, da je večina britanskih liberalcev podpirala imperij. Pri tem so se med seboj razlikovali po razlogih svoje podpore in po obsegu te podpore (Bell, 2006: 285). Čeprav se je po eni strani liberalna misel uporabljala za legitimizacijo imperija, pa je bila po drugi hkrati ista liberalna misel izzvana, da kritično reflektira dejanske imperialne politike (Bell, 2006: 281–298). V takšnih okoliščinah so se razvili trije tokovi liberalnih refleksij (Bell, 2006: 284–285). Prvi tok je zajemal nekatere avtorje, kot npr. Richarda Cobdena in Herberta Spencerja, ki so bili kritični do britanske arogance in agresije. Skrbeli so jih aristokratski privilegiji in ogrožanje svobode doma, izzvali pa so tudi različne teze v podporo osvajanju in podjarmljanju (Bell, 2006: 286). Drugi tok je zajemal kritiko (povezano z Adamom Smithom in Edmundom Burkom), ki ni izzivala celotne politične paradigme, temveč se je osredotočila na probleme implementacije zaradi slabega vladanja v koloniziranih državah, ki bi potencialno lahko škodovala britanskemu političnemu sistemu (Bell, 2006: 286). Tretji tok so predstavljali avtorji, ki jih je skrbel nenaraven razkorak med moralnim in materialnim razvojem civiliziranih in neciviliziranih in ki so podpirali idejo povezovanja vseh kolonij v civilizacijo (Bell, 2006: 287, 291; Sylvest, 2005). Kolonialisti naj bi imeli “civilizacijsko poslanstvo” poskrbeti za “geografsko moralnost” – to naj bi bilo zmanjšanje razkoraka med “civiliziranimi” in “barbarskimi” (Bell, 2006: 284–285). Še posebej pravniki so verjeli v vlogo Britanije kot nežne civilizatorke nacij. Ta

17 Gl. podrobno analizo Lockovega vpliva na Jeffersona v Ivison (2006: 203–206). Lockovi rokopisi so dostopni prek John Locke Manuscripts, glej Locke (1669).

pogled so pomagali uveljaviti tudi v razvoju mednarodnega prava v tem obdobju (Long, 1928: 289–290). Slednje pa ni le pomagalo upravičiti mednarodno ekspanzijo “civiliziranih nacij” (pravzaprav okupacijo) in racionalizirati sistem upravljanja imperija, temveč je te imperialne posege celo predstavilo kot “darilo civiliziranih” (*gift of the civilized*; Long, 1928: 291; Bell, 2006: 291, 296). Segment liberalizma, ki je uveljavil dvojni standard in dejansko legitimiziral imperializem, je pridobil pridevek imperialni liberalizem (*imperial liberalism*; Muthu, 2003; Pitts, 2005).

Lahko rečemo, da je del liberalnih mislecev v procesu globalizacije britanske ekonomije in spreminjanje njene zunanje politike opustili naravno pravo. Namesto njega se je uveljavilo prevladujoče nagnjenje viktorjanske Britanije k političnemu argumentiranju z referiranjem na predpostavljeno neizogibno smer v zgodovini, ki naj bi vključevala demokracijo, razsvetljenstvo oziroma civilizacijo. To je sovpadlo z domnevno britansko moralno dolžnostjo, da tega napredka ne širi le med posamezniki, ampak tudi med ljudstvom kot celoto (*people as a whole*; Sylvest, 2005: 269).

Ker je bil razvoj britanskega imperija integralni del britanskega kapitalizma, je status velike imperialne sile opogumil superiornost in celo rasno aroganco (Kingdom, 1991: 115). Nekateri viktorjanski misleci so poskušali redefinirati družbene in politične meje, kriterije vključevanja in izključevanja in tudi legitimizirati hierarhijo v globalnem merilu (Bell, 2006: 298). Šli so celo tako daleč, da so odprto legitimizirali rasizem (gl. tudi Gong, 1984; Keene, 2002 in Simpson, 2004). V Združenem kraljestvu je bilo mogoče najti odkrito rasistične poglede še po drugi svetovni vojni. Povojni britanski zgodovinski učbeniki so tako še vedno povezovali britanski imperializem poznega 19. stoletja s socialnim darvinizmom. Priljubljena publikacija Jamesa Morrisa *Pax Britannica: The Climax of an Empire* (objavljena leta 1968) je navajala celo rangiranje različnih ljudstev od spodaj, kamor so bila uvrščena primitivna ljudstva v Afriki in Aziji, prek velikih opic v samoupravnih britanskih kolonijah, do britanskega ljudstva na vrhu evolucijske piramide (Crook, 1998: 2).

Imperialistična ideologija sicer ni neposredno zagovarjala britanskega poslanstva, da civilizira svet, je pa navajala Veliko Britanijo kot “staro domovino” (*old Mother Land*), ki je prinašala mir, pravo in pravičnost ljudem v bolj zaostalih delih imperija, to je ljudem, ki si še niso bili zmožni vladati (*who were not yet fit to rule themselves*; Long, 1928: 249).

Ne glede na navedeno pa je britanski kulturni stik z Indijo vplival tudi na britansko misel. Dolgoročni vpliv je viden predvsem v britanskem spoznanju, da je potrebno spoštovati kulturne posebnosti drugih delov sveta. V zgodnjem 20. stoletju sta se tako v britanski imperialni misli in praksi uveljavili ideji posredne vladavine (*indirect rule*) in skrbništva (*trusteeship*; Long, 1928:291), ki sta vidni še danes.

Premik britanskega liberalizma k družbeni pravičnosti na prehodu v 20. stoletje

Za klasični liberalizem obdobja med 17. in 19. stoletjem je značilno šibko poseganje države v družbene in gospodarske zadeve. Zajema ideje Johna Locka, Adama Smitha, Davida Ricarda in Johna Stuarta Milla. Dve ključni moderni politični stranki, ki sta se v omenjenem obdobju pričeli razvijati, sta si ostajali pretežno podobni na področju ekonomske politike, pomembno pa sta se razlikovali na nekaterih ideoloških področjih.

Ideološke razlike med strankama so se že zgodaj razvile ob vprašanju religije. Za konservativce (torijce) je bila obramba Anglikanske cerkve sinonim za obrambo civilizacije, obstoječega načina življenja in civiliziranih vrednot (Evans, 1985: 35). Toda konservativizem je bili tudi notranje razcepljen. Primer konflikta ob Žitnih zakonih (*Corn Laws*) leta 1845, ki naj bi s tarifami in drugimi omejitvami mednarodne trgovine zagotovili ohranjanje posebnih privilegijev nad zemljo, je pokazal na spopade med interesi, povezanimi z lastništvom zemlje ter interesi obrti in trgovine.

Moderni konservativizem je gradil na osrednjih načelih, ki jih je Burke razvil v svoji filozofski reakciji na francosko revolucijo (Burke, 1790). Zato Burke velja za "očeta konservativizma". Običaj, praksa, izkušnja naj bi, po Burkovem mnenju, bolj kot družbena pogodba zagotovili legitimnost vlade. Burke je hkrati menil, da naj bi vlada skrbel za ohranjanje družbenega reda (Evans, 1985: 2–13). Dejansko se je novi torizem (*New Toryism*), ki je nastal kot začetek modernega konservativizma, zavzemal za red in družbeno stabilnost, ohranjanje ustave in dajanje prednosti obrambi lastnine pred individualnimi svoboščinami in versko strpnostjo (Evans, 1985: 15). Na prehodu v 20. stoletje se je konservativizem odprl za bolj prilagodljiv liberalizem.

Sprva prepoznavanje družbene nepravčnosti ni bilo integralna sestavina liberalizma. Sprejeto je bilo šele zaradi liberalnega pragmatizma v posebnih zgodovinskih okoliščinah. Liberalizem se je

prilagodil dejstvu, da je nastanek revščine in slumov sprožilo različna družbena gibanja, kot npr. evangeličanski preporod (*the evangelical revival*), krščanski socializem, gibanje za vzdržnost (*the temperance movement*) in rešilno vojsko (*Salvation Army*). Problem družbene izključnosti je bil prepoznan kot realen in družbeno nepravilen (Herrick, 1944). Liberalizem je z osredotočanjem na etične vidike ekonomskih, socialnih in političnih problemov pridobil novi pridevek – socialni liberalizem (*social liberalism*) ali pa tudi razvojni liberalizem (*evolutionary liberalism*; Grayson, 2010). Čeprav je bil razvoj liberalizma postopen, je bil jasno viden v socialnih in ekonomskih politikah.

Socialni (evolucijski) liberalizem se je kmalu preobrazil v novi liberalizem (*New Liberalism*). Poimenovanje novi liberalizem izraža premik v liberalni filozofiji od *laissez-faire*, ki je bila cenjena sredi viktorjanskega obdobja, k podpiranju intervencije države v reševanje družbenih problemov. Družbeni problemi so se namreč v času gospodarske krize v osemdesetih letih 19. stoletja razrasli do skrajnosti (Weiler, 1982; Nicholls, 1996). Medtem ko je bila teorija (novega) liberalizma dojemljiva za radikalne tokove puritanizma in zgodnja socialistična gibanja, se je prej k srednjemu razredu usmerjena liberalna stranka odprla za zahteve delavskega razreda. Kritična točka v tej premeni je bilo ponovno preizpraševanje pomena družbene pravičnosti (Finn, 1993:188–189). To je prišlo na dnevni red tako zaradi domačega družbenega razvoja kot tudi zaradi širjenja idej francoske revolucije (1848). Ne nazadnje pa je nacionalizem do neke mere združil radikalce srednjega in delavskega razreda (Finn, 1993:188–189; Nicholls, 1996: 332–333).

Novi liberalizem je poskušal povezati vrednote individualnih svoboščin in kolektivizem. Prizadevanje za državo blaginje je odprlo pojmovanje individualnih svoboščin bolj komunitarnim idejam – vključno z naraščajočo vlogo države. In vendar je razlikovanje med liberalci in socialisti ostalo. Razlikovali so se po tem, za katere mehanizme “zdravljenja družbe” so se zavzemali. Drugače kot socialisti, ki so v nadzoru nad sredstvi produkcije videli ključno socialno orodje, so novi liberalci, kot npr. L. T. Hobhouse verjeli, da je ključ v spremnjanju razdelitve (distribucije). Liberalna stranka se je pravzaprav le volilno prilagodila okoliščinam množične udeležbe v politiki, da bi si zagotovila več podpore s privabljanjem dela volilcev iz socialističnih gibanj (Nicholls, 1996: 340). V praksi je novi liberalizem dajal prednost državljanskim svoboščinam in je bil naklonjen reformam (Evans, 1985:16–17, 37). Liberalne socialistične ideje fabianskega socializma

(*Fabian socialism*), ki se je razvil v radikalnih liberalnih krogih na prehodu iz 19. v 20. stoletje, so zajemale povezovanje demokracije s splošno volilno pravico, predstavnikiškim parlamentom in napolnjevanjem političnih ustanov s predstavniki delavskega razreda. Zavzemanje za socialistične cilje je tako temeljilo na transformaciji s pomočjo socialistične politične večine, ne da bi pri tem spreminjali ustavni sistem (Judge, 1993: 50–51). Zanimivo je, da so fabianske ideje postale pomemben vir ideologije laburistične stranke. Kot pravi Neilson (1959: 159) – delavsko in socialistično v britanskem kontekstu nikoli nista bila med seboj izmenljiva (*interchangeable*) pojma. Nekaj radikalnosti je v laburistično stranko prineslo povezovanje s sindikati, distanciranje od njih v prvi polovici devetdesetih let 20. stoletja pa je omogočilo premik laburistične stranke na desno proti centru.

Na prehodu v 20. stoletje so bile reforme zasnovane na dolgih, mirnih razpravah in ob zagovarjanju interesov. Ker je bila politična pravičnost v skladu z egalitarno formulo “en človek en glas” že dosežena s postopno širitvijo volilne pravice z zakoni Velike reforme (*the Great Reform Acts*) v letih 1832, 1867 in 1884, je prišla na dnevni red še družbena pravičnost. Družbena pravičnost (*social justice*) je bila uveljavljena z več zakoni v obdobju med 1906 in 1911 (podobno kot v obdobju med 1832 in 1837; Herrick, 1944: 67). Med temi so bili Zakon o trgovinskih sporih (*Trade Disputes Act*) in Zakon o delavskih kompenzacijah (*The Workman’s Compensation Act*, 1906), Zakon o starostnih pokojninah (*The Old Age Pensions Act*, 1908), Zakon o borzi dela (*The Labor Exchange Act*), Zakon o otrocih (*The Children’s Act*) in Zakon o stanovanjih in načrtovanju mest (*The Housing and Town Planning Act*, 1909) in Zakon o nacionalnem zavarovanju (*The National Insurance Act*, 1911). Liberalne vlade v obdobju od 1906 do 1914 so novi liberalizem pretvorile v dejanske javne politike. Čeprav je podpora liberalni stranki po prvi svetovni vojni hitro upadla, se je novi liberalizem v pomembni meri ohranil.

Vztajnost novega liberalizma se je med drugim kazala v posebnem britanskem odgovoru na spopad med fašizmom in komunizmom na evropski celini. Ne glede na nekatere ideološke cepitve med liberalizmom, konservativizmom in socializmom v britanski politični misli in v politični praksi, se je zaznava tujega sovražnika po letu 1936 premaknila od boljševisma (komunizma) k nacizmu. Liberalne ideje, ki so segale prek vseh treh političnih taborov v Združenem kraljestvu, so se prepletle s posebnostmi britanskega nacionalizma.

Do tridesetih let dvajsetega stoletja je še obstajalo mnenje o tem, da obstaja angleški nacionalni značaj. Koreninil naj bi v nacionalni dediščini (politiki, kulturi, zgodovini). Preprečeval naj bi razvoj oziroma uvoz barbarizma in totalitarnih praks (Stapleton, 1999: 278, 281). V jedru britanskega nacionalizma je bila v tem času “angleška izjemnost” (*English exceptionalism*). Gre za prepričanje, da so liberalne vrednote vkoreninjene v “angleškosti” (*Englishness/Englishry*; Stapleton, 1999: 282). Po tem prepričanju so angleški ljudje po naravi nagnjeni k zavračanju političnih utopij in zlorabe oblasti (Stapleton, 1999: 277–278).

“Angleški izjemnosti” navkljub se je Združeno kraljestvo po drugi svetovni vojni pridružila evropskim državam pri vzpostavljanju države blaginje in sprejemanju keynesianskih gospodarskih politik. Toda to težnjo je najprej sprejel pragmatični reformistični laburizem (*Labourism*). Reformistični socializem se je sprva organiziral kot Laburistični predstavniški odbor (*the Labour Representation Committee, LRC*), in sicer za volitve predstavnikov organiziranega delavstva v spodnji dom parlamenta. Od leta 1906 naprej je deloval kot Laburistična stranka (*the Labour Party*). S tem, ko so laburisti sprejeli fabianske ideje radikalnega liberalizma in ne marksizma, so sprejeli tudi obstoječi institucionalni sistem, tradicije britanske vladavine in že obstoječo postopnost izgrajevanja države blaginje. Na tak način so se socialistične ideje preoblikovale v postopno širjenje tega, kar je socialni oziroma novi liberalizem že sprejel (Judge, 1993: 85–100).

Od povojnega revolucionarnega liberalizma in ideje o demokratičnem socializmu do neoliberalizma in tretje poti

Po drugi svetovni vojni je liberalizem Liberalne stranke v Združenem kraljestvu iskal novo smer, ki bi bila drugačna tako od socializma kot tudi od obstoječega kapitalizma. Liberalna stranka je poskušala doseči ta cilj z idejo tretje poti liberalizma (*a third way liberalism*; White, 2009).

V obdobju med 1945 in 1989 je bilo vprašanje razumevanja lastnine ključna tematika liberalnega ideološkega dnevnega reda. Po eni strani se je politični liberalizem liberalne stranke poskušal ponovno vzpostaviti kot kritik ostalih dveh strank – konservativcev in laburistov. Ključna liberalna kritika tako socializma kot tudi takrat obstoječega modela kapitalizma je bila usmerjena v težnjo h

koncentraciji blaginje in moči. Po drugi strani pa je liberalizem, kot ga je razumela liberalna stranka, poskušal obnoviti vsebino kapitalističnih lastniških pravic in metod njihove razdelitve (White, 2009: 165–166).

Pod laburistično vlado takoj po drugi svetovni vojni je prevladala britanska različica socialne demokracije (Morgan, 1990: 2–4). Dejansko pa to ni bila le laburistična politika. V letu 1945 je bil oblikovan širši povojni politični konsenz. Znan je kot keynesianski blaginjski konsenz (*the Keynesian Welfare Consensus*). Zajemal je mešano ekonomijo, blaginjsko demokracijo (*welfare democracy*), polno zaposlenost in socialni mir. Toda laburistična vlada je sprejela tudi mnoge politike, ki so spominjale na marksistične ideje, ne da bi pri tem omenjala marksistično ideologijo. Miliband (1961) je te ideje poimenoval laburizem. Med laburističnimi politikami so bile npr. politike nacionalizacije, elementi centralnega planiranja in cilj polne zaposlenosti. Toda diktatura proletariata ni našla mesta v laburizmu. Laburistični program je bil predstavljen kot neideološki (*unideological*) oziroma kot nekaj, kar pač laburistična vlada počne (*what a Labour government does*; Ryan, 1990: 80–81).

Toda od začetka šestdesetih let 20. stoletja naprej je opredelitev liberalizma kot svobode od državne intervencije (ne glede na to, ali gre za socialistično ali keynesiansko državno intervencijo) dobila nov zagon. V tem obdobju je namreč postalo jasno, da se je v praksi vedno bolj naraščajoča javna poraba odmikala od liberalnih idej 19. stoletja. Vrsta gospodarskih in energetskega kriz na začetku sedemdesetih let 20. stoletja je dala vetra v jadra praktičnim ideološkim in političnim odmikom od države blaginje in gospodarskega načrtovanja h konceptu zmanjševanja države tako v smislu države blaginje kot tudi v obliki minimalističnega razumevanja državnega poseganja sploh. To različico liberalizma je (ponovno) uveljavila konservativna stranka. Njen ideološki in vladni premik je postal znan pod imenom izrivanje države in kasneje thatcherizem.

Neoliberalizem je torej našel pot v politično areno v okoliščinah ekonomske krize in neučinkovitega upravljanja ekonomije s keynesianstvom. Neoliberalizem je predstavljal vrnitev k nekaterim ključnim elementom klasičnega liberalizma. Pri tem pa ni izzval le povojnega konsenza o državi blaginje, temveč je oživel tudi tradicionalne konservativne vrednote, vključno s spoštovanjem avtoritete (Hickson, 2010). Oživel je ekonomski liberalizem, socialni thatcherizem (*Social Thatcherism*) pa je prinesel razgradnjo nekaterih socialnih politik.

Med njimi je posebej odmevala sprememba stanovanjskih politik, ki je vključevala prodajo hiš lokalnih skupnosti (*council houses*), kjer so stanovali najemniki (Deakin, 1989: 122). Margaret Thatcher je ta premik v javnih politikah označila za “konec paternalistične vlade in odvisnih ljudi” (*the end of a paternalistic Government and a dependent people*; Kavanagh, 1990: 248).

Sicer pa je bil thatcherizem sestavljen iz mešanice libertarnih in avtoritarnih vrednot. Stuart Hall ga je zato poimenoval avtoritarni populizem (*authoritarian populism*).¹⁸ Po eni strani je thatcherizem zanimal obstoj družbe. Po drugi strani pa je poskušal družbo rekonstruirati. In medtem ko je po eni strani poudarjal odgovornost posameznika in družine, je po drugi puščal ob strani intervencijo skupnosti oziroma države. Ta naj bi bila redka, bolj izjema kot pravilo. Hkrati je thatcherizem dopuščal privatizacijo javnih služb, kot so oskrba z vodo, transport in telekomunikacije. Glede na te ideološke elemente so si konservativci, ki so bili na oblasti od 1979 do 1997, prislužili dve oznaki – tako oznako neoliberalne desnice kot tudi oznako nove desnice (Durham, 1989: 63).

Sredi devetdesetih let 20. stoletja je tudi laburistična stranka spremenila svojo ideološko usmeritev in svoj položaj v politični areni. Prevezla je ideologijo na podlagi Giddensovega dela *The Third Way: The Renewal of Social Democracy* (Giddens, 1998) in se s sloganom “tretja pot” ter z ošibitvijo vezi s sindikati pomaknila proti desni. Na oblasti je bila trinajst let (od 1997 do 2010).

Čeprav zagovorniki tretje poti niso neoliberalci in ne zagovarjajo trga na enak način kot konservativci, pa verjamejo, da upravljani trg lahko zagotavlja blaginjo vsem državljanom (Pierson, 2005: 146). Kritična ideološka točka v laburističnem premiku na desno je bilo vprašanje lastnine. Zato da bi si laburistična stranka zagotovila svoje politično preživetje, je morala spremeniti svoje pojmovanje lastnine. Povojna laburistična politika je namreč temeljila na vsaj delni nacionalizaciji in planiranju. Nasprotno so se novi laburisti obrnili stran od politike socialne pravičnosti, povezane s prerazdelitvijo lastnine (Pierson, 2005: 158–169), zmanjšali so pomen ciljev socialne enakosti, še posebej v okoliščinah vojne proti terorju” (*war on terror*) (*war on terror*) pa so pristali tudi na omejevanje človekovih pravic. Poleg tega so sprejeli premik k novemu javnemu menedžmentu, politizacijo

¹⁸ Zahvaljujem se dr. Davidu Judgeu za to pripombo na angleško različico tega dela besedila.

javne uprave, sprejeli so diskurz nacionalne identitete in britanske veličine (*British greatness*), prevzeli so celo vodstvo v legitimiziranju internacionalnega intervencionizma skupaj z ZDA.

V celoti gledano, Kavanaghova ocena, da thatcherizem ne bo le oblikoval politike osemdesetih let dvajsetega stoletja, temveč tudi postthatcherško obdobje (Kavanagh, 1990: 319), se je potrdila. In to ne glede ne to, da gre za vlade novih laburistov. Še več, konservativec David Cameron, ki je občudoval Margaret Thatcher vse od svojih študentskih let, si je lahko na oblasti v koaliciji z liberalno stranko leta 2010 bolj odprto privoščil thatcherjansko politiko v okoliščinah globalne finančne in ekonomske krize. Za to, da bi Cameronova konservativna stranka prikazala svoj thatcherjanski skepticizem do države na volilcem bolj prijazen način, so oblikovali koncept "velike družbe" (*Big Society*). Poudarili so družbeno odgovornost (pred tem so bile poudarjene odgovornosti posameznikov in njihovih družin). Za razliko od Margaret Thatcher, ki je postavila tezo, da ne obstaja nič takega kot družba (*there is no such thing as society*; Thatcher, 1987) je Cameron izjavil, da družba je, toda ni isto kot država (Evans, 2010: 340). Kljub temu da so torijci obljubili, da bodo bolj občutljivi za probleme revščine in okolja, je bil strankin novi "človeški obraz" (*the party's new "human face"*) večinoma bolj razumljen kot zgolj navidezen premik kot pa dejanska sprememba strankine politike. Nasprotno se danes v kontekstu razprav o postliberalizmu omenja Cameronovo ideološko in politično prilagajanje kot izraz v praksi nastajajočega postliberalizma.

Postliberalizem?

Najnovejša odgovora na krizo liberalne demokracije v povezavi z neoliberalnim kapitalizmom sta tektonska premika v zahodni politiki – brexit in zmaga Donalda Trumpa v ZDA. Brexit velja za upor proti (neo)liberalizmu in napoved nove politične ere (Kettle, 2016). Postliberalizem je prišel na dnevni red političnofilozofskih razprav že v devetdesetih letih 20. stoletja (npr. Gray, 1993 in 1998), bolj neposredno v praktično politiko pa v okoliščinah mednarodne finančne in ekonomske krize (Dyrenfurth, 2014).

V Združenem kraljestvu kot tudi v drugih zahodnih demokracijah je ta odprla pot postliberalizmu (Milbank in Pabst, 2016). Temelji na kritiki prejšnjih liberalizmov in na sestavljanju elementov iz njih v novo različico liberalizma (postliberalizem). V sredšču pozornosti

sta predvsem liberalizma, ki sta se uveljavila po drugi svetovni vojni. Oba, socialni liberalizem šestdesetih let 20. stoletja, ki se bolj povezuje z levico, in ekonomski liberalizem osemdesetih let 20. stoletja, ki se bolj povezuje z desnico, sta vira postliberalizma (Goodhart, 2014; Less, 2017). Nobeden od teh liberalizmov ni razglašen za zgodovinsko napako. Hkrati pa nobeden izmed njiju ne daje učinkovitih odgovorov na aktualne probleme (kot jih vidijo postliberalci) političnih ustanov in še posebej probleme njihove legitimnosti, velikih družbenih neenakosti, probleme ohranjanja države blaginje in družbene probleme, kot so depresija, neizpolnjujoče delo in "razkroj družine". "*Postliberalizem ima bolj uravnoteženo zamisel dobre družbe kot oba liberalizma: ne gre le za svobodo, temveč za medodvisnost, dialog, zaupanje in reševanje problemov*" (Goodhart, 2014: 4).

Še prav posebej v obdobju po globalni finančni krizi je postliberalizem pritegnil pozornost podpornikov prek strankarskih političnih delitev. V Združenem kraljestvu se je izrazila v praktičnem izoblikovanju "modrih laburistov" in "rdečih torijcev".

Pri oblikovanju postliberalne vizije se posebej angažirajo raziskovalci Londonske šole za ekonomijo in politiko (*London School of Economics and Politics – LSE*). Postliberalno vizijo vidijo predvsem kot reakcijo na ekstremno desnico in na levi statizem. Predstavljala naj bi odgovor na protiliberalni nacionalizem in etnocentrizem. Postliberalizem naj bi kombiniral ideje od leve do desne na nov način. S tem naj bi izzval običajno razlikovanje med levim in desnim. Postliberalna razprava se usmerja na večjo ekonomsko enakost in novo različico socialnega konservativizma. Ob tem pa prepoznava vprašanja, ali ima socialni liberalizem dovolj virov in ali so nenadzorovani trgi (pri katerih vztrajata ekonomski liberalizem in socialni konservativizem) zmožni zagotoviti zelo dragocene stvari, kot so zelena narava, varovanje kulturne dediščine in dovolj časa za družinsko življenje. Postliberalizem naj bi ponudil nove odgovore na temeljna etična vprašanja, na katera niti do sedaj znani liberalizem niti antiliberalizem nimata učinkovitih odgovorov. Gre za vprašanja pravičnosti, skupnega dobrega, družbenega povezovanja. Zajema politiko, ekonomijo, demokracijo in konstitucionalizem, kulturo in izobraževanje pa tudi mednarodne odnose (Goodhart, 2018; TTTdebates, 2018; Milbank in Pabst, 2016).

Med ključnimi idejami postliberalizma so: niti zanašanje na trg niti na državo; dvom o teoriji družbene pogodbe in filozofiji pravic; graditev na institucijah in tradiciji; svoboda, zasnovana na varnosti;

ljubeče družine; delovna mesta, kjer so zaposleni priznani in imajo besedo; globalizacija, prosta trgovina, gospodarska odprtost naj spoštujejo nacionalno avtonomijo, vsaj delno nacionalno upravljanje dela in kapitala v skladu z nacionalnimi idejami o poštenem in legitimnem tekmovanju.

Gre pravzaprav za ideologijo. Postliberalizem “*pripoveduje zgodbo o tem, kakšna je Britanija danes, kje je šlo narobe, in predstavlja stališča, predpostavke in načela, ki naj vodijo reformatorje*” (Goodhart, 2014: 1). Postliberalizem ne želi le pobirati davkov in deliti rezultatov rasti, temveč želi reformirati kapitalizem (Goodhart, 2014: 25). Goodhart reformatorjem v Združenem kraljestvu predlaga vrsto prioritet, ki naj bi pomagale k boljšemu ravnovesju med solidarnostjo in rastočo raznolikostjo vrednot in življenjskih slogov. Med ključnimi so naslednje: 1. poklicno izobraževanje, 2. dajanje zaposlenim nekaj besede (morda tudi oblike partnerstev in shem udeležbe pri profitu) in nadzora nad delovnimi pogoji, da dobijo občutek opravljanja dela, ki ima smisel in je koristno; 3. finance naj postanejo bolj “dolgočasne” in bolj lokalne, z manjšimi profiti in z bolj normalnimi ravnmi zaslužkov na najvišjih položajih, kar pa naj ne bi ogrozilo britanske zgodovinske prednosti na finančnem področju; 4. nadzor nad stroški in koristmi tuje lastnine; 4. reformiranje države blaginje tako, da bo zagotovljeno več pripravljenosti za plačevanje prispevkov za ta namen (npr. vpeljava osebnih računov), morda delen prenos izvajanja blaginjskih politik na raven lokalnih oblasti; 5. demokratična politika z več lokalne vsebine; 6. javne politike bi morale ciljati na družino kot enoto (in ne na posameznike kot doslej); 7. družine lahko organizirajo svoja razmerja po svoje, a parom je potrebno olajšati, da ostanejo skupaj (to ima tako ekonomsko kot tudi kulturno razsežnost – predvsem kvalitetno starševstvo); 8. v izobraževalnem sistemu in prek razprav o socialnih problemih in družinah je potrebno skrbeti za oblikovanje discipline in značaja; 9. previdnejši nadzor nad imigracijo bi moral vključevati tudi bolj eksplicitno integracijsko strategijo; 10. v odgovor na skrajno desnico je potrebno oživiti nekatere ideje in interese, ki so bili v zadnjem obdobju zanemarjeni in pri tem izbrati najboljše iz treh intelektualnih tradicij – liberalizma, konservativizma in socialne demokracije.

Medtem ko nekateri avtorji ugotavljajo, da so si tri osrednje britanske stranke blizu in da vse bolj ali manj težijo k postliberalizmu (Goodhart, 2014; Pabst, 2017), drugi opozarjajo na različne tokove in možne ideološke smeri v okviru posamične stranke (npr. Bolton in

Pitts, 2018), podatki o nezastopanosti interesov državljanov v okviru delovanja osrednjih britanskih strank pa opozarjajo na priložnost neliberalnih ali celo protiliberalnih ideologij in strank (Goodwin, 2018).

5 PRIVOLITEV, PREDSTAVNIŠTVO IN LEGITIMNOST

Dva tokova v analizah britanskega parlamentarizma

Skozi več stoletij je bil parlament ključni igralec v teorijah britanske vladavine. Prav tako je bil več stoletij ključni igralec v dejanski modernizaciji britanskega političnega sistema. Spreminjajoče se vloge britanskega parlamenta ni mogoče razumeti brez upoštevanja dejstva, da si je svojo vlogo izboril na podlagi zahteve po legitimnosti monarhove oblasti. Legitimnost oblasti političnofilozofsko pomeni, da je politična oblast odvisna od privolitve vladanih. Monarhu legitimnosti ne daje nadnaravna avtoriteta, ravno tako legitimnost ne izvira iz monarha.

Paradoksalno je, da so privolitev najprej teoretizirali francoski avtorji na področju konstitucionalizma, še posebej Benjamin Constant (Henri-Benjamin Constant de Rebecque) (Eulau, 1943). Prvi bolj sistematični prispevek britanskega avtorja je prispevek praktika Earla Greya. Slednji je pravzaprav bolj ali manj le opisal prakso britanskega sistema. Nekateri drugi prispevki so se med seboj ideološko razlikovali, a so imeli skupno točko. To je bila analiza parlamenta iz širšega, zgodovinskega zornega kota. Gre npr. za analize Sidneya Lowa in Josepha Redlicha v prvem desetletju 20. stoletja in analize Harolda Laskija v tridesetih letih istega stoletja. Toda ta analitična tradicija se ni nadaljevala (Judge, 1993: 1–2). Namesto tega so se britanski raziskovalci bolj osredotočali na posebne vidike parlamentarizma in njegovega delovanja. Do osemdesetih let 20. stoletja pa sta se vendarle oblikovala dva tokova raziskovanja parlamentarizma.

En tok je vztrajno poudarjal kritično vlogo parlamenta v britanskem političnem sistemu, drugi pa je razkrival različne kritične razkorake v zgodovinski vlogi parlamenta (Judge, 1989).

Povezanost privolitve, predstavništva in legitimnosti vladavine

Judge (1993: 2) vendarle poudarja, da je, zgodovinsko gledano, prav parlament združil načelo privolitve z načelom predstavništva. S tem je parlament legitimiral vladne politike, spreminjal pa je tudi vladanje samo. Moderna politika se ni razvila na hitro, temveč postopno. Načelo privolitve, ki se je oblikovalo v fevdalni družbi, se je postopoma zlilo z modernizirajočimi pojmovanji predstavništva¹⁹.

Parlament je bil dejansko "otrok monarhije". Kralj je bil namreč prisiljen poiskati nov, kakovosten način komuniciranja s skupnostjo. Parlament je sprva zajemal preoblikovani kraljevi dvor in njegov svet (Miller, 1960). Toda vzpostavljanje parlamenta kot povezovalnega člana med britanskimi državljani (politično skupnostjo²⁰) in izvršno oblastjo je postopoma vodilo v novo kvaliteto. V pomembni meri jo je zagotovil pojav pogojevanja monarhične oblasti.

Parlament se je namreč razvijal v kolektiv. Skupni glas kolektiva namesto individualnih glasov je okrepilo parlament v komuniciranju z monarhom. Do 13. stoletja se je tako parlament razvil v institucijo, kjer so njeni člani najprej razpravljali in nato sporočali nasvete monarhu. Predpogoj za takšno vlogo parlamenta pa je bilo vzpostavljanje rednih sestankov parlamenta, na katerih je prek interakcije med člani parlamenta potekal proces politične agregacije.

Toda čeprav so procesi predstavništva in legitimiranja vlade ter vladnih politik oblikovali parlament v pomembno institucijo modernega britanskega političnega sistema (Miliband, 1982: 20), pa parlament ni deloval kot sredstvo opolnomočenja cele družbe. Nasprotno!

19 Zgodnjo analizo zlivanja fevdalnih in modernih elementov v britanskem parlamentu glej Clarke (1936). O posebnostih zgodnjega razvoja predstavništva v Veliki Britaniji glej tudi de Grazia (1951).

20 Skupnost kraljestva (*the community of realm*) ali politična nacija (*political nation*).

Parlament, politična skupnost, družba

Pravila glede članstva v politični skupnosti in volilna pravica se dolgo niso bistveno spremenila, kar je prispevalo k rastoči družbeni konfliktnosti. Ker je bil parlament predvsem orodje za legitimizacijo monarha in zagotavljanja soglasja monarhovemu avtoritarnemu vladanju, so bile v parlament postopoma, prek več stoletij pripuščene predvsem družbene skupine, od katerih je bil monarh zelo odvisen.

V 13. stoletju so se kraljevega sveta udeleževali predstavniki mest in grofij (*towns and counties*), ki so veljali za najbogatejše in najmočnejše posameznike. Še v zgodnjem 17. stoletju so mesta sicer lahko pošiljala svoje predstavnike v parlament, toda razdelitev parlamentarnih sedežev ni pošteno zrcalila dejanske sestave družbe. Do leta 1688 pa se je parlament že spremenil v "instrument komercialno razmišljujočega zgornjega razreda" (Judge, 1993: 21). To so bili tisti, katerih interesi so izhajali iz tržnega sistema, predvsem tistih, ki so imeli lastnino in pravico, da prek svojih predstavnikov vplivajo na javne politike (ibid.). V 18. stoletju je bila sestava spodnjega doma parlamenta glede na dejansko razporeditev ljudi in blaginje zelo popačena. Po eni strani se je dogajalo, da rastoča industrijska mesta (npr. Birmingham in Manchester) sploh niso imela parlamentarnih predstavnikov. Po drugi strani pa so nekatere majhne vasi imele po dva predstavnika v parlamentu. Sistem je postajal korumpiran, podkupnine so postale vsakdanje (Parliament UK, 2012a).

Parlament je bil do sredine devetnajstega stoletja prevladujoče popolnjen z lastniki zemlje in v manjši meri tudi s tovarnarji, trgovci in bankirji, delovni moški pa so prvič vstopili v House of Commons šele leta 1874 (Evans, 1985: 3–4). Razvoj volitev v moderno institucijo in bistveno širjenje volilne pravice se tako zares začneta konec 19. stoletja.

Institucionalne spremembe

Volilna pravica: družbeni stan, lastnina in spol kot ovire za vstop v politiko

Nadzor nad sestavo parlamenta je bil zagotovljen s selektivnim in počasnim vstopom političnega tekmovanja. Pred 1832 je bilo le 30 odstotkov sedežev zapolnjenih na podlagi volitev. Večina sedežev je bila namreč rezervirana za najvplivnejše aristokratske družine ali za Krono. Oblikovala se je čast pera (*peer*; najvišjega angleškega plemstva)

– imenovana *peerage* – ki se je na nek način dedovala. Sedeži so se pogosto prenesli od perov k njihovim sinovom in drugim bližnjim sorodnikom, npr. bratom ali vnukom. Na prehodu v 19. stoletje je bilo kar 55 odstotkov vseh članov parlamenta sinov perov in drugih bližnjih sorodnikov (Evans, 1985: 3). Po tem, ko je bila vpeljana volilna pravica, je bila ta v britanski zgodovini še večkrat razširjena, in to brez revolucije. Spremembe volilne pravice so bile v pomembni meri odziv na ključne družbenoekonomske spremembe. V nadaljevanju predstavljamo pregled širjenja volilne pravice na podlagi nekaj temeljnih virov (The National Archives UK, 2019a; 2019b; 2019c; Victorian web, 2019a; 2019b; Tacitus, 2019; BBC, 2019).

Po tem, ko je bila odpravljena fevdalna pravica do posesti (*feudal tenures*) in se je v obdobju (1646–1660) odprla pot kapitalistični ekonomiji, so novonastajajoče družbenoekonomske skupine vedno bolj zahtevale vključitev v procese vladanja (Judge, 1993: 19). Ključna premena v predstavnstvu se je zgodila s “slavno revolucijo 1688. leta” (*the 1688 Glorious Revolution*). Parlament je postal orodje novonastajajočih ekonomskih razredov. Do leta 1689 (s sprejemom Listine pravic) je parlament pridobil zakonito premoč (*supremacy*) nad drugimi političnimi institucijami (Kingdom, 1991: 20–21).

Vse do začetka 19. stoletja je bil politični sistem odprt le za manjšino. Le približno 400 000 izmed 16-miljonske populacije je imelo pravico voliti na parlamentarnih volitvah (Kingdom, 1991: 162). Leta 1801 je imelo na Škotskem volilno pravico za parlamentarne volitve le 4500 moških (populacija je obsegala več kot 2,6 milijonov; The National Archives UK, 2019a). Konec 18. stoletja in v zgodnjem 19. stoletju so se močno povečali pritiski za reformo, še posebej po francoski revoluciji (1789).

Prva reforma, imenovana velika reforma (*Great Reform Act*), je leta 1832 zagotovila bolj pošteno predstavnstvo mest, ki so se skokovito razvijala na industrializiranem severu. Ukinila je gnile trge (*rotten boroughs*)²¹ in žepne volilne enote (*pockets*), kot je bil npr. Old Sarum, ki je ob sedmih volilcih še vedno pošiljalo v parlament dva predstavnika. Reforma je uvedla 67 novih volilnih okrožij (*constituencies*) in razširila volilno pravico na moške, ki so posedovali lastno zemljo,

²¹ Na primer, ko se je v mestih z dodeljenimi sedeži v parlamentu zmanjšalo število prebivalcev, so kljub temu ohranili pravico do predstavnika v parlamentu. Poleg tega je bilo manjše število volilcev tudi lažje podkupiti (Maurois, 1939: 169). Zato so taka mesta imenovali gnili mestni okrajji (*rotten boroughs*; Kingdom, 1991: 162).

vredno £2, in tudi na male lastnike zemlje, kmete najemnike zemlje in lastnike trgovin (Parliament UK, 2012b). V trgih (*boroughs*) so dobili volilno pravico tudi vsi moški hišni lastniki ali najemniki (*male householders*), ki so plačali letno najemnino (*a yearly rental*) v znesku £10 ali več (Parliament UK, 2012c). Ta prag je še vedno izključeval šest of sedmih odraslih moških iz volilnega telesa (The National Archives UK, 2019a). Poleg tega so dobili v volilno pravico nižji družbeno-ekonomski sloji. K obstoječemu številu volilcev se je pridružilo dodatnih 217 000 volilcev. S tem je parlament nekoliko boljše predstavljal celoto državljanov. Kljub tej reformi pa so moč vendarle ohranili zemljeposestniško nižje plemstvo (*the landed gentry*) in bogati moški (Parliament UK, 2012c).

Nezadovoljstvo z izidom reforme iz leta 1832 (*the 1832 Reform Act*) je spodbudilo čartistično gibanje (*the Chartist movement*) h kampanji za nadaljnje odpiranje vladanja za širše množice. Kampanja je potekala v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja. Leta 1838 so z ljudskimi zahtevami (*the 1838 People's Charter*) zahtevali splošno volilno pravico za moške, tajne volitve, letne parlamentarne volitve, enako velika volilna okrožja, plače za člane parlamenta in opustitev lastniških kriterijev za mesto člana parlamenta (Parliament UK, 2012d). Šele leta 1918 je bilo uzakonjenih pet od šestih čartističnih zahtev. Edina izjema je ostala zahteva po letnih parlamentarnih volitvah.

Zelo dolgo je bila lastnina vstopnica v političnoodločevalsko areno. Še v drugem reformnem zakonu iz leta 1867 (*second Reform Act*) je bila lastnina vključena, a vendarle so bile določene nižje meje. Volilno pravico so dobili zemljiški lastniki in najemniki z manj zemlje; poleg tega pa so volilno pravico pridobili tudi moški, ki so živeli v urbanih okoljih in so dosegali lastniški kriterij (Parliament UK, 2012e). Drugi reformni zakon je dal volilno pravico večini moških delavskega razreda v mestih (The National Archives UK, 2019b). Tako se je volilno telo v Angliji in v Walesu podvojilo in je obsegalo dva milijona volilcev (samo moške). Reforma iz leta 1867 je dodatno razširila volilno pravico na še nižje družbene skupine in volilno telo se je skoraj podvojilo. Toda, v tem času (leta 1870) so ženske dobile komaj pravico sodelovati na volitvah v šolske odbore (*School Board elections*; The National Archives UK, 2019b). Med pozitivnimi inovacijami pa je vendarle bila tudi uvedba tajnih volitev (*secret ballots*) z Zakonom o volitvah (*Ballot Act*) leta 1872, kar je omejilo možnosti podkupovanja in ustrahovanja volilcev. In vendar se je ob reformi vnela razprava, ali bo ta premik moči oblikoval demokracijo, ki bo uničila

visoko kulturo. V celoti gledano pa mednarodno primerjalni pogled kaže, da je bilo Združeno kraljestvo do sprejema tretjega reformnega zakona (*third Reform Act*) leta 1884 manj demokratično kot mnoge druge države v Evropi (The National Archives UK, 2019a; Parliament UK, 2012f).

Z reformo leta 1884 je pridobila volilno pravico še večina moških v ruralnih delih države (The National Archives UK, 2019b). Prav tako so bile z Zakonom o prerazporeditvi sedežev leta 1885 na novo določene meje volilnih enot z namenom, da bi jih izenačili. Volilna pravica je pridobila status pravice v primerjavi s prejšnjo posebnostjo privilegiranih (The National Archives UK, 2019a). Volilno telo se je potrojilo.

Z vsemi temi spremembami se je politična skupnost precej povečala. Iz zelo majhne vladajoče elite se je preoblikovala v bolj vključujočo in bolj reprezentativno skupino. In vendar je tako opredeljena politična skupnost še vedno izključevala ženske.

Ženske so bile izključene iz politike vse do sprejema reforme leta 1918. Medtem ko je zakon iz tega leta (*the Reform Bill*) ukinil lastniški kriterij za volilno pravico moških, je namreč zakon o predstavnstvu (*the Representation of the People Act of 1918*) dodelil volilno pravico samo ženskam nad 30 let, ki so izpolnjevale lastniški kriterij. V tistem času je to pomenilo, da je volilno pravico pridobilo 8,5 milijonov žensk, kar je bilo le 40 odstotkov vse populacije žensk v Združenem kraljestvu (Parliament UK, 2012g).

Ženske so enako volilno pravico kot moški dosegle šele z zakonom o enaki volilni pravici leta 1928 (*the Equal Franchise Act*). Ta zakon je dodelil volilno pravico vsem ženskam nad 21 let, kar je bila enaka starostna omejitev kot za moške v tistem času. S tem je dobilo volilno pravico 15 milijonov žensk (Parliament UK, 2012g; Parliament UK, 2012h).

Zakona iz leta 1948 in 1949 sta ob ohranjanju starostne meje 21 let in pogoja, da volilec ni zakonito prepoznan kot nesposoben voliti (*not subject to any legal incapacity to vote*) določila, da vsak volilec lahko voli samo v eni volilni enoti tudi v primeru če je iz različnih razlogov registriran v več volilnih enotah.

Šele z zakonom leta 1969 (*The Representation of the People Act 1969*) se je starostna meja za volilno pravico znižala na 18 let. Dodatno se je regulirala volilna pravica Britancev, ki živijo izven Združenega kraljestva, uredile so se volitve po pošti in volitve prek pooblaščenega namestnika (*by proxy*), pravica do volitev v tujini rojenih Britancev, omogočanje sodelovanja na volitvah invalidom in državljanom v

bolnišnicah (npr. leta 1985, 1989, 1990, 2000). Laburistična stranka se danes zavzema za znižanje starosti za pridobitev volilne pravice v Združenem kraljestvu, in sicer na 16 let (BBC News, 2017d), a doslej pri tem ni bila uspešna. Starostna omejitev na 16 let pa je že bila uveljavljena na Škotskem leta 2015 (Parliament Scot, 2019), in sicer za volitve v škotski parlament, lokalne volitve in za povezane namene (*for connected purposes*).

Od sedemdesetih let dalje je bilo uveljavljenih več zakonov na področju omejevanja kandidature za člana parlamenta in diskvalifikacije članov obeh domov britanskega parlamenta, in sicer v letih 1975, 1981, 1983, 2004 (glej npr. Gay, 2004).

Na evropskih volitvah so so v združenem kraljestvu lahko volili britanski državljani, rezidenti državljani EU držav in rezidenti državljani Commonwealtha. Na lokalnih volitvah so državljani EU, živeči v Združenem kraljestvu, lahko sodelovali na lokalnih volitvah z dopolnjenimi 18 leti v večini Združenega kraljestva, na Škotskem pa od nedavna z napolnjenimi 16 leti. Decembra 2018 na vladni spletni strani Združenega kraljestva najdemo zagotovilo, da bodo po brexitu spoštovane pravice državljanov EU v Združenem kraljestvu²², vendar ni jasno, kaj točno se bo zgodilo z volilnimi pravicami.

Politične posledice rastočih družbenih neenakosti od sedemdesetih let 20. stoletja dalje

Ker je politična elita zreducirala Burkov koncept predstavniške vladavine na pravico volilcev, da izberejo vladajočo stranko na volitvah, je udeležba na volitvah postala ključna za legitimnost vladavine. Volilci torej niso le predstavljeni posredno (saj je v britanskem sistemu suveren parlament), temveč so dodatni problemi nastali tudi zaradi vpliva družbenih neenakosti na udeležbo v politiki.

Velike družbene neenakosti viktorjanskega obdobja so sicer bile v veliki meri presežene po drugi svetovni vojni (v obdobju do šestdesetih let dvajsetega stoletja), toda družbene neenakosti so se znova začele povečevati v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja. Do začetka 21. stoletja so se razvile neenakosti, ki so bile po svojih velikih razsežnostih primerljive z viktorjansko dobo (Independent, 2010).

²² Besedilo se glasi: "The UK government has reached an agreement with the EU that will protect EU citizens' rights in the UK after it leaves the EU. It also covers their family members." Glej Gov.UK (2018d).

Po podatkih poročila o preprečevanju socialne izključenosti (*the Preventing Social Exclusion Report*), ki ga je pripravila Enota za področje socialne izključenosti (*the Social Exclusion Unit*)²³, je Združeno kraljestvo sredi devetdesetih let 20. stoletja izstopala od drugih držav članic EU po visoki stopnji socialne izključenosti. Isto poročilo tudi navaja, da 20 odstotkov manj najstnikov, kot je bilo takrat povprečje v EU, nadaljuje izobraževanje, stopnja nepismenosti odraslih pa je med najvišjimi v Evropi. Leta 2010 je uradno poročilo o družbenih neenakostih razkrilo, da se ohranjajo globoko usidrane ekonomske razlike med moškimi in ženskami, med etničnimi skupinami, med družbenimi razredi, med tistimi, ki živijo na manj razvitih področjih, in tistimi, ki živijo na bolj razvitih področjih, ter med tistimi, ki živijo v Londonu, in tistimi, ki živijo v drugih delih države (BBC News, 2010: 385–386). Razredne razlike se celo zaostrejejo. Poročilo namreč kaže, da je družbeno razlikovanje med družbenimi skupinami znatno večje kot družbeno razlikovanje znotraj družbenih skupin. Razlike v blaginji so tako npr. povezane z dostopnostjo nakupa hiše v okoljih, kjer so najboljše šole, z dostopnostjo zasebnega izobraževanja, s prednostmi otrok, ki so povezane z vključenostjo v izobraževanje, in tudi z drugimi družbenimi okoliščinami (BBC News, 2010: 398). Po podatkih iz leta 2010 je bila blaginja gospodinjstev v okviru 10 % najbogatejše populacije 100-krat večja od blaginje najrevnejših 10 % populacije (Gentleman in Mulholland, 2010). Mednarodna finančna in ekonomska kriza je prispevala k dodatnim razlikam v bogastvu in s tem povezanimi družbenimi posledicami – velikim porastom revščine in socialne izključenosti (Lansley, 2012).

Družbene neenakosti vplivajo na politiko na več načinov. Med drugim npr. diplomanti določenih univerz prevzemajo pomembna mesta v politiki²⁴. Ne nazadnje pa se družbene neenakosti (v Združenem kraljestvu so to v bistvu razredne razlike) kontinuirano prenašajo iz generacije v generacijo.

Družbeni izvor določa tako položaj posameznika kot tudi položaje družbenih skupin. Družbeni izvor namreč prispeva k oblikovanju dveh različnih stratifikacijskih sistemov, ki pa se prekrivata. Prvi stratifikacijski sistem korenini v lastništvu in veljavi (*authority*), drugi

23 Poročilo je objavil Cabinet Office marca 2001.

24 Predsednik vlade David Cameron, župan Londona in nadškof Canterburyja (Archbishop of Canterbury) so bili npr. vsi izobraženi na Etonu (Beckett, 2012).

pa korenini v izobraževanju in poklicnem statusu (gl. npr. Robinson in Keeley, 1979).

Poleg družbenih neenakosti tudi britanske politične ustanove prispevajo k nesorazmernosti med strukturo družbe in politike. Ne gre le za to, da so posamezne politične ustanove dostopne samo prek določenih družbenih statusov (npr. lordska zbornica). Tudi volilna pravila v veliki meri pačijo predstavnštvo. Zaradi vsega tega je britanska demokracija zelo popačena v korist bogatih in tistih, ki so bolje povezani v vladajoča družbena omrežja.

6. KRITIČNE TOČKE V ZGODOVINSKEM RAZVOJU MODERNEGA PARLAMENTA

Faze razvoja parlamenta

V literaturi ni konsenza glede nastanka britanskega parlamenta. Nekateri celo pravijo, da ni mogoče govoriti o nastanku parlamenta, ker so parlament, pravice in privilegiji pradavni (Miller, 1960: 4). Nasprotno pa so moderni politični teoretiki oblikovali argumente za trditev, da je mogoče opredeliti kritične spremembe v zgodovini razvoja parlamenta, ko se je ta preoblikoval iz pretežno fevdalne ustanove v moderno politično ustanovo. Preobrazbe parlamenta povezujejo predvsem z določenimi institucionalnimi prilagoditvami.

Ponavadi kot transformativne zgodovinske točke v razvoju parlamenta navajajo naslednje²⁵: prehod od dvora (*court*) k fevdalnemu parlamentu; vzpostavitev spodnjega doma britanskega parlamenta kot zakonodajnega doma; institucionalizacijo in konsolidacijo spodnjega doma parlamenta; ustanovitev ministrske odgovornosti spodnjemu domu parlamenta; moderno opredelitev predstavništva ljudstva (*people*) v spodnjem domu; ustanovitev funkcije neodvisnega predsednika spodnjega doma (*Speaker of the House of Commons*) in delegiranje zakonodajne oblasti parlamentu. Skozi postopno dopolnjevanje teh inovacij v vladanju je razvoj parlamenta potekal v smeri združevanja načel privolitve in predstavništva. Sprva je bila privolitev sicer posebnost fevdalne družbe, predstavništvo pa se je pojavilo

²⁵ Glej podrobneje Mackenzie (1950).

v pravnem sistemu Anglije 13. stoletja – v parlamentih Edvarda I. (Miller, 1960: 7).

Razvoj modernega parlamenta ni bil niti neposreden niti ga ni vodil določen ideal takšne ustanove in njene vloge v vladanju moderne družbe. V britanskem primeru se je parlament razvijal v moderno ustanovo prek serije konfliktov med kraljevo oblastjo in politično artikuliranimi societalnimi interesi za oblast. Izidi teh konfliktov so zaznamovali dinamični zgodovinski proces preoblikovanja razmerij med nosilci moči. Ključ za preoblikovanje institucionalnih razmerij v procesu modernizacije političnih ustanov je bil v vzajemni odvisnosti dveh skupin političnih dejavnikov – monarha in predstavnikov dinamično modernizirajoče se družbe.

Institucionalni razvoj je potekal v prepletu s teritorialno-političnimi spremembami²⁶. Od 10. stoletja do 1707 govorimo o Kraljevini Angliji, ki se je oblikovala z združevanjem različnih anglosaških kraljevin. Kralj Henrik VIII. je leta 1536 podpisal zakon, s katerim je Wales dejansko postal del Anglije. Leta 1707 pa sta se Anglija in Škotska združili v Kraljevino Veliko Britanijo. Leta 1801 je z združitvijo kraljevin Velike Britanije in Irske nastalo Združeno kraljestvo Velike Britanije in Irske. V celoti gledano, lahko rečemo, da je pomemben razvoj modernega britanskega parlamenta potekal v okoliščinah teritorialno-politične integracije, z delno izjemo odceptive dela Irske in ohranitvijo Severne Irske v obdobju 1920–1921. Od leta 1922 do danes je tako v veljavi ime Združeno kraljestvo Velike Britanije in Severne Irske. Večji odmik od zgodovinsko prevladujočih povezovalnih procesov je mogoče opaziti od devetdesetih letih 20. stoletja do danes, ko se uveljavljajo procesi decentralizacije, prepoznavanje štirih nacij (Anglija, Škotska, Wales in Severna Irsko) in ponavljajoče zahteve po osamosvajanju dela ozemlja (Škotske).

Od srednjega veka pa do danes je razvoj modernega političnega sistema potekal v šestih zgodovinskih fazah: 1. srednjeveški začetki parlamentarizma (13. stoletje); 2. razvoj modernega parlamenta na prehodu iz srednjeveškega v moderni kontekst, ki ga označujejo tudi kot obdobje “krona v parlamentu” (*the Crown-in-Parliament*, od 14. do 16. stoletja); 3. premik od absolutizma, prek eksperimentov vladanja, k prevladi parlamentarne suverenosti (17. in deloma 18. stoletje); 4. transformacija parlamenta v nastajajoči liberalnodemokratski državi (od prehoda iz 18. v 19. stoletje do prehoda v 20. stoletje);

²⁶ Kratek pregled v History UK (2018).

5. spreminjanje iz parlamentarne v postparlamentarno državo (od 1914 do prehoda iz sedemdesetih v osemdeseta leta); in 6. prilaganje (post)parlamentarne države na pritiske globalizacije in pogoste ustavne razprave (od osemdesetih let 20. stoletja do danes).

Srednjeveški začetki parlamentarizma (13. stoletje)

Na pojav modernizirane vladavine v fevdalnem obdobju sta vplivala dva ključna dejavnika. Gre za dve fevdalni dolžnosti – vazalna fevdalna dolžnost svetovanja (*to give counsel*) lordu in fevdalna dolžnost vojaške službe (Mackenzie, 1950: 63).

Dolžnost vazala, da svetuje svojemu lordu, je bila kritična v revolucioniranju družbenih odnosov. Sprva je bila nastajajoča parlamentarna ustanova del fevdalnega sistema. Sodoločali so ga sistem posestniških pravic (*land tenure*) in mnogoteri tipični vidiki fevdalnega družbenega sistema. Ta je bil zasnovan na razmerju med lordi in vazali. Lordi so bili centri družbenih skupnosti, sestavljenih iz lordov in zakupnikov (*tenants*). Ko so vazali pridobivali nova ozemlja s tem, da so jim fevdalni gospodje podeljevali nove zemljiške posesti, so postajali vodje (*heads*) na novo nastajajočih fevdalnih skupnosti. Vazali ali vodilni zakupniki (*tenants-in-chief*), ali baroni so imeli kot člani fevdalne skupnosti dolžnost udeležbe (*duty of attendance*) in svetovanja na kraljevem dvoru. Sprva so bili kraljevi dvori sestavljeni iz nadškofov, škofov, opatov, grofov, lordov in zastopnikov grofij pod kraljevo jurisdikcijo (Mackenzie, 1950: 10). Med normansko vladavino (*the Norman reign*) so se sestali le trikrat letno – za Božič, Veliko noč in Whitsun. Na dvoru so potekale različne dejavnosti. Med njimi so bile tako presoje pritožb (*judging pleas*) kot tudi odločanje o državnih zadevah. V času med tremi velikimi sestanki se je kralj zanašal na majhen krog svetovalcev. Imenovali so se ali familiars, domestici ali ministri, živeli pa so v kraljevem gospodinjstvu kot *de facto* kraljevi sluge (Mackenzie, 1950: 11).

Vazalna (fevdalna) dolžnost vojaške službe²⁷ se je sčasoma preoblikovala v finančno obliko te dolžnosti (*duty*). In prav to preoblikovanje je bilo kritično, saj pobiranje teh finančnih prispevkov ni bilo točno časovno opredeljeno. Kralj je namreč imel diskrecijsko pravico, da zahteva finančne prispevke ne glede na to, ali je bil čas vojne ali miru (Mackenzie, 1950: 63).

27 V originalu *the vassal (feudal) duty of military service*.

V zgodnjem obdobju so parlamenti predvsem zagotavljali privolitve v obdavčevanje (*consent to taxation*) in zagotavljali določeno zvrst političnega predstavnštva. To je bilo predstavništvo treh stanov: duhovščine, baronov in tretjega stanu (tistih, ki delajo, “the commons”). Predstavništvo je bilo tako precej mešano – poleg starejših stanov so bili predstavljeni tudi novo nastajajoči družbeni razredi.

Fevdalni baroni so angleškemu kralju vsilili Magno karto (1215), ki je zaščitila svoboščine baronov in postavila zakonske omejitve kraljevi oblasti. Ne glede na to, da je bila Magna karta uokvirjena s fevdalizmom, je postavila temelje za ustavo politične skupnosti. Kralj se je moral posvetovati s to skupnostjo, ko je prišlo do pomembnih odločitev, vključno z zadevami v zvezi z obdavčevanjem. Dejansko proti koncu 13. stoletja ni bilo mogoče uvesti novih davkov brez privolitve te skupnosti (glej podrobneje v Butt, 1969: 34). Slednje pa ni pomenilo le, da je skupnost imela besedo pri vladanju, temveč tudi to, da je kralj lahko razširil obdavčevanje.

Sprva je bil zametek parlamenta neke vrste stanovski zbor, skupščina, kot so jih poznali tudi na celini, ki pa se je le postopoma, skozi več stoletij razvijal v moderno ustanovo. Pojem parlament je prvič uporabljen v uradnem dokumentu angleške krone, ko je kralj Henrik III. novembra 1236 odložil pravni primer “parlamentu”²⁸, ki naj bi se sestal januarja naslednje leto. Parlament pa je vendarle vedno bolj pridobival veljavo zaradi političnih pritiskov ob povečevanju kraljevih potreb po dodatnem financiranju. Lahko bi rekli, da se je angleška politična svoboda (*English political liberty*) branila s proceduro in z nadzorom nad kraljevo oskrbo z denarjem (Butt, 1989: 643). Monarhova zahteva po dodatnem denarju leta 1254, utemeljena z obrazložitvijo, da monarh pričakuje napad kastiljskega kralja (*King of Castile*), je bila odobrena le pogojno. Pogoji, postavljeni monarhu, so bili, da bo strogo spoštoval večji obseg svoboščin (*greater charter of liberties*), ki bodo razglašene v vseh grofijah v Angliji. Torej so predstavniki grofij pridobili vstop v parlament izrecno zaradi finančnih razlogov. Po tem, ko je Simon de Montfort leta 1264 zahteval, da so člani spodnjega doma vključeni v parlamentarne razprave, so tudi predstavniki mest (te predstavnike so imenovali meščani – *burgesses*) in trgov (*boroughs*) vstopili v parlament (Mackenzie, 1950: 15; Parliament UK, 2012a).

²⁸ Parlament (Parliament) – v fracoščini parlement in v latinščini parliamentum – je v osnovi pomenil ‘razprava’.

Parlamenti so kot kolektivna telesa tudi pridobivali večjo vlogo z dajanjem nasvetov (*advice*) monarhu in s sodelovanjem v monarhovich posvetovanjih (*counsel*). S periodičnimi srečanji so te inovacije prinesle novo kvaliteto v procese vladanja. Člani parlamenta niso bili več razumljeni v prvi vrsti kot posamezni člani parlamenta. Nasprotno, ključno je postalo to, da so sodelovali v razpravah in pri oblikovanju kolektivnega parlamentarnega izida (*output*). Velikonočni parlament leta 1258 velja za prelomnico v razvoju parlamenta iz prostora, kjer so fevdalni svetovalci svetovali kralju, v moderno politično ustanovo, kjer so člani sodelovali pri vladanju (Mackenzie, 1950: 14).

Srednjeveški parlament je prispeval k širjenju predstavnštva tistih družbenih skupin, ki so plačevale davke. Z razvojem obdavčevanja – od plačevanja fevdalnih obveznosti (*dues*) do bolj splošnih fiskalnih obremenitev (*charges*) – je zajemal vedno večje deleže treh stanov. Bolj ko so rasle kraljeve finančne potrebe, več je bilo davkov, ki jih je lahko zahteval od novo nastajajočih razredov – a le z nujnim privoljenjem družbe. Do priznavanja predstavnštva tretjega stanu je tako prišlo zaradi obojega – zaradi političnih sprememb in družbenoekonomskih sprememb.

Izid tega zgodovinskega obdobja, ki se je končal z vladavino Edvarda I., je bilo tako priznavanje kraljeve suverene oblasti kot tudi priznavanje oblasti parlamenta²⁹. Lahko bi rekli, da je “*angleški sistem združil parlamentarne in avtokratske tradicije*”³⁰ (Crick, 1989: 68). Še več, prvi parlamenti so dejansko legitimizirali izvršno oblast. Judge (1993: 7) ocenjuje, da so parlamenti Edvarda I. po letu 1272 zlili načelo privolitve z načelom predstavnštva, ti dve načeli pa sta se uveljavili v podporo in ne kot izziv močni izvršni oblasti. Šele kasneje je sistem postal liberalen in demokratičen (Parliament UK, 2018m).

Krona-v-parlamentu: razvoj modernega parlamenta na prehodu iz srednjega veka v moderno obdobje (od 14. do 16. stoletja)

Med 14. in 16. stoletjem se je oblikovala tranzicijska oblika vladavine, ki jo imenujejo krona-v-parlamentu.

²⁹ Več o tej tezi gl. Maitland (1908: 76). Več o Simonu Montfordu na Parliament UK (2018n).

³⁰ V originalu: “/T/he English system blended parliamentary and autocratic traditions”.

Lahko rečemo, da je do konca vladavine Edvarda I. (leta 1307) veljalo, da je suverena oblast kraljestva v rokah kralja in parlamenta (*the sovereign power of the realm was vested in the king and parliament*; Maitland, 1908: 76).

Z vladavino Edvarda II. je parlament postal stalen. Začel je razvijati ločeno identiteto in je celo prevzel vlogo presojevalca sprejemljivosti kraljevega vedenja (Judge, 1993: 10; Butt, 1989: 230). Ker je Edvard II. ogrozil lastnino bogatih, je bil nasilno odstranjen s prestola leta 1327. Tako je nastal precedens v nespoštovanju presvetosti (*the sacrosanctity*) kraljeve osebe in titule (Butt, 1989: 231). Po tem "protestu proti absolutizmu" (Maitland, 1908: 191) so odstavljanja kraljev, umori kraljev in eksili kraljev postali lažji kot v katerikoli drugi primerljivi evropski državi (Butt, 1989: 230).

Od 14. stoletja naprej se je uveljavila tradicija razlikovanja med stanovi (*Estates of the Realm*). Začeli so se oblikovati lordi iz vrst duhovništva (*the Lords Spiritual*), posvetni lordi (*the Lords Temporal*) in predstavniki družbenih skupin, ki delajo (*the Commons*). Predstavniki delovnih družbenih skupin so si šele z zamikom pridobili položaj, primerljiv z lordi. Ključni dogodki, ki so omogočili povečanje vpliva parlamenta, so tesno povezani z monarhovo potrebo po financah. Ključno orodje v rokah članov spodnjega doma parlamenta je bila tako njihova zmožnost zavrnilo finančno podporo kralju. Zato je parlament še posebej pridobil na moči, ko je bil kralj Edvard III. vpleten v dolgotrajne vojne.

Razmerje med privolitvijo in predstavništvom je v 14. stoletju vodilo k trdnemu nadzoru spodnjega doma parlamenta nad davki. Po letu 1341 so člani spodnjega doma začeli razpravljati ločeno od monarha in lordov (Butt, 1989: 266–269). Prek rednega poročanja članov parlamenta doma o parlamentarni dejavnosti in prek peticij mest, skupin in posameznikov so se razvijale zgodnje oblike predstavnštva. Medtem ko je parlament sprejemal čedalje več peticij, so se člani spodnjega doma parlamenta odločili pripraviti svoje zahteve v obliki specializiranih kolektivnih peticij. Od vladavine Edvarda III. do 17. stoletja so bili sprejeti zakoni proti razkošju (*sumptuary statutes*), ki so regulirali potrošniške navade in zakoni, ki so določali pravila oblačenja za poudarjanje razrednih razlik³¹. Med temi zakoni je bil zakon proti razkošju iz leta 1336 o nadzoru nad preobjedanjem

³¹ Ne poznamo virov, ki bi govorili o tem, koliko so bili ti zakoni izvajani. Za to opombo se zahvaljujem prof. Davidu Judgeu.

bogatih. Slednje ni bilo razglašeno le za slabo za telesa in duše bogatih, temveč naj bi tudi preprečevalo osiromašenje kraljestva prek slabih vzorov bogatih za “male ljudi”, ki naj bi samo posnemali “velike” (Butt, 1989: 273).

Toda bili so še zakoni drugih zvrsti, ki so preoblikovali razmerje med parlamentom in monarhom. Od leta 1340 naprej je parlament tako med drugim uveljavil tudi obširno peticijo spodnjega doma parlamenta (*the comprehensive commons' petition*; Judge, 1993: 11). Leta 1426 se je začela tudi moderna praksa specializiranih peticij, usmerjenih na določene tematike. Člani spodnjega doma parlamenta so sami vzpostavili spodnji dom parlamenta kot peticijsko telo, ki deluje v splošnem interesu skupnosti. Ime obče peticije (*common petitions*) je poudarjalo, da gre za peticije za “korist v skupno dobro” (*the common good profit*)³². Med ključnimi so bile tematike politike in obdavčevanja. Nekatero peticije so zahtevale gospodarski protekcionizem in regulacijo določenih vidikov zasebnega življenja, a tudi te so bile zasnovane na ekonomskem premisleku. Toda peticije so še vedno lahko dopolnjevali in odobravali lordi in monarh brez soglasja spodnjega doma. Čeprav so torej člani spodnjega doma parlamenta prispevali vedno več v zakonodajni proces, so šele po 1500 začeli pisati svoje peticije v obliki predlogov zakonov (*desired statutes*; Mackenzie, 1950: 29–30). S tem, ko je število kolektivnih peticij (peticij, ki so jih pripravili člani spodnjega doma parlamenta) preraslo število individualnih peticij (peticij, ki so jih pripravili posamezniki ali telesa izven spodnjega doma parlamenta), je presoja spodnjega doma parlamenta vedno bolj postajala zakonodajna. Parlament, ne monarh, je sprejemal vedno več odločitev o različnih tematikah in razvijal posebne procedure za odločanje o njih. Slednje je vodilo v vzpostavljanje oblike parlamentarnih predlogov zakonov, ki naj bi jih sprejel monarh. V vsakem primeru, ne glede na to, ali je sam predlagal zakon ali je predlog zakona pripravil parlament, pa je monarh ohranil zadnjo besedo glede zakonodaje.

Do konca 16. stoletja je parlament razvil nekaj modernih značilnosti. Določena so bila pravila razprave, način glasovanja in postopek za oblikovanje in sprejemanje predlogov zakonov. Oblikovan je bil zametek sistema parlamentarnih odborov (*a committee system*). S tem so bile omogočene posebnosti finančnih procedur. Vse navedeno je spremljala splošna težnja k profesionalizaciji parlamentarnega dela

³² Podrobneje v Butt (1989: 268–269).

vključno z zaposlovanjem uradnikov. Razvijale so se parlamentrne publikacije³³.

Kljub vsemu navedenemu se je izkazalo, da parlament ne glede na svojo utrditev kot politična institucija lahko postane žrtev rivalskih struj in izgubi moč. To se je še posebej očitno pokazalo v obdobju vojn vrtnic (*Wars of the Roses*). Tako so namreč poimenovali vrsto vojn med dvema rivalskima skupinama (*the House of Plantagenet, the House of York* – bela vrtnica – in *the House of Lancashire* – rdeča vrtnica) v obdobju med 1455 in 1485. V času teh vojn je parlament postal “*bolj ali manj stroj za registracijo alternativnih zmag dveh rivalskih struj*” (Mackenzie, 1950: 73).

Čeprav je bil parlament vključen v razpravljanje o vojni in miru, so ga skrbele predvsem finance. Ko je parlament odobril kraljevo zahtevo po denarju, je praktično izgubil svojo politično moč. Parlament je sam uničil svojo moč, ko je kralju doživljenjsko odobril carine na volno, tonažne pristojbine za tovor na ladjah (*tonnage*), in funtnino, pristojbino za odkup živine (*poundage*) leta 1415, in ko je dal podobne finančne vire Henriku VI., Edvardu IV., Rihardu III. in Henriku VII. Kralji v sosedstvu so vedno bolj opuščali navado sklicevanja letnih parlamentov (Mackenzie, 1950: 31). V času štirindvajsetletne vladavine Henrika VII. je zasedalo le sedem parlamentov. Kralj in njegov svet so skrbeli za večino pomembne zakonodaje.

Vladavina Henrika VIII. je prakticirala že obstoječe načelo suverenosti – načelo “krone-v-parlamentu”. To je bilo za kralja pomembno zaradi pridobivanja privolitve in zagotavljanja boljšega izvajanja zakonov (Judge, 1993: 13). Toda dejansko je Henrik VIII. v veliki meri obvladoval parlament. Ugotovil je namreč, da je njegova (kraljeva) moč največja, če je izražena prek parlamentarnih zakonov (Parliament UK (2019a). Navkljub nekaterim opozicijskim glasovom so člani parlamenta v 16. stoletju (in tudi večino 17. stoletja) dojemali sebe predvsem kot kraljeve služabnike (*the monarch’s servants*) in parlament predvsem kot prostor obravnave lokalnih zadev in sprejemanja potrebnih zakonov (Parliament UK (2019b). Lahko bi rekli, da je kralj upošteval parlament zato, da bi okrepil svojo (monarhovo) oblast (Judge, 1993: 13). Poleg tega si je po sporu s papežem zagotovil tudi mesto poglavarja Anglikanske cerkve.

Pri vsem navedenem pa ne gre pozabiti, da je 16. stoletje prineslo formalizacijo parlamentarne procedure in formalizacijo privilegijev

33 Glej podrobneje v Mackenzie (1950: 42–62).

parlamentarcev, kot so npr. svoboda govora in svoboda pred aretacijo (Maitland, 1908: 240–245; Mackenzie, 1950: 43; Judge, 1993).

Od absolutizma, prek eksperimentov vladanja do prevlade parlamentarne suverenosti (17. stoletje in večji del 18. stoletja)

V 17. stoletju se je spodnji dom britanskega parlamenta soočil z vladavino dinastije Stuart. Obdobje njihove vladavine je pogosto označeno kot obdobje absolutizma, despotizma ali tiranije³⁴. Jakob I. in kasneje tudi Karel I. pa nista le pobirala le davkov po srednjeveških navadah mimo parlamenta³⁵, temveč sta mimo parlamenta vsiljevala še dodatne carine, znane pod imenom vsiljeni davki (*impositions*; Judge, 1993: 17). Ko so člani spodnjega doma britanskega parlamenta leta 1614 razglasili, da kralj nima pravice vsiljevati davkov brez privolitve parlamenta in so odtegnili svoje sodelovanje s kraljem, se je Jakob I. odzval zelo skrajno. Razpustil je parlament, štiri parlamentarce je poslal v Tower in nadaljeval z vladanjem po starem.

Tudi Karel I. je v času svoje vladavine (1625–1649)³⁶ vladal absolutistično in je mimo parlamenta davke še poviševal. Uporabljal je tudi druge neparlamentarne poti pridobivanja finančnih sredstev, npr. prek naklonjenosti in vsiljenih posojil. Karel I. pa si ni pridobil nasprotnikov le s finančnimi politikami, temveč tudi s svojimi regijskimi politikami, ki so prispevale k vzniku vojne na Škotskem, kjer je bil poražen in je potreboval sredstva za novo vojno. Pri parlamentu, ki ga je sklical leta 1639, mu ni uspelo uveljaviti novih davkov in ga je zato hitro razpustil (od tod ime kratki parlament – *Short Parliament*), a v nadaljevanje vojn ni mogel brez dodatnega financiranja. Novi parlament, ki je bil izvoljen leta 1640, je pridobil ime dolgi parlament (*Long Parliament*). Do sporov med kraljem Karlom I. in parlamentom ni prihajalo le zaradi kraljevega značaja in kraljevih vsiljenih davkov, temveč tudi zaradi kraljevih zunanjih in religijskih politik (Judge, 1993: 19–20). Dolgemu parlamentu je v

³⁴ Glej podrobneje v poglavju *Consent to taxation* v Mackenzie (1950).

³⁵ Tonažne pristojbine za tovor na ladjah (*tonnage*) in funtnino – pristojbino za odkup živine (*poundage*) neposredno na podlagi kraljeve prerogative (*the royal prerogative*).

³⁶ O vladavini Karla I. in njegovih sporih s parlamentom glej Parliament UK (2019c).

prvih letih (1640–1641) v okoliščinah, ko je bil kralj odvisen od volje parlamenta, postopoma uspelo razrušiti kraljevo osebno vladavino (Parliament UK, 2019d). Vzpostavil je parlamentarni nadzor nad obdavčevanjem in uspel z zahtevo po premoči (*supremacy*) nad lordi v finančnih zadevah (Mackenzie, 1950: 66–67).

Politični spopadi pa niso potekali le med parlamentom in kraljem. Socialnoekonomske spremembe v različnih delih monarhije so pripeljale do razdrobljenih gospodarskih interesov, ki so prek poslancev v parlamentu vstopali tudi v parlament (Judge, 1993: 18). Tako zaradi razlik znotraj parlamenta glede statusa Anglikanske cerkve kot tudi zaradi dejanj kralja Karla I. v zvezi s tem v letih 1641–1642 je prišlo do angleških državljanskih vojn. Medtem ko so se Irci (večinoma katoličani) pri svojem uporu (napadli so protestantske angleške in škotske koloniste) sklicevali na avtoriteto Karla I., je bilo to razumljeno kot vpletenost Karla I. v zaroto proti protestantizmu. Radikalno protestantsko gibanje izven parlamenta in ekstremistični člani parlamenta (Parliament UK, 2019b) so prispevali k razcepu med med parlamentaristi in rojalisti v parlamentu in izven njega. Parlamentaristi so imeli podporo v jugovzodnem delu Anglije vključno z Londonom, Kraljevi mornarici (*Royal Navy*) in na Škotskem, rojalisti pa v severni in zahodni Angliji ter precejšnjem delu Irske. Parlament je organiziral svoje vojaške sile in vpeljal nove davke. Toda znotraj parlamenta je prišlo do razcepa med presbiterijanci (*the Presbyterians*), ki so želeli hitro končati vojno in se pogajati s Karlom I. in neodvisnimi (*the Independents*), ki so se zavzemali za oster spopad in vsiljevanje pogojev poraženemu Karlu I. Neodvisni so pod vodstvom Oliverja Cromwella (1599–1658) uspeli obvladati parlament. Po tem, ko je kralj Karel I. pri zatiranju irskega upora izgubil nadzor nad severom (julija 1644), so posegle parlamentarne sile pod vodstvom Oliverja Cromwella. Oliver Cromwell, ki je bil član parlamenta med 1628 in 1640, je namreč pomagal organizirati vojsko novega modela (*New Model Army*) – stalno vojsko s centralnim financiranjem in centralnim usmerjanjem. Ta je uničila rojaliste v spopadu leta 1645 (*Battle of Naseby*) in sčasoma prisilila Karla I. v predajo.

Spodnji dom parlamenta je sprejel izredni zakon (*an emergency bill*), s katerim je razglasil člane parlamenta za predstavnike ljudstva in s tem za vir vse oblasti, proglasitev novega kralja pa za prestopok. S tem sta bili ukinjeni monarhija in lordska zbornica. Zaradi tega razvoja dogodkov slavno revolucijo označujejo tudi z državnim udarom (Judge, 1993: 20).

Cromwellova vladavina je bila praktično vojaška vladavina kljub temu, da je Cromwell razglašal, da si prizadeva za parlamentarno vladavino (Judge, 1993: 18–19). Na oblasti so bili dejansko Oliver Cromwell, okrnjeni parlament (parlamentarci, ki so podpirali Cromwella) in vojska. Cromwell je ustanovil še državni svet, kjer je nekaj odvetnikov in vojakov skrbelo za finance, vojsko in mornarico (Maurois, 1939: 285). Dejansko je šlo za vojaško diktaturo, ki se je v pomanjkanju legitimnosti začela sklicevati na sveto pismo. Oliver Cromwell, lord protektor Commonwealtha Anglije, Škotske in Irske (*Lord Protector of the Commonwealth of England, Scotland, and Ireland*) od 1653 do svoje smrti leta 1658, je bil hkrati voditelj države in vlade nove republike, po njegovi smrti pa je bil lord protector Richard Cromwell 1658–1659. Čeprav je bil protektorat nestabilna oblika vladavine, je z ukinitvijo fevdalnih posestniških posesti ter z omogočanjem trgovanja z zemljišči in hipotek na zemljišča odprl pot kapitalistični kmetijski ekonomiji, hkrati pa odvzel vir financiranja monarhu. Leta 1660 je prišlo do obnove monarhije (Karel II. je vladal od 1660 do 1685) in parlamenta.

Ko je Jakob II., ki je bil kralj od februarja 1685, dobil sina prestolonaslednika (ta je ogrozil nasledstvo Jakobove hčerke Marije – (protestantke) in njenega moža Viljema), se je razširila bojazen, da se bo katoliška dinastija nadaljevala. Uporniško plemištvu in odličniki (*notables*) so povabili Viljema Oranskega z armado v Anglijo, da bi vzel oblast Jakobu II. Razloga sta bila dva. Prvi je bil, da se je Jakob II. ogibal protikatoliškim zakonom (označen je bil za katoliškega kralja), drugi pa, da je vladal brez soglasja nižjih slojev plemstva (*the gentry classes*; Lock, 1989: 540). Lordi in člani spodnjega doma britanskega parlamenta (parlament ni bil uradno sklican) so se po prerekanju zedinili, da bi moralo biti razglašeno, da je Jakob abdiciral in da je prestol prazen. Zavezništvo angleških parlamentarcev in Viljema Oranskega je kralja Anglije Jakoba II. vrglo s prestola. Krono so ponudili Jakobovi hčerki Mariji (protestantki) in njenemu možu Viljemu Oranskemu. Sprejela sta jo skupaj s pogoji, da priznata ustavno ureditev suverenosti parlamenta, po kateri je monarhična oblast odvisna od parlamenta (in ne obratno) (Judge, 1993: 20).

Zgoraj opisani dogodki so znani pod imenom slavna revolucija oziroma revolucija 1688 in pa nekrvava revolucija 1689 (*Bloodless Revolution*). Prinesli so namreč več zgodovinskih sprememb. Prvič, razvoj političnih institucij se je z zamikom uskladal z revolucionarnimi

družbenoekonomskimi spremembami in s tem povezanimi spremembami v družbeni sestavi – revolucija je bila tako ekonomska kot politična (Judge, 1993: 20–21). Drugič, revolucija je arbitrarno obnašanje monarha razglasila za nezakonito. Tretjič, bila je prelomnica v (pre)oblikovanju ustavnega reda, saj se je parlament institucionaliziral. Kar trinajst členov v Deklaraciji o pravicah (*The Declaration of Rights*), ki sta jo Viljem in Marija predstavila pred formalnim sprejetjem krone, je nizalo pravice parlamenta. Deklaracija sprva ni bila zavezujoča. Čeprav je bila sprejeta kot Listina pravic v procesu preoblikovanja Konvencije (*the Convention*) v parlamentu³⁷, je bolj predstavljala strategijo nadaljnjega razvoja parlamenta in njegovih razmerij z monarhom. Niti ni bilo namena, da bi ga sprejeli kot zakon. Tisto, kar je Listina pravic (1689)³⁸ implicitno prinesla, je bila opredelitev pravic spodnjega doma (prek njega pa pravic tistih, ki jih je spodnji dom zastopal) v razmerju do monarha. Kljub temu pa je monarh vendarle zadržal nekatere vidike oblasti v lordski zbornici in s tem položaj krone-v-parlamentu. Krona-v-parlamentu se je tako razločila od suverenosti parlamenta, ki je bila v rokah spodnjega doma. Prav zato je spodnji dom parlamenta zagotovo institucija moderne britanske države (Judge, 1993: 3). Nasprotno pa za monarha in lordsko zbornico velja, da ne samo da nista nujna, temveč sta že dlje časa označena kot “živa mrtveca” v ustavni ureditvi (*living dead of the constitution*; Kingdom, 1991: 253).

Transformacija parlamenta v nastajajoči liberalnodemokratski državi (od prehoda iz 18. v 19. stoletje do prehoda iz 19. v 20. stoletje)

V obdobju po slavni revoluciji je politična modernizacija v Združenem kraljestvu potekala zelo intenzivno. Oblast monarha je upadala, širila se je pravna opredelitev državljanstva. S tem, ko je krona izgubila vire svoje materialne moči (patronažo) in se je širila volilna pravica, se je začela razvijati nova zvrst političnih strank – množične stranke. Spremenila se je struktura parlamenta in oblikovanje vlade. Parlament je v vedno večji meri razpravljal o javnih politikah in razreševal konflikte med interesi v okviru kapitalistično-liberalnih vrednot, po reformi volilni reformi leta 1832 še posebej interesov industrijske

37 Gl. podrobnejšo razlago v Lock (1989: 541) “The 1689 Bill of Rights”.

38 Celo besedilo English Bill of Rights je dostopno na The Avalon Project (2019).

buržoazije (Judge, 1993: 21–23). V tridesetih letih 19. stoletja se se oblikovali temelji ustavnega razmerja med političnimi strankami in vlado. S prepoznavanjem političnih strank kot vladnih in opozicijskih se je začel razvijati moderni vidik strankarske vladavine.

Vlada se je vzpostavila na podlagi volilnih izidov. Ministrov ni več imenoval monarh v skladu s svojimi preferencami. Nasprotno, politične večine v obeh parlamentarnih domovih so postale ključni dejavniki pri imenovanju ministrov. Od leta 1841 je veljalo pravilo, da mora minister, katerega pomemben zakonodajni ukrep je bil poražen v parlamentu, odstopiti (Mackenzie, 1950: 89–90). Vlada (izvršna oblast) je v praksi vendarle vedno bolj pridobivala moč v razmerju do (preostalega) parlamenta.

Na začetku tega obdobja so bili ključni politični igralci monarh s svojim krogom in politično angažirani posestniki. Kasneje so začele tudi druge družbene skupine vstopati v procese vladanja. Spori glede volilne pravice so vodili k zakonom o reformi, ki so razrahljal povezave med državljanom in lastnino. Zakon o reformi iz leta 1832 je poskušal vpeljati več institucionalnih sprememb, in sicer prerazporeditev sedežev v skladu s spremembami v populaciji – povečati število vitezov grofij (*knights of the shire*), širitev volilne pravice in zmanjšanje stroškov volitev. Toda vse to ni prineslo velikih sprememb v spodnji dom parlamenta. Šele po sprejetju zakona o reformi leta 1867 so moški iz delavske družbene skupine pridobili volilno pravico (Miliband, 1982: 25) pod pogojem, da so sprejeli etabrirana lastniška razmerja (McCord, 1967: 383). V takšnih okoliščinah so se lahko začele razvijati množične politične stranke. Glavne politične stranke so poskušale vpeljati več reform v obdobju do 1885³⁹. Vstop množic v procese vladanja je bil tesno povezan z nastajanjem javne sfere in javnega mnenja nasploh, tiska še posebej. Parlamentarne peticije so v 19. stoletju postale redna dejavnost (Miller, brez letnice; Leys, 1955). Peticije niso uporabljali le posamezniki, temveč tudi čartistično gibanje (Parliament UK, 2012d; Pickering, 2001) in gibanje sufražetk za pravice žensk (gl. npr. Miller, brez letnice).

V celoti gledano, je bil parlament zmagovalec dotedanjega dolgotrajnega institucionalnega razvoja. Zakon o parlamentu iz leta 1911 (*the 1911 Parliamentary Act*) je pravno zagotovil parlamentarno oblast in finančno zakonodajo, ki je bila prej razvita v obliki neformalnih konvencij. Spodnji dom parlamenta se je okreplil v razmerju

39 Podrobneje v Mackenzie (1950: 103–107).

do lordske zbornice. K temu je prispevala omejitev moči veta lordske zbornice na dveletni zamik⁴⁰.

Parlamentarni nadzor nad vlado je dosegel svoj vrh na prehodu v 20. stoletje. V ustavno nejasni kombinaciji članstva v parlamentu in ministrskega urada (Willson, 1974: 265) se je po petdesetih letih neformalne prakse tudi formalno uveljavila težnja k ustavni racionalizaciji (*constitutional rationalization*). Težnji k povečevanju učinkovitosti administracije in ekonomije sta se v praksi zlihi.

Od parlamentarne k postparlamentarni državi (od 1914 do prehoda iz sedemdesetih v osemdeseta leta)

Šele z zakonom o predstavnstvu (*the Representation of People Act*), ki je bil sprejet leta 1918⁴¹ je bivališče (*residence*) postalo edina kvalifikacija za moško volilno pravico. Razširjena je bila volilna pravica na ženske, ko so dopolnile 30 let (izenačenje z moškimi, starimi 21, so dočakale šele leta 1928), a hkrati so morale izpolnjevati minimalne lastniške zahteve. S tem zakonom se je število volilcev v Britaniji in na Irskem potrojilo (BBC, Historyextra, 2018). Tako je zakon ustvaril minimalne pogoje za polni razvoj množične strankarske politike.

Toda, vladne stranke so vedno bolj nadzorovale spodnji dom parlamenta, ki naj bi nadzoroval finančno porabo izvršne oblasti. Zaradi posebnosti delovanja parlamenta v času dveh svetovnih vojn⁴² je normalna politika po drugi svetovni vojni težila k vedno večji moči izvršne oblasti. Ta težnja je prevladala kljub dejstvu, da se je povojni parlament vedno bolj specializiral in profesionaliziral (Butt, 1969: 452; Walkland, ur., 1979).

Z naraščajočo strankarsko disciplino se je znatno zmanjšal nadzor. Skoraj vsi predlogi zakonov, ki jih je predlagala vlada, so bili namreč sprejeti. Medtem je politika vedno bolj postajala bipolarna. Zaradi volilnega sistema (*first past the post*) se je uveljavila težnja, da je po splošnih volitvah ena stranka prevzela nadzor nad večino parlamenta v obdobju od 1945 do 1974 (Miliband, 1982: 36). Laburistična in konservativna stranka sta se pomikali k političnim ekstremom in sta

⁴⁰ Laburistična vlada je leta 1949 to obdobje še dodatno skrajšala na eno leto, in sicer zaradi interesa laburistov, da sprejmejo zakon o nacionalizaciji jeklarstva (Kingdom, 1991: 256–257).

⁴¹ Glej *The Representation of People act, 1918*, Internet Archive (2018).

⁴² O vplivu prve svetovne vojne na parlament glej *Parliament UK* (2018v).

se vedno bolj spopadali, hkrati pa so volilcem dajali možnost izražanja njihovega mnenja le na volitvah (Finer, 1975). Politika se je sprerгла v zoperstavljanje med dvema nasprotnikoma, ki so ga lahko opazovalci le spremljali. Takšna politika je dobila ime politika spopadanja (*adversary politics*). Razkorak med parlamentarci in volilci se je večal (Miliband, 1982: 39).

Medtem ko je strankarska politika vztrajala pri elitizmu, se je po drugi svetovni vojni znatno povečalo število interesnih skupin. V obdobju med 1920 in 1939 je bilo tako ustanovljenih 77 novih interesnih skupin, v obdobju med 1940 in 1959 114, v obdobju med 1960 in 1979 pa kar 268 (Rush, 1990). Interesne skupine pa niso rasle le številčno. Povečeval se je tudi njihov politični vpliv brez zadostne preglednosti. Zato je Finer ta pojav imenoval anonimni imperij (*anonymous empire*; Finer, 1958). Ne samo, da je rasel pritisk na parlament, ampak se je oblikovala tudi posebna oblika konsenzualne politike okrog izvršne oblasti. Dobile so ime javnopolitične skupnosti (*policy communities*). Sestavljene so bile iz najbolj vplivnih interesnih skupin in uradnikov, ki so pomembno sodoločali javne politike na javnopolitičnih področjih (Judge, 1990; Rush, 1990). Moč se je tako premaknila k zaprtim javnopolitičnim skupnostim. Država se je zdela v veliki meri ujeta v vezi s privilegiranimi interesnimi skupinami. Ta pojav je spodbudil nastanek teorije o postparlamentarni državi. Temeljila je tako na teoriji postparlamentarnega institucionalnega sistema (*polity*; Richardson and Jordan, 1979) kot tudi na ugotovitvi, da je spreminjanje javnih politik odvisno od soglasja določene javnopolitične skupnosti o smeri javnopolitičnih sprememb (Richardson, 2000). V politološki literaturi je ta premik poimenovan kot premik od vladanja v hierarhičnih oblikah političnega komuniciranja od zgoraj navzdol (*government*) k bolj posvetovalni in omrežni obliki vladanja (*governance*).

Prilagajanje parlamentarne države globalizacijskim pritiskom in ustavne razprave (od prehoda iz sedemdesetih v osemdeseta leta do danes)

Do dinamičnih političnih sprememb v tem obdobju je sprva prišlo zaradi političnega odziva na dolgoročni relativni upad britanske ekonomije po drugi svetovni vojni, ki se je poglobil med mednarodno gospodarsko krizo v sedemdesetih letih 20. stoletja.

Politična elita je sledila tradicionalnemu vzorcu odzivanja na potrebe gospodarskega razvoja s prilagajanjem političnega in

ekonomskega sistema. V novi fazi kapitalizma je to ni vključevalo le prilagajanja domače politične in institucionalne ureditve, temveč tudi povezovanje Združenega kraljestva v Evropsko skupnost. Domače prilagoditve so bile potrebne za bolj učinkovito upravljanje domače krize. Ključni cilj povezovanja z Evropskimi skupnostmi je bil zagotavljanje svobodnega trga za britanske proizvode in storitve. Ta cilj je bil dosežen, saj so se Evropske skupnosti vedno bolj obračale k ekonomskemu neoliberalizmu, kar je Margaret Thatcher označevala kot “osvobajanje trga” (*the freeing of the market*; Judge, 1993:186).

Politični odgovor na gospodarsko krizo in krizo povojnega soglasja o državi blaginje in keynesianske ekonomije je prišel z desne. Preoblikovanje države in njenih razmerij z ekonomijo in družbo je bilo precej radikalno (Judge, ur., 1983). Potekalo je pod neoliberalnim (oziroma neokonservativnim) geslom “izrivanja države”. Toda thatcherjansko izrivanje države je zahtevalo močno državo (Judge, 1989: 411).

V takšnih okoliščinah so bile javnopolitične skupnosti (*policy communities*)⁴³ postavljene pred veliko preizkušnjo. Medtem ko so se mnoge države prilagajale reševanju problemov ekonomske krize, je Združeno kraljestvo izstopalo z vladno odločenostjo, da vsili težavne reforme navkljub odporu na mnogih javnopolitičnih področjih (Richardson, 2000). Odločenost britanske konservativne vlade je bila do te mere posebna, da si je prislužila pridevek “izvoljena diktatura” (*elective dictatorship*).

Med boji v procesu uveljavljanja nove politične paradigme je bil enoletni štrajk rudarjev v obdobju 1984–1985. Zmagal je fiskalni redukcionizem Margaret Thatcher, britanski sindikati pa so znatno izgubili moč. Medtem je tudi spodnji dom parlamenta izgubljal dejansko moč v razmerju do vlade (Judge, 1989: 400–412). Strankarska polarizacija je vodila k znantnemu povečanju nereda v času, ko je vlado vodila Margaret Thatcher. Nekateri komentatorji so ocenjevali, da je ta težnja ogrožala predstavniško demokracijo (Judge, 1992). Aktualne raziskave pritrjujejo tezi, da se je v obdobju od 80. let 20. stoletja politična paradigma in praksa premaknila od posvetovalne, omrežne oblike vladanja nazaj h klasični hierarhični vladavini (Richardson, 2018).

V tej fazi prilagajanja parlamentarne države globalizacijskim pritiskom so se močnim ekonomskim argumentom za integracijo (EU)

43 Podrobneje o javnopolitičnih skupnostih gl. Van Waarden, Frans (1992).

vedno bolj pridruževali tudi pomisleki glede “ogrožanja” britanske parlamentarne suverenosti v okviru vedno bolj kompleksnega političnega sistema EU. Evropski povezovalni procesi so zlasti od prve polovice devetdesetih let naprej vodili k oblikovanju nadnacionalnih oblasti, katerim so bile oziroma so postajale nacionalne institucije v državah članicah EU podrejene (npr. Evropsko sodišče).

V času, ko se je Združeno kraljestvo pridruževalo Evropski skupnosti, je britanska vlada interpretirala to odločitev kot odločitev določenega parlamenta (Judge, 1986: 325). Po takratnem razumevanju bi lahko – v skladu s spoštovanjem parlamentarne suverenosti – vsak naslednji parlament ukinil odločitev prejšnjega parlamenta, da sprejme Zakon o Evropskih skupnostih (*the European Communities Act*; Judge, 1993: 182–183).

Pragmatična odločitev za pridružitve ES leta 1973 pa je kasneje vodila k prilagajanju nacionalnega političnega sistema, da bi lahko upravljal EU zadeve. To je bilo večinoma skrito splošni javnosti ne glede na barvo vlad, ki so sledile (Bulmer and Burch, 2005). Politična interpretacija parlamentarne suverenosti je postala izjemno fleksibilna, kar pa ne velja v tolikšni meri za pravno interpretacijo (Judge, 1993: 193).

Ocena, da je bil parlament v zatonu in zahteva po ustavni reformi sta vzniknili že v šestdesetih letih 20. stoletja (Crick, 1968). Toda še posebej po radikalnem thatcherjanskem zmanjševanju države in z razkrojem načina delovanja povojnega političnega sistema so zahteve po ustavni reformi postale glasnejše (Dunleavy, 2009; gl. Holme and Elliot, ur., 1988). Gibanje Charter 1988 je zahtevalo pisno demokratično ustavo (Unlock Democracy, 2016).

Navkljub več krogom ustavnih razprav (*House of Lords Reform*, 2018), političnega soglasja o tem, da bi pripravili pisno ustavo in vanjo vključili tudi človekove pravice, ni bilo. Prav tako strankarske elite niso podprle zahteve po opustitvi monarhije in ustanovitvi republike (Graham, 2012). Zakon o človekovih pravicah (*the 1998 Human Rights Act*) je bil sprejet šele pod nadnacionalnim pritiskom, da naj Združeno kraljestvo vključi Evropsko konvencijo o človekovih pravicah v britansko pravo.

Ne glede na to, da je zakon o človekovih pravicah postavil mejnik v kodifikaciji človekovih pravic v britanskem sistemu pa so se nekatere nedemokratične težnje iz osemdesetih let še utrjevale z dodatnimi zakoni. Zakon o svobodi informacij (*the Freedom of Information Act*), ki je bil sprejet leta 2000 (JISC, 2002) in uporaba velikih prepovedi (*super*

injunctions) ter omejitve v zvezi z nemiri so povzročili upad svobode tiska v Združenem kraljestvu (Freedom of the Press, 2018). Freedom House je v poročilu 2012 (Freedom of the Press, 2018) še posebej izpostavil prakso super prepovedi in ocenil, da so bile uvedene iz nedemokratičnih namenov. Med njimi je navedeno preprečevanje medijem, da bi informirali o nemirih ali celo o kritičnih opozorilih slavnih osebnosti in bogatih posameznikov; ali da bi informirali o napadih na novinarje, ki poročajo z nemirov. Isto poročilo tudi navaja, da sta policija in vlada uporabili zakon iz leta 1984 (*the 1984 Police and Criminal Evidence Act*), da bi prisilile številne medijske organizacije, da predajo needitirane posnetke nemirov v Londonu in na Severnem Irskem.

Med ključnimi temami, ki so prihajale na dnevni red in se umikale z dnevnega reda ustavnih razprav (Bamforth, 2011; Wiener, 2016; Parliament UK, 2018o; LSE, 2018; Britain's Unwritten Constitution, 2018; Parliament UK, 2018p; 2018q), so bili predlogi za zamenjavo lordske zbornice z izvoljenim domom – senatom (*Senate*). Kljub temu pa je bilo sprejetih le nekaj omejenih sprememb konec devetdesetih let 20. stoletja. Čeprav je laburistična stranka promovirala ukinitve dedovanja sedežev članov lordske zbornice, je politični kompromis omogočil le zmanjšanje števila članov lordske zbornice s 1330 leta 1999 na 669 leta 2000, izmed katerih je ostalo le še 92 dednih članov (*hereditary peers*). Zakon o lordski zbornici (*The House of Lords Act*), sprejet leta 1999, je bil spet spodbijan v javni razpravi, ki je potekala leta 2003 in 2004. Tudi tokrat je bila laburistična vlada, ki je vpeljala ustavno reformo (*2009 Constitutional Reform*) in sprejela predlog zakona (*Governance Bill*), ki bi zagotovil nadaljevanje reform lordske zbornice. Cilj je bil odstraniti še preostale dedne člane lordske zbornice. Kljub temu da je razprava o reformi lordske zbornice znova prišla na dnevni red leta 2010 (Dunleavy, 1999; LSE, 2018; Shell, 2004) in 2012, je bilo aprila 2012 v lordski zbornici še vedno 25 nadškofov in škofov, 707 doživljenjskih članov lordske zbornice (*life peers*), vključno s člani iz sodstva, in 92 članov izvoljenih na podlagi zakona o lordski zbornici (BBC News, 2012a). Ker je večina nedednih članov lordske zbornice (*nonhereditary peers*) imenovanih na priporočilo predsednika vlade ali drugih strankarskih voditeljev (torej praviloma po strankarski liniji) in ker v času tega pisanja noben član lordske zbornice še ni bil demokratično izvoljen (navkljub predlogu reforme – *the draft House of Lords Reform Bill* – objavljenem 17. maja

2011)⁴⁴, je lordsko zbornico še vedno mogoče označiti za nedemokratsko ustanovo. Njena demokratična reforma ostaja na političnem dnevnem redu.

Tudi razmerja med lordsko zbornico in sodstvom so se preoblikovala. Z zakonom o lordski zbornici (*the 2005 House of Lords Act*), sprejetim leta 2005, je spodnji dom parlamenta pridobil moč odstraniti posamezne sodnike v primeru slabega ravnanja (*misconduct*). Istega leta je Zakon o ustavni reformi (*the Constitutional Reform Act*) ločil sodne in zakonodajne funkcije (*separated judicial and legislative functions*) lordske zbornice. To je vodilo do ustanovitve novega Vrhovnega sodišča (*Supreme Court*) leta 2009. Okrepili so tudi izvršno oblast v razmerju do monarha. Leta 2011 je bil sprejet Zakon o fiksnem mandatu (*the Fixed Term Act*), ki bo evalviran leta 2020. Monarh je z njim izgubil pristojnost razpustiti parlament. Sedaj se parlament avtomatsko razpusti v primerih, ko je zaporedno glasovanje o zaupnici sprejeto v obdobju dveh tednov in se predsednik vlade in vlada odločijo odstopiti in omogočiti oblikovanje nove vlade. Poleg tega je še nekaj drugih ustavnih sprememb prispevalo k okrepitvi centralne izvršne oblasti. Prav centralna izvršna oblast je po referendumu⁴⁵, na katerem se je večina volilcev ZK odločila za izstop iz EU, vodila proces izstopanja Združenega kraljestva iz EU.

V obdobju od konca sedemdesetih let 20. stoletja naprej je prišlo tudi do discipliniranja lokalnih oblasti. Sprejetih je bilo več ukrepov v ta namen. Ključno je bilo finančno omejevanje lokalnih skupnosti. Npr. Zakon o načrtovanju in zemljiških lokalnih oblasti (*the Local Government Planning and Land Act*), sprejet leta 1980, je omogočil centralni vladi, da odloča o celoti porabe za vsako lokalno skupnost (Kavanagh, 1990: 287). Centralna vlada je pridobila še druga sredstva finančnega upravljanja. S tem je bilo omogočeno nadaljevanje centralizacije britanske države.

Toda reforme po letu 1997 so po drugi strani tudi decentralizirale Združeno kraljestvo v nadzorovanem procesu, ki so ga poimenovali devolucija (*devolution*); začel se je s Severno Irsko (Judge, 1993: 173–179). Škotska je pridobila parlament, Wales in Severna Irška pa

⁴⁴ House of Lords Reform Bill of 17 May 2011, Parliament UK (2011); the Conservative Party and the Liberal Party coalition agreement "Reform of the House of Lords: The Coalition Agreement and Further Development", 2. 6. 2011, House of Commons (2011).

⁴⁵ Referendum je potekal na podlagi zakona European Union Referendum Act 2015, ki je dostopen v United Kingdom Legislation (2015).

regionalni skupščini (*regional assemblies*). Devolucija⁴⁶, ki je potekala že obdobju članstva Združenega kraljestva v Evropski uniji, je omogočila bolj neposredne stike med lokalnimi (regionalnimi) oblastmi in nadnacionalno bruseljsko politiko. V teh okoliščinah pa zahteve po neodvisni Škotski niso ponehale. Na referendumu o škotski neodvisnosti 18. septembra 2014 je 55 odstotkov volilcev glasovalo proti neodvisnosti, a ideja o ponovitvi referenduma vse do danes ni presahnila. Nasprotno, postala je še bolj aktualna po referendumu 2016, na katerem je bilo 62 odstotkov vseh glasov na Škotskem (z večino glasov v vseh lokalnih skupnostih) za to, da Združeno kraljestvo ostane v EU.

Brexit: ponovna oživitev vloge parlamenta v razmerju do izvršne oblasti?

Brexit je postavil na dnevni red sicer že prej obstoječa vprašanja ustavne ureditve Združenega kraljestva. Med najbolj žgocimi in v procesu sprožanja in uzakonitve brexita v medijih najbolj pokritimi temami so naslednje: delitev oblasti⁴⁷, še posebej opredelitev razmerja med vlado in parlamentom ter med parlamentom in sodno oblastjo; teritorialna ustava (medvladna ureditev znotraj države v zvezi z devolucijo) in vprašanje kodifikacije človekovih pravic. V tem delu predstavljamo predvsem problematiko prvih treh, problematiko človekovih pravic pa v poglavju o človekovih pravicah. Poleg tega v tem poglavju dodajamo še eno razsežnost, o kateri pa se v Združenem kraljestvu ne razpravlja. Gre za vprašanje vloge državljanov oziroma ljudstva in vprašanje suverenosti oblasti v Združenem kraljestvu.

Vprašanje razmerij med vlado in parlamentom se je razplamtelo predvsem okrog tega, ali izvršna oblast lahko sproži 50. člen pogodbe EU⁴⁸ pred avtorizacijo parlamenta ali ne. V zvezi s tem je bil sprožen spor proti vladi pri vrhovnem sodišču (znan je pod kratkim imenom primer Miller – *the Miller case*). Vrhovno sodišče je odločilo v prid

46 Dejstva o procesu devolucije in o pristojnostih parlamentov v decentraliziranih delih Združenega kraljestva glej Devolution of powers to Scotland, Wales and Northern Ireland, na GOV.UK (2018a).

47 Podrobneje glej The Separation of Powers, House of Commons Library, Parliament UK (2018r); 'The Separation of Powers and UK Constitution' (Lawteacher.net, oktober 2018) Law Teacher (2018).

48 The Great Repeal Bill, Parliament UK (2018s).

tožnikov⁴⁹. Vlada je v težavnem procesu oblikovanja zakonodaje v zvezi s tem (še posebej *European Union (Withdrawal) Act*, 2018) pod časovnim pritiskom sicer vključila tudi spodnji in zgornji dom parlamenta (Elliot, 2018; Laws, 2018), vendar ostaja kritika, da je izvršna oblast v tem procesu prevladala (Clark, 2018). Še posebej to velja za centralno zakonsko urejanje področij, ki sicer sodi v okvirje parlamentov devoluiranih delov Združenega kraljestva.

Brexit je izpostavil tudi dileme glede razmerij med parlamentom in sodno oblastjo. Gre predvsem za razpravo, ki poteka v zvezi z usodo kodifikacije človekovih pravic. Združeno kraljestvo je namreč pod pritiskom EU v britansko zakonodajo sprejela prenos zagotavljanja človekovih pravic, vključno z možnostjo in prakso, da britanski sodniki razsojajo na podlagi nadnacionalnega prava in v posvetovanju s sodniki izven Združenega kraljestva. Slednje je sedaj postavljeno pod vprašaj. To problematiko podrobneje predstavljamo v poglavju o človekovih pravicah.

Med najbolj kontroverznimi in pogosto medijsko pokritimi tematikami brexita pa je tudi politično-teritorialna ureditev, povezana s procesom devolucije⁵⁰. Pri tem ne gre le za neposvetovanje s parlamenti Walesa, Severne Irske in Škotske pred sprožitvijo 50. člena in nasprotovanje Škotske brexitu (Wincott, 2018; Swinney in Russell, 2018), temveč tudi za nekaj naslednjih temeljnih vprašanj. Prvič, v primeru, da bi se uvedla nadzorovana meja med Severno Irsko in Irsko, bi se kršil eden izmed pogojev sporazuma (*Good Friday Agreement*)⁵¹, katerega podpis je omogočil ustavitev nasilja na Severnem Irskem. Slednje pa ni le sporno za Severno Irsko, temveč tudi za Irsko, ki ostaja članica EU. Nasprotno, ohranjanje odprte meje med članico EU in nečlanico EU ni sprejemljivo za EU. Drugič, z britanskim izhodom iz EU bi bili močno prizadeti interesi Škotske, ki želi ostati v EU. Na Škotskem je sicer bolj ali manj prisotno gibanje za neodvisnost Škotske, a neodvisnost doslej ni dobila večinske podpore na škotskem referendumu. To se lahko v prihodnje spremeni. Na zahtevo po novem referendumu o nedvisnosti Škotske, ki jo je podlagi

49 R (on the application of Miller and another) (Respondents) v Secretary of State for Exiting the European Union (Appellant) Supreme Court UK (2016). Povzetek razzsodbe z dne 24. 1. 2107 je objavljen, glej Supreme Court UK (2017).

50 Brexit: Devolved Legislature Business, Parliament UK (2018t).

51 Glej poročilo *Leaving the European Union: Impact on the Good Friday Agreement*, House of Lords, 4. 10. 2018, Parliament UK (2018u).

sklepa škotskega parlamenta poslala škotska predsednica vlade 30. marca 2017 (BBC News, 2017), vlada v Londonu še ni odgovorila. Tretjič, glede na to, da se z EU pogaja londonska vlada, se odpirajo nove dileme, ali vlada v Londonu v pogajanjih z EU ustrezno skrbi za interese drugih delov Združenega kraljestva, še posebej na javno-političnih področjih, ki so v domeni parlamentov devoluiranih držav (*countries*) Združenega kraljestva.

Ne nazadnje, čeprav bolj ali manj implicitno, pa se zastavljajo vprašanja o vlogi državljanov v aktualnih zgodovinskih procesih. Čeprav v zgodovini in filozofiji vladanja Združenega kraljestva suverenosti ljudstva ni, se v zadnjem času poleg volitev in aktivizma civilnodružbenih organizacij uveljavlja tudi referendum kot dodatna oblika vključevanja državljanov v procese političnega odločanja. Še prav posebej je zanimivo, da politika s pomočjo javnomnenjskih raziskav sproti spremlja gibanje javnega mnenja v zvezi z brexitom, državljani protestirajo in delujejo prek civilnodružbenih organizacij, a suverenost parlamenta se ne postavlja pod vprašaj. Demokratični boji se ne usmerjajo v spreminjanje temeljnega izvora suverenosti v ustavnem sistemu Združenega kraljestva, temveč predvsem v zahtevo po novi ureditvi države (predvsem glede na vprašanje stabilnosti notranje ureditve⁵²) in po kodifikaciji človekovih pravic v Združenem kraljestvu po izstopu iz EU. O tem podrobneje pišemo v poglavju o človekovih pravicah.

52 O vprašanju unije po brexitu glej npr. v poročilu Lordske zbornice, Parliament UK (2019e).

7. VERSKA SVOBODA, DELITEV CERKVE IN DRŽAVE

Zgodovinski pogled

Zgodovinsko gledano, so bili verski konflikti v Angliji tesno povezani tako z bojem za oblast kot tudi z bojem za ozemlje in za suverenost v odnosih med parlamentom in kraljem in med kraljem oziroma britansko državo in katoliško cerkvijo s sedežem v Rimu. Sicer je religijski establišment igral tudi pomembno družbeno in politično povezovalno vlogo v povečani državi. Velik del zgodovine pa zajema preganjanje katoličanov še dolgo po ustanovitvi Anglikanske cerkve in ločitvi od Rimskokatoliške cerkve v času vladavine Henrika VIII. Gre za problem, ki je pridobil dodatno teritorialno-politično razsežnost po uniji z Irsko (1800), ko katoliki (večina irskega prebivalstva) niso smeli biti člani parlamenta. Zaton verskih konfliktov pa je bil deloma povezan s podrejanjem cerkve kralju deloma pa z dejanskim zmanjševanjem družbene moči Anglikanske cerkve in s pluralizacijo religij v Združenem kraljestvu v zadnjem stoletju.

Stoletja pred tridesetimi leti 16. stoletja je večina ljudi pripadala Angleški krščanski cerkvi (*English Christian Church*), ki je bila del Rimskokatoliške cerkve, ki jo je upravljal papež v Rimu. V obdobju med 1532 in 1536 je kralj Henrik VIII. (v okoliščinah reformacije in spora zaradi nasprotovanja Rima ob Henrikovi zahtevi po izničitvi njegovega prvega zakona in omogočanju poroke z Anne Boleyn) prekinil vezi s papežem in ustanovil neodvisno Anglikansko cerkev (*Church of England*) (Bates, 2010; Parliament UK, 2018w; Parliament UK, 2018x), sam pa je postal njen poglavar.

V procesu postopne modernizacije fevdalne vladavine je bila redefinicija razmerja med kraljem in bogom revolucionaren korak. Toda čeprav krona ni bila več božanska, je ostala rezervirana samo za protestante (anglikance). Anglikanska cerkev je postala uradna državna cerkev in cerkev prebivalcev Anglije. Parlament in škofi v lordski zbornici so v 16. in 17. stoletju sprejeli vrsto zakonov, ki so omejevali osnovne pravice katoličanom in nekonformistom. Napetosti so vodile celo v državljansko vojno.

Parlament je bil od obdobja sprejemanja zakonov, ki so uveljavili to radikalno spremembo (1532 in 1536), s svojo zakonsko dejavnostjo neposredno vpleten tako v zaščito Anglikanske cerkve kot tudi v poskuse uveljavljanja katoliške vere in verske strpnosti. V dolgorajnih verskih konfliktih, ki so bili tesno prepeleteni z bojem za oblast, je parlament odigral različne vloge. Parlament je bil tako instrument kralja ali drugih oblastnikov pa tudi notranje razcepljeni subjekt političnega dogajanja. Danes je spodnji dom britanskega parlamenta v nekaterih pogledih še vedno nadrejen Anglikanski cerkvi.

Ustanovitev Anglikanske cerkve

Anglikanska cerkev je bila zamišljena kot instrument v rokah monarha, ko bi monarh obravnaval druge politične subjekte in vodstvo cerkve. Zapiranje večine katoliških samostanov in prodaja njihove zemlje pa je vendarle prineslo Henriku VIII. tudi finančne koristi.

Duhovniki (*clergymen*) so bili predstavljeni na kraljevem dvoru, kasneje pa tudi v lordski zbornici. Razvoj univerz in javnih šol v renesansi (kot npr. Winchester in Eton) je ponujal priložnost za izobrazbo laikom, ki bi lahko delali v državni administraciji. Na ta način je tudi laično plemstvo pridobilo dostop do izobrazbe.

Toda Anglikanska cerkev ni združila vseh prebivalcev kraljestva. V 16. in 17. stoletju je parlament pod vplivom lordske zbornice ostro obračunaval s katoličani in drugimi, ki niso sprejeli anglikanstva (Parliament UK, 2018w). Z mnogoterimi zakoni, sprejetimi med 1535 in 1539, jim je odrekal pravice. Še posebej so bili preganjani katoličani. Da bi zmanjšal zmedo med ljudmi glede religiozne prakse je parlament med vladavino Edvarda VI., leta 1549, odobril Knjigo skupnih molitev (*Book of Common Prayer*; Parliament UK, 2018x).

Spori za oblast in medreligiozne napetosti

Po tem, ko je parlament v času vladanja Elizabete I. dodatno okreplil protestantsko cerkev, se je pod kratkotrajno vladavino Marije I. (1553–1558) ponovno uveljavilo katolištvo. Parlament je leta 1559 sprejel Zakon o poenotenju (*Act of Uniformity*), na podlagi katerega se je v molitvenike ponovno vključilo več katoliških praks. Ker so se katoliške skupine v kasnejši vladavini Elizabete I. večkrat zartile proti kraljici, se je ustvaril vtis, da so katoličani nevarni državi. Elizabeta I. je dosegla, da parlament v osemdesetih letih in zgodnih devetdesetih letih 16. stoletja sprejel ostre zakone proti katoličanom, vključno z denarnimi in zapornimi kaznimi (Parliament UK, 2018x). Poenotenje religiozne prakse in spoštovanje Anglikanske cerkve je bila pomembna politična prioriteta tudi v 17. stoletju. Toda po tem, ko so na začetku 17. stoletja mnogi dodatni zakoni podprli utrjevanje Anglikanske cerkve, se je spodnji dom parlamenta čedalje bolj napolnjeval s skrajnimi protestanti (Parliament UK, 2019f). Slednje je vodilo v konflikte znotraj parlamenta in je prispevalo k angleškim državljanskim vojnám.

Spori med Karlom I. (naklonjenemu katolicizmu) in parlamentom, upori koloniziranih delov države ter angleške državljanske vojne so bili v pomembni meri prepleteni z napetostmi med različnimi religioznimi usmeritvami. Ko so puritanci zmagali v angleški državljanski vojni (1642–1651), se je razplamtel konflikt med njimi. Glavni spopad je bil med prezbiterijanci, ki so bili dobro predstavljeni v parlamentu, in neodvisnimi. Ti so bili slabše zastopani v parlamentu, a pomembno prisotni v vojski, vključno z Oliverjem Cromwellom (1599–1658). Neodvisni niso zahtevali le večje svobode vesti, temveč tudi pravico do avtonomne odločitve glede pripadnosti uradni cerkvi.

Celo pod Cromwellovim protektoratom (*Cromwell's protectorship*), ko je bila opuščena državna cerkev in episkopalni sistem ter je bila namesto nje ustanovljena nehierarhično vodena prezbiterijanska cerkev (*Presbyterian Church*), uveljavljena pa pridiga neposredno iz biblije (Parliament UK, 2019f), sta se pojavili dve novi radikalni zahtevi radikalnih religijskih skupin. Prvič, radikalni del Cromwellove frakcije – Bojevniki za enakost (*the Levellers*), ki so bili v veliki meri prisotni med vojaki – so zahtevali večje sodelovanje ljudstva v vladi, enakost pred zakonom in versko strpnost. Drugič, Kopači (*the Diggers*), skupina radikalnih protestantov, ki so pridobili takšno ime zaradi prizadevanj za kmetovanje na skupni zemlji, so bili kritični do zasebne lastnine in privatizacije nekdanj skupne zemlje (*the Enclosures*).

Ponovna uveljavitev Anglikanske cerkve

Z vrnitvijo dinastije Stuartov v letu 1660 (v osebi kralja Karla II.), je Anglikanska cerkev ponovno postala državna cerkev. V šestdesetih in sedemdesetih letih 17. stoletja je vrsta kazenskih zakonov (*Penal Laws*) legalizirala skrajno sovražno preganjanje katoličanov in pripadnikov drugih neanglikanskih religijskih usmeritev v Angliji, na Škotskem in v Walesu.

Osebe na uradnih položajih, od članov parlamenta, lordske zbornice, klerikov, študentov na univerzah v Oxfordu in Cambridgeu, med drugimi pa tudi člani lokalnih korporacij so morali ob nastopu službovanja zapriseči kralju kot vodji Anglikanske cerkve (*Head of the Church of England*). Parlament je s sprejemom Zakona o testu (*the Test Act*) leta 1673 določil obveznost za vsakogar, ki je želel služiti vojsko, da priseže s prisego, ki je priznavala angleškega kralja kot vodjo cerkve (*Head of the Church*), in da zavrne Rim in njegove dogme (Parliament UK, 2019f). Zavrnitev zaprisege je bila povezana z grožnjo odvzema večine državljskih pravic, udeleževanje katoliških ali nekonformističnih obredov pa je bilo protizakonito, za te dejavnosti pa so bile zagrožene denarne in zaporne kazni.

Delna uveljavitev verske strpnosti

Pod vladavino katoliškega kralja Jakoba II. (1685–1688) so katoličani znova pridobili svobodo, a le za zelo kratek čas. Odstranitev kralja Jakoba II. in nastop vladavine protestanta Viljema Oranskega (leta 1688) v okoliščinah slavne revolucije je oživila protikatolištvo, še posebej podprto z vojno s katoliško Francijo.

Verska nestrpnost v smislu svobode izražanja se je do neke mere nehala s sprejemom Zakona o strpnosti, ki ga je parlament sprejel leta 1689. Ne glede na to pa državljska in politična enakost nista bili zagotovljeni. Toleriranje različnih krščanskih veroizpovedi je bilo prvič uveljavljeno z uporabo kraljeve moči suspendiranja (*king's power to suspend*). S tem, ko je kralj z Deklaracijo o svobodi vesti (*the Declaration of Indulgence/Declaration for the Liberty of Conscience*, 1687) (The Jacobite Heritage, 2018a in 2018b) odpravil religijske kaznovalne zakone (*religious penal laws*), je bila zagotovljena svoboda verskih obredov v zasebnosti (doma in v kapelah). Ukinjena je bila tudi zahteva po podrejenosti etablirani cerkvi (Church of England) za zaposlene v državnih ustanovah. Oboje, premik k religijski svobodi in opuščanje primata Anglikanske cerkve, sta bili dejanji absolutnega monarha. Dejansko je prav opuščanje primata Anglikanske cerkve

kralju omogočilo ohranjanje absolutne oblasti. Diskrecija, da spreminja pravila, je ostala kraljev prerogativ. Nasprotovanje Deklaraciji je tako zraslo iz strahu, da bi kralj lahko arbitrarno interpretiral tolerantnost.

Listina pravic, ki jo je parlament sprejel leta 1689, je sicer prinesla verske pravice nekonformistom, a Anglikanska cerkev je ohranila primat etablirane cerkve. Odnos do katolikov pa je ostal skrajno negativen. Dodatni zakoni v devetdesetih letih 17. stoletja so diskriminirali katoličane z obveznotjo plačevati dvakrat višje davke kot ostali. Ponovno so bili sprejeti zakoni, po katerih so bili ljudje, ki so zavrnilo zaprisego lojalnosti kralju in izjavo proti katolicizmu, dodatno kaznovani.

Še danes pa je aktualen odnos do katoličanov na prestolu v Listini pravic (1689). Ta je namreč vključevala precej dolgo opredeljevanje kronskega nasledstva, in sicer ne le vere vladarjev, temveč tudi druge monarhične zadeve v zvezi z religijo, kot npr. poroke s katoliki. Tudi Zakon o naselbinah (the Act of Settlement) iz leta 1701 te omejitve poročanja ni spremenil.

Še po koncu vladavine Stuartov so bili katoličani preganjani zaradi svoje povezanosti z dinastijo Stuartov. Omejevanji in nadzorovani so bili na različne načine. Parlament je tako občasno pregledoval podatke o številu katoličanov na različnih javnih položajih in v določenih delih države. Zakon iz leta 1715 je tako zahteval registracijo katoliških posestev, po poskusu Stuartov, da bi se vrnili na prestol, pa so katoličanom naložili dodaten davek – papistični davek. Položaj katoličanov se je popravil šele sredi 18. stoletja. Po sprejemu Zakona o katoliških olajšavah (*Catholic Relief Act*) leta 1778 so katoličani lahko služili vojsko in kupili zemljo pod pogojem, da so zaprisegli zvestobo (*oath of allegiance*). Šele Zakon o katoliških olajšavah (*Catholic Relief Act*) iz leta 1791 je omogočil katoličanom več svobode, vključno s svobodo prisostvovanja cerkvenim obredom, katoliške šole, delo na nižjih uradniških položajih in prebivanje v Londonu. Šele pod političnim pritiskom Irske in grožnjo izgube britanske vladavine na Irskem je parlament uzakonil katoliško emancipacijo.

Premik v delovanju parlamenta v odnosu do Anglikanske cerkve

Zakon o katoliški emancipaciji (*Catholic Emancipation Act*) iz leta 1829 je bil pomemben premik v delovanju parlamenta. Odtlej parlament ni več deloval le za Anglikansko cerkev (Parliament UK, 2018y). In

vendar so bile zadnje omejitve za oporečnike (*dissenters*) in katoličane ukinjene šele leta 1846 z zakonom (*the Religious Disabilities Act*). Sledili so še drugi zakoni (Parliament UK, 2018y), ki so med drugim zmanjšali vlogo cerkve na različnih družbenih področjih, vključno z izobraževanjem, z zakonom leta 1869 (*the Irish Church Disestablishment Act*) pa je bil ukinjen tudi uradni status Anglikanske cerkve na Irskem, kjer so prevladovali katoličani. Zanimivo je, da je bilo z zakonom (*The Oaths Act*, 1888) dovoljeno posameznikom, da nimajo nobenega religioznega prepričanja, njim in posameznikom drugih religioznih prepričanj pa je bilo dovoljeno, da prisegajo s “*solemnly affirm*” namesto “*swear by God*”. Od takrat naprej so ateisti in pripadniki nekrščanskih prepričanj lahko prevzeli sedeže v parlamentu, če so bili izvoljeni.

Razmejevanje cerkve in države v 20. stoletju

Parlament je v 20. stoletju ponovno posegal v položaj cerkve (Parliament UK, 2018aa). Zakon iz leta 1914 je sicer ukinil uradni položaj Anglikanske cerkve v Walesu, Škotska cerkev (*The Church of Scotland*) pa je imela avtonomijo pri urejanju svojih zadev zagotovljeno z dodatnim pojasnjevanjem njenega položaja v zakonu iz leta 1921. Za večjo težavo se je izkazal proces preurejanja razmerij med Anglikansko cerkvijo in državo.

Glede na to, da je bilo v parlamentu zastopanih čedalje več parlamentarcev, ki niso pripadali državni cerkvi, je Anglikanska cerkev začela terjati več avtonomije pri lastnem upravljanju. A proces povečevanja avtonomije Anglikanske cerkve v razmerju do parlamenta (oziroma države) se je izkazal za zelo dolgotrajnega. V letih 1927 in 1928 je parlament zavrnil revizijo molitvenika iz leta 1662, ki ga je predlagala cerkvena skupščina (*Church Assembly*).

Kljub tesnemu razmerju med establišmentom in Anglikansko cerkvijo pa se je razmerje med cerkvijo in državo vendarle postopoma spremenilo v vedno jasnejšo razmejenost med obema. Monarh je še vedno “branilec vere in vrhovni poglavar Anglikanske cerkve” (*Defender of the Faith and Supreme Governor of the Church of England*) (Royalsinsight, 2018) Spremembe v razmerju med cerkvijo in državo so najbolj vidne v razmerju med parlamentom in cerkvijo (in parlamentom in monarhom), in sicer v dejstvu, da država neposredno ne financira državne cerkve. Je pa cerkev financirana posredno, prek državnega financiranja določenih dejavnosti religijskih fundacij, kot so npr. šole. Finančna avtonomnost Anglikanske cerkve temelji predvsem

na financiranju iz donacij ter prihodkov od zemlje in investicij (The Church of England, 2018a).⁵³Nekatere zgodovinske institucionalne rešitve pa še vedno postavljajo avtonomijo cerkve od države pod vprašaj. Na to kažejo npr. razprave v letu 2002, ko je bil predsednik vlade Tony Blair vpleten v proces izbire naslednika nadškofa dr. Careya. V razpravi so se namreč pojavile zahteve, da se monarha in predsednika vlade izključi iz procesa imenovanja škofov, ki upravljajo škofije (*diocesan bishops*). Predsednik vlade namreč igra odločilno vlogo pri izbiri škofov in nadškofov v imenu kraljice (*on behalf of the Queen*) (BBC News, 2002a; BBC News, 2002b). V novejšem času Anglikanska cerkev v vedno večji meri uveljavlja svojo avtonomijo prek prakse, da parlament sprejema cerkvene zakone, ki jih je pred tem sprejela generalna sinoda (*General Synod*). Parlament cerkvene zakone obravnava bolj ali manj le formalno, zavrne pa jih le izjemoma (Parliament UK, 2018ab). Ne glede na to pa parlament ohranja pravico sprejemati nove zakone za cerkev, čeprav le v izjemnih okoliščinah. Parlament je tako leta 2015 sprejel Zakon o duhovnih lordinjah (*the Lords Spiritual (Women) Act*), ki je uzakonil časovno omejena pravila o hitrem vključevanju diocezanskih škofinj (*female diocesan bishops*) v lordsko zbornico (*the Lords Spiritual*). To se je zgodilo po tem, ko je generalna sinoda Anglikanske cerkve novembra 2014 dovolila posvetitev žensk v duhovniški stan, januarja 2015 pa posvetila prvo žensko v pomožnega škofa (*female suffragan bishop*). Rachel Treweek iz Gloucesterja (*the Bishop of Gloucester*) je postala članica lordske zbornice septembra 2015. Le malo pred tem (leta 2013) je bil sprejet zakon (*Succession to the Crown Act, 2013*), po katerem lahko prestol nasledi tudi ženska (Legislation Gov UK, 2018; BBC News, 2011).

Parlament se je od petdesetih let 20. stoletja prilagajal dejstvu, da je v Združenem kraljestvu prisotnih čedalje več religij. Med ključnimi zakoni s tega področja na začetku 21. stoletja sta zakon iz leta 2006, ki prepoveduje sovraštvo proti osebi na podlagi njene vere (*Racial and Religious Hatred Act*), in zakon iz leta 2008, ki ukinja zločin bogokletstva (*Abolition of the crime of blasphemy*)⁵⁴. In vendar kaže posebej opozoriti tudi na novejšo osredotočanje parlamenta na islamizem⁵⁵. Parlamentarni odbor za zunanje zadeve je januarja 2016

53 Poročilo za leto 2106, glej The Church of England (2018):.

54 Več glej Parlament UK (2018ac).

55 Glej npr. podatke in dokumente, objavljene na spletni strani parlamenta, Parliament UK (2018ad).

sprejel tudi posebno poročilo o političnem islamu in opozoril na to, da je potrebno oblikovati jasen nabor standardov za boj s političnimi islamisti (*clear set of standards needed for engagement with "political Islamists"*) (Parliament UK (2018ae))⁵⁶.

Ne glede na to, pa se nekatere zelo stare tradicije še vedno ohranjajo. Čeprav po zakonu iz leta 2013 (*Succession to the Crown Act*)⁵⁷ poročanje članov/članic kraljeve družine z rimokatoliki sicer ni več prepovedano in ne more biti več razlog za izločitev iz nasledstva krone, določba iz več kot tristo let starega zakona o nasledstvu (*the Act of Settlement, 1701*),³ ki zahteva, da mora biti monarh protestant, ni ukinjena (*repealed*)⁵⁸. Že v preteklosti so bili člani kraljeve družine lahko poročeni s pripadniki drugih ver (muslimanske, židovske, hindujske ...). Monarh, ki je po še vedno veljavni ureditvi poglavar Anglikanske cerkve, pa ne more biti druge vere, samo protestantske (Leach, 2013).

Dileme v procesu brexita

V javni razpravi o brexitu vprašanja religije in razmerij med cerkvijo in državo niso v ospredju. Brexit se navezuje na to vprašanje bolj ali manj le posredno, in sicer v povezavi z razpravo o kodifikaciji človekovih pravic po brexitu⁵⁹ (o tem podrobneje pišemo v poglavju o človekovih pravicah).

Za nadaljnje razmejevanje med cerkvijo in državo se praviloma pričakuje, da bo potekalo vsaj še nekaj desetletij, kljub temu da so ljudje, še zlasti mladi, v Združenem kraljestvu čedalje manj verni (Pereira Coutinho, 2016; The Guardian, 2018c). V državi, kjer je Anglikanska cerkev državna cerkev, sta število in delež pripadnikov Anglikanske cerkve manjšinska in dogoročno še upadata. Med mladimi je pripadnikov Anglikanske cerkve le za tri odstotke⁶⁰. Seveda

56 Poročilo Political Islam and the Muslim Brotherhood in zapiski v zvezi z njim so objavljeni, glej Parliament UK (2018af).

57 Succession to the Crown Act 2013, Legislation Gov UK (2018).

58 O tem, kaj konkretno novi zakon prinaša določenim članom kraljeve družine, glej npr. BBC News (2018a).

59 Trenutno so človekove pravice garantirane prek političnega in pravnega sistema EU. Glej npr. nasvete državljanom glede uveljavljanja religijske svobode, glej Citizens advice (2018).

60 More Than Half UK Population Has No Religion, Finds Survey, glej The Guardian (2017); Glej npr. Church of England expects attendance to fall for next 30 years The Guardian (2016b).

pa ostaja odprto vprašanje, kako lahko spreminjanje verske sestave in delovanje različnih političnih igralcev vplivata na prihodnje verske procese.

Kar danes zbuja pozornost v okoliščinah, ko se krepijo pritiski v smeri redefinicije ustave Združenega kraljestva in tudi položaja Združenega kraljestva v globalnem kontekstu, je predvsem odnos osrednjih politikov in njihovih strank do religije. Natančneje, gre za vedno bolj eksplicitno izražanje verske pripadnosti vodilnih strankarskih politikov in povezovanje vere z identitetno politiko strank (Financial Times, 2017). O tem podrobneje v poglavju o političnih strankah.

8. ŽIVA MRTVECA

Postopni razvoj od predmodernega v moderni parlament je bil tesno povezan s socialnoekonomskim prehodom iz fevdalizma v kapitalizem. Ne glede na prilagoditve parlamenta družbenim in ekonomskim spremembam skozi več stoletij, nekaj institucij, tipičnih za vladavino v prejšnjih stoletjih, ni bilo ukinjenih. Monarhija in lordska zbornica sta danes anahronistični instituciji, a vendar vztrajata. Zato monarhijo in lordsko zbornico občasno imenujejo “živa mrtveca ustave” (*the living dead of the constitution*; Kingdom, 1991: 253).

Lordska zbornica

Zgodovinsko gledano, je bila lordska zbornica⁶¹ sprva v veliki meri pod monarhovim nadzorom. Najpomembnejši mehanizem podrejanja lordov kralju je bila izmenjava med lordi in monarhom. Lordi so prejeli profitne nepremičnine od kralja, kralju pa so lordi v zameno zagotavljali lojalnost kroni. Večji del 18. stoletja so bili v te procese vključeni tudi škofi Anglikanske cerkve (Evans, 1985: 4).

Lordska zbornica pa ni statična ustanova. V obdobju med 1783 in 1867, ko je nastajanje modernega sistema vladanja postalo prepoznavno (Evans, 1985: 2), je lordska zbornica (tako kot tudi monarhija) začela izgubljati moč. Do leta 1780 je lordska zbornica izgubila že toliko moči (predvsem zaradi okrepitve spodnjega doma pri nadzoru nad obdavčevanjem in splošno finančno politiko), da je postala parlamentarni dom z manjšo močjo (*the junior house*; Evans, 1985: 3). V 20. stoletju se je ta težnja nadaljevala vse do točke, ko je lordska

⁶¹ Video predstavitev lordske zbornice je na voljo, glej Video Tour of the House of Lords (2018).

zbornica izgubila moč zavrnitve zakonov, čeprav pa še vedno lahko upočasni njihov sprejem (Evans, 1985: 2). Lordska zbornica je zato pridobila vzdevek “elegantna govorilnica” (*an elegant talking shop*), ki lahko včasih izboljša predloge zakonov, ki jih obravnava, manjka pa ji prave moči (Evans, 1985: 2; Russell, 2013).

Monarhija

Drugi živi mrtvec, monarhija, je institucija, ki ima svečane in ceremonialne funkcije, nima pa prave politične moči. Čeprav monarh še vedno poseduje teoretično pravico, da zavrne zakonodajo, tega dejansko ni storil noben monarh od leta 1708 naprej (Evans, 1985: 2).

Nasprotno pa monarhija ohranja mesto v državnem proračunu (Royal UK, 2018; Newsweek, 2015), pa tudi precej visoko simbolično družbeno relevantnost. Njena družbena vloga je podobna vlogi, kot jo je W. Bagehot opisal leta 1867: prispevanje k družbenemu redu in družbeni stabilnosti, igranje teatralične vloge in zbujanje (straho)spoštovanja ki bi teoretično lahko zmanjšal potrebo po oboroženih silah⁶² (Nicholls, 1996: 336). Kljub temu da monarhija v resničnem življenju ohranja le bolj ali manj ceremonialno vlogo, pa jo pomemben delež Britancev ceni. Samo med 13 in 22 odstotki anketirancev je v javnomnenjskih raziskavah v obdobju med 1993 in 2016 podpiralo idejo, da naj Britanija postane republika. V istem obdobju je kar med 65 in 80 odstotki anketirancev podpiralo ohranjanje monarhije (Ipsos MORI, 2016; Katwala, 2012). Celo v času škandala okrog smrti princese Diane je več kot polovica anketiranih menila, da bi bila Britanija brez monarhije na slabšem (Ipsos MORI, 1997). Nasprotno je bilo zadovoljstvo z vladami nizko (Ipsos MORI, 2018).

V celoti gledano, je monarhija ostala relevantna na poseben način. Kot institucija se ohranja navkljub ponavljajočim se ciklusom resnih kritik in tudi navkljub pojavu republikanskega gibanja. V novejšem obdobju je republikansko gibanje vodilo večjo kampanjo za ukinitvev propadle monarhije (*abolishing a failed monarchy*), in sicer ob 60. jubileju kraljice Elizabete II. leta 2012 (Smith, 2012a).

62 O teatralični vlogi monarha gl. Bagehot, III. del (1968).

Zakaj se živa mrtveca še ohranjata

Več dejavnikov prispeva k ohranjanju starih oziroma zastarelih političnih ustanov. Lordska zbornica je ostala precej prilagodljiva politična ustanova. Med skrivnostmi njenega vztrajanja je njeno dobrodelno delovanje in ponujanje priložnosti za patronažo. Zgodovinsko gledano, je čedalje večji segment družbenih elit pridobil vstop v to ustanovo. Velikost zgornjega doma ni točno določena, trenutno pa je približno 800 ljudi, ki lahko sodelujejo v njegovem delu. V manjšini so dedni člani lordske zbornice. Večino pa tvorijo doživljenjski člani lordske zbornice – osebe, ki jim je bila dodeljena čast in plemiški naslov (kot je npr. lord) za dobra dela za državo (Parliament UK, 2018e). Praviloma jih imenuje monarh na predlog predsednika vlade (*Prime Minister*), nekaj nestranskih članov pa na predlog leta 2000 ustanovljenega neodvisnega telesa (*the House of Lords Appointments Commission*; Parliament UK, 2018f). V praksi se je izkazalo, da imajo vstop v ta ekskluzivni klub predvsem izjemni parlamentarci; politiki, blizu predsedniku vlade, in veliki donatorji, ki delujejo kot filantropi; vpletenost v finančne škandale pa nujno ne škoduje pridobitvi lordskega mesta (Sparrow, 2015). Posebnosti lordske zbornice pa nista le notranja raznolikost lordov ter način napolnjevanja te institucije, temveč tudi to, da do sedaj nobena politična stranka ni imela politične večine v njej.

V podporo ohranjanja lordske zbornice kot zgornjega doma parlamenta govorijo pravni in politični argumenti, npr. da lordska zbornica kot institucija prispeva dragocena mnenja in predloge, ki temeljijo na drugačnih argumentih, kot se uveljavljajo v spodnjem domu parlamenta. Nekateri menijo, da s tem zagotavlja notranjo kontrolo in protiutež (*checks and balances*) v britanskem političnem sistemu (Shell, 2004: 866). Toda vloga zgornjega doma ni izzivanje primata spodnjega doma.

Ravno tako se v praksi pričakuje od monarha, da bo izbral voditelja zmagovalne stranke na splošnih volitvah za predsednika vlade in da bo sledil željam vladajoče stranke pri določanju dneva volitev. Vse to dejansko poteka ne glede na pravico monarha, da imenuje ministre krone (*ministers of the crown*), in do pred kratkim ne glede tudi na pravico, da razpusti parlament in razpiše splošne volitve.

Ne nazadnje pa pri vztrajnosti monarhije ne kaže zanemariti, da je, v nasprotju z lordsko zbornico, vrednotenje monarhije manj racionalno in bolj čustveno. Vsaj za del britanskih državljanov

je monarhija tolažilna pravljica (*a comforting fairy tale*)⁶³. Ob tem se sicer res pojavljajo zahteve, da se denar namesto h kraljevi družini usmeri na kritična javnopolitična področja ali monarhijo zaradi njenih stroškov celo ukine (Independent, 2016b; Independent, 2017). A poleg tega ni zanemarljiva niti ocena, da kraljeva družina navkljub veliki lastni porabi državnega proračuna, v celoti gledano, prispeva k državnim dohodkom iz turizma (The Guardian, 2014).

Živa mrtveca po brexitu

Med ustavnimi temami, ki pridobivajo nov polet v okoliščinah brexita, sta monarhija in lordska zbornica.

Čeprav oporekanje monarhiji ni novost, lahko spremembe političnega sistema zaradi brexita olajšajo pot na politični dnevni red vsaj spremembam monarhije, če že ne njeni popolni ukinitvi. Dodatno okno za spremembe se bo odprlo tudi ob smrti sedanje kraljice Elizabete in prenosu monarhičnih vlog na mlado generacijo v kraljevi družini (The Irish Times, 2018). Večje spremembe glede monarhičnih značilnosti v političnem sistemu pa je verjetno mogoče pričakovati šele z zamenjavo generacij volilcev. Monarhisti so namreč v večji meri starejše generacije (YouGov, 2018), sicer pa ženske nekoliko bolj kot moški. Po isti raziskavi iz leta 2018 pa je kritični dejavnik vztrajnosti monarhije zavzetost konservativcev zanjo. Leta 2017 je 49 odstotkov monarhistov (in le 13 odstotkov nasprotnikov monarhije) je volilo konservativce, le 34 odstotkov monarhistov (in kar 61 odstotkov nasprotnikov monarhije) pa je volilo laburiste. To kaže na verjetnost velike politizacije te teme v prihodnje. K temu lahko prispevajo dodatne zahteve po spreminjanju Commonwealtha, ki je britanska kolonialna institucija in kjer je na vrhu še vedno britanska krona (The Guardian, 2018d).

Mnenja, da bi bilo potrebno lordsko zbornico ukiniti, se ciklično pojavljajo tako kot v primeru monarhije. Med ključnimi argumenti za njeno ukinitve je ta, da gre za nedemokratsko ustanovo. Vendar se lordska zbornica v procesih odločanja o brexitu uveljavlja kot dejaven, do vlade kritičen in v javnosti zelo viden zgornji dom parlamenta (Parliament UK, 2018d; European Union Committee, 2018; The New York Times, 2018). V takšni vlogi lordske zbornice nekateri

⁶³ Gl. npr. zgodbo o kraljici Elizabeti z naslovom *The Queen's Life in Images*, ki se začne "nekoč" ("*once upon a time...*"; Smith, 2012a).

vidijo potencial njenega podaljšanega obstoja. Dejstvo pa je, da se njena notranja sestava čedalje bolj preštevava iz zornega kota zastopanosti pripadnikov ene od ključnih političnih strank. V prihodnje bo zato verjetno politična razprava o zgornjem domu parlamenta ponovno odprta. Poleg teoretičnega scenarija o njegovi ukinitvi so možni in tudi bolj verjetni scenariji (tako kot v primeru monarhije) o njegovem preoblikovanju z nadaljnjim ukinjanjem elementov, ki so ostanek iz obdobja fevdalizma, in z nadaljnjo modernizacijo političnega predstavništva.

9. JAVNA UPRAVA: OD NEPRISTRANOSTI K POLITIZACIJI, OD MEDNARODNEGA ZGLEDA DO KRIZE

Javna uprava je zrasla iz potrebe po upravljanju reševanja družbenih problemov. Njena prva funkcija je bila določena predvsem z razvojem ekonomije, tehnologije in vedno večje kompleksnosti novo nastajajočih družbenih problemov. Šele po drugi svetovni vojni je postajala vedno bolj politizirana.

Družbeni diktat tehnologije in razvoj uprave

Britanija 19. stoletja je tlakovala pot mnogim družbenim pojavom. Med temi je tudi prepričanje, da tehnologija omogoča rešitve za vse družbene probleme. To prepričanje je vznikalo v okoliščinah zelo hitrega tehnološkega razvoja z ogromnimi družbenimi učinki.

Po eni strani so tehnologije 19. stoletja omejile svobodo. Delavci so bili izrinjeni iz delovnih procesov ali pa so bili postavljeni v manjše vloge v delovnih procesih – pa naj je šlo za delo s stroji v tovarnah ali za tehnologije, ki so bile vgrajene v pisarniško delo. Po drugi strani tehnologija ni omogočila le večje produktivnosti in večji profit, temveč je odprla tudi priložnosti za nove zvrsti svoboščin. Tehnološke inovacije so tako npr. omogočile večjo in lažjo mobilnost, večjo produktivnost, čistočo in neodvisnost posameznikov (Otter, 2007).

Tehnologije 19. stoletja pa niso vpivale le na posameznike. Spodbujale so družbeno revolucijo. To se je kazalo v nastajanju

“organizirane modernosti” (*organized modernity*) in v množenju družbenih omrežij. Peter Wagner zato pravi, da se je organizirana modernost rodila iz liberalizma in ne iz socializma (Wagner, 1994: 74–81).

Ideja, da tehnologija reši družbene probleme je šla tako daleč, da so se pojavila pričakovanja, da tehnologija lahko preoblikuje družbo. V viktorjanski Britaniji vera v “tehnološki popravek” (*technological fix*) ni postavila inženirjev na piedestal le kot graditelje infrastrukture, temveč tudi kot graditelje “civilizacije”. Napredek naj bi bil tako jasno merljiv v blaginji in drugih vidikih dobrobiti (*well-being*), kot je npr. zdravstvo (Otter, 2007).

Tehnologija je zelo vplivala tudi na vladanje. V 19. stoletju je bila tehnologija v Angliji uporabljena za posredno vladanje. Mašine, omrežja in naprave so spodbujale določene prakse, ki so bile funkcionalne za kapitalistično obliko proizvodnje (Otter, 2007). Tehnološki popravki so postali sestavine procesa vladanja na mnogotere načine. Inženirji so postali nepogrešljivi svetovalci vladam na različnih ravneh državne organizacije od ravni občine (*municipality*) navzgor⁶⁴.

Vpeljava strojev v državne službe je vplivala na viktorjansko administracijo (Otter, 2007: 582). Vlada je pridobila nove vloge, ki so presegle pojmovanje Adama Smitha o vitki državi. Vlada je spodbujala razvoj velikih tehnoloških omrežij, kot so npr. železnice (Chadwick, 1842/1964). Vedno bolj je skrbela za nekatere vidike kvalitete življenja, za katere posamezniki ne bi mogli pokrsbeti sami – npr. za oskrbo z vodo in elektriko. To je vodilo h krepitvi administracije, k porastu študij o življenjskih (še posebej sanitarnih) pogojih in tudi k razvoju družbenih statistik v viktorjanskem obdobju⁶⁵ (Aittonmäki, 2008). Institucionalni razvoj javnopolitično pomembnega znanja je potekal na prehodu v 19. stoletje z vzpostavitvijo prvega modernega in ponavljajočega se popisa (*census*). Prvi je bil izveden leta 1801 v Angliji. Vzpostavljeni sta bili statistika (državna aritmetika; angl. *state arithmetic*) in demografija kot odziva na potrebe po znanju za uspešno upravljanje vedno bolj kompleksne družbe. Že v 19. stoletju so delovali Nacionalno filantropsko združenje Velike Britanije (*Great Britain’s National Philanthropist Association*), ki se je kasneje preimenovalo v Kraljevo statistično društvo (*Royal Statistical Society*),

64 Chris Otter (2007: 571–572) navaja, da je ta pojav viden tudi iz objav v revijah, kot je *The Engineer*.

65 Med najbolj citiranimi primeri je poročilo “Sanitary Conditions by Chadwick” (prvič objavljeno leta 1842), ki citira tudi druge študije iz tistega obdobja.

Manchestersko statistično društvo (*Manchester Statistical Society*) in Londonsko statistično društvo (*London Statistical Society*; obe društvi sta bili ustanovljeni leta 1830). Opravljali so empirično zasnovane analize za potrebe družbenih reform (Dunn, 1994: 38–60).

Čeprav so poslovneži (industrialci, bankirji) in znanstveniki sodelovali pri zgodnjem razvoju različnih društev, ki so sistematična zbirala in analizirala družbene podatke, so bili politični dejavniki bolj odločilni za razvoj sistematičnega zbiranja podatkov. Bistvo političnega interesa je bilo v nadzoru razmerja med družbeno in politično stabilnostjo. Podatki so bili potrebni tako za oblikovanje javnih politik kot tudi za učinkovito delovanje državne administracije. William Dunn (Dunn, 1994: 41) izrecno opozarja na vzročno zvezo med razvojem tehnologije in centralne administracije: “Moderna znanost in tehnologija nista oblikovali rasti novega centraliziranega sistema političnega nadzora in vladnega oblikovanja politik; bilo je ravno obratno.” Ta tradicija je ponovno in še posebej očitno prišla do izraza pri uveljavljanju novega javnega menedžmenta – NJM v obdobju od 70. let 20. stoletja naprej. V svoji skrajni obliki je NJM pripeljal do obsedenosti z merjenjem in zagotavljanjem evidence vladne učinkovitosti pri izpolnjevanju političnih obljub v obliki zelo konkretnih javnopolitičnih rešitev.

Westminsterski model javne uprave: od nepristranskih uradnikov do politizacije v okviru novega javnega menedžmenta

Britanska javna uprava je bila dolgo občudovana kot podsistem modernega britanskega sistema, zasnovanega na westminster-skem ali westminstersko-whitehalskem modelu (Page, 2010). Njena ključna značilnost je bil izbor državnih uradnikov bolj po meritokratskih načelih kot pa po pristranskih političnih preferencah ministrov. Ta značilnost ni zagotavljala le nepristranosti državne uprave do državljanov, temveč tudi pri svetovanju (menjajoče se) stranke v vladi. Nasploh velja, da nepristranost državnih uradnikov ohranja nevmešavanje politike v kadrovanje, da v okoliščinah nepristanskosti državnih uradnikov ni patronaže in drugih oblik nagrajevanja podpore določeni politični stranki. Pri tem velja tudi pravilo, da državni uradniki ostajajo nevidni. To pomeni, da ne nastopajo v politizaciji določenih javnopolitičnih tematik, njihova prisotnost se ne oglašuje

v množičnih medijih, zakonodajnih odborih ali v razmerju do določenih zainteresiranih javnosti.

Od sedemdesetih let 20. stoletja do danes je ideal westminsterskega modela obledel tako glede na vlogo javne uprave pri upravljanju družbe kot tudi glede na avtonomijo državne uprave v razmerju do (strankarske) politike. Menedžerializem, ki je bil v javno upravo uvožen iz zasebnega sektorja, je prevladal. Novi javni menedžment, ki se je uveljavil v Združenem kraljestvu s thatcherizmom, se je prek britanskega vpliva in vpliva medvladnih organizacij prenil tudi v druge države in se globaliziral. Novi javni menedžment ni postal le modni pojem, temveč kar mednarodno gibanje in področje, s katerim se ukvarja znanost (Ferlie, Lynn Jr. in Politt, ur., 2005).

Izrivanje države

Ko je konservativna vlada Margaret Thatcher v zgodnjih osemdesetih letih 20. stoletja jasno uveljavila premik k menedžerializmu v javni upravi, so bili v njegov prid navedeni konkretni razlogi. Med ključnimi razlogi je bila navedena potreba po zmanjševanju stroškov. Vpeljava novega javnega menedžmenta (o tem podrobneje v Löffler, 2003; Peters in Pierre, 2003) je bila še posebej tesno povezana z zahtevno po izrivanju države (roll back the state). Ta sprememba je bila izrazito vodena z neoliberalno tržno ideologijo in teorijo javne izbire.

Ustanovljena je bila enota za učinkovitost (*the Efficiency Unit*) za pregledovanje delovanja na posameznih področjih na podlagi slogana "vrednost za ceno" (*value for money*). Tej institucionalni inovaciji je sledila uvedba Menedžmenta informacijskih sistemov (*the Management Information Systems for Ministers – MINIS*) in Iniciative finančnega menedžmenta (*the Financial Management Initiative – FMI*). Prav s FMI (ustanovljena je bila leta 1982) se je začela praksa prisiljevanja vseh ministrstev, da določijo nabore določenih ciljnih vrednosti pri izvajanju javnih politik, spremljajo njihove učinke z določenimi merami in poročajo o razmerjih med določenimi cilji in izmerjenimi dosežki v izvajanju konkretnih politik. Z ustanavljanjem agencij za izvrševanje politik sta se vlogi državnih uradnikov v oblikovanju javnih politik in v izvajanju javnih politik ločili. S konservativno vlado Johna Majorja se je težnja ustanavljanja javnih agencij nadaljevala, načela za njihovo delovanje pa so bila prenešana iz tržno usmerjenega ekonomskega razmišljanja.

Ko je laburistična vlada leta 1997 prevzela oblast, je glavna težnja ostala enaka. Sprememba ideološke barve vlade je bila vidna le v nekaterih pogledih. Po eni strani se je kazala v povečanju proračunskih sredstev za socialne politike, še posebej zdravstvene in izobraževalne, v večji pripravljenosti za sodelovanje z uporabniki storitev in storitev javne uprave. Po drugi strani pa je bila vidna v nasprotovanju načelu tekmovanja pri zagotavljanju storitev kot tudi prenašanju zagotavljanja storitev na raven lokalnih oblasti.

Politizacija britanskih državnih uradnikov in drugih javnih uslužbencev

Politične spremembe od konca sedemdesetih let dvajsetega stoletja so pomembno vplivale na značaj britanske javne uprave. Ključne politične spremembe so vključevale: 1. mediatizacijo politike, ki je vodila k povečevanju pritiska množičnih medijev na vlade; 2. množenje interesnih skupin, ki so tudi pritiskale na vlade, da zagotovijo določene javne politike; 3. rastočo polarizacijo tekmovanja, ki je povzročila izostritev dveh ključnih tekmujočih političnih pogledov in dveh vzajemno tekmujočih grozdov javnopolitičnih načel (Hood, 1991: 3–19).

Medtem ko so bile politične stranke pod čedalje večjim pritiskom, da zagotovijo dejanske javnopolitične učinke, so bile hkrati zaskrbljene, da tradicionalni državni uradniki (*the traditional civil service*) ne morejo več ustrezno pomagati pri doseganju vladnih javnopolitičnih ciljev. S težnjo k jasni diferenciaciji med tremi osrednjimi političnimi strankami na nacionalni ravni se je prekinjala tradicija učinkovite strankarske vladavine in javne uprave. Stranke so vedno pogosteje želele, da državni uradniki pomagajo izvajati politike stranke na oblasti. Vladajoče stranke so ne glede na ideološke barve državne uradnike vedno bolj zaznavale kot oviro pri učinkovitem uveljavljanju javnih politik strank. To je vodilo k trem glavnim težnjam: 1. k politizaciji kadrovanja državnih uradnikov; 2. k uvedbi političnega menedžerializma (*political managerialism*) v javno upravo; in 3. k razvoju kabineta predsednika vlade s posebnimi naborom strokovnjakov, ki so tesno povezani s stranko predsednika vlade.

Politizacija kadrovanja državnih uradnikov je bila še posebej očitna v mandatu Margaret Thatcher. Thatcherjeva je uveljavila koncept personalizacije (dejansko osebne politizacije – *personal politicization*)

pri izboru višjih javnih uslužbencev (*senior public servants*). Pri tem je ni preveč zanimala strankarska pripadnost kadra, temveč je eksplicitno iskala kandidate, ki bi bili sposobni opraviti naloženo delo (Aucoin, 2012: 187). Tony Blair je sledil temu vzorcu.

Uvedba političnega menedžerializma v javno upravo je prinesla več sprememb v tradicionalni značaj britanske javne uprave. Za to, da bi dosegli bolj učinkovito delovanje, je bila javna uprava razdeljena v oddelke, oddelčni menedžerji pa niso pridobili le več moči, temveč so postali izpostavljeni tudi večjim neposrednim političnim pritiskom (Aucoin, 1990). Tudi pritiski na državne uradnike, da proaktivno in javno podpirajo vladne politike, so bistveno zrasli. Vsi ti strukturni in odprti politični pritiski so spremenili tradicijo avtonomije javnih uslužbencev. Zaradi političnega vidika uvedbe novega javnega menedžmenta je ta pridobil tudi ime “nova politična vladavina” (*New Political Governance – NPG*; Aucoin, 2012: 178), vendar v javnosti ni bila cenjena. Iz spreminjanja razmerij med uradniki in politiki ter množenja različnih strokovnjakov, ki delajo za šefa vlade (ne nazadnje tudi vključevanja strokovnjakov za stike z javnostmi), se je norčevala tudi serija BBC z naslovom “Da, minister” (“Yes, Minister”), kasneje pa z naslovom “Da, predsednik vlade” (“Yes, Prime Minister”)⁶⁶.

Toda politizacija državnega uradništva ni bila edina novost. Tony Blair je začel nov trend z zaposlovanjem nejavnih uradnikov – strokovnjakov na položaje državnih uradnikov v vladnem uradu (*the Cabinet Office*; Sausman in Locke, 2004). Tako je oblikoval novo zvrst politično lojalnih strokovnjakov. Njihova naloga je bila predvsem skrb za promocijo in zaščito vlade kot vladajoče stranke (Aucoin, 2012: 186). Sistem se je spremenil v trikotnik treh ločenih vlog: ministri, posebni svetovalci (s patronažo pridobljeno politično osebje, ki se je vzpostavilo v britanski politiki od premierke Margaret Thatcher dalje⁶⁷) in državni uradniki (Eichbaum in Shaw, 2010: 219). S tem ko je politika vstopila v vse tri segmente (če upoštevamo rastoče politične pritiske na državne uradnike), so se odprla vrata za večje tveganje politične korupcije (Campbell, 2007).

66 Več o seriji *Yes, Minister in Yes, Prime minister* (2013). Slikovit je npr. izsek iz serije na temo Zakaj se je Britanija pridružila Evropski uniji (*Why Britain Joined the European Union*, 2018). Margaret Thatcher je bila tako navdušena nad serijo, da je scenarij za en skeč napisala tudi sama, glej *Thatcher script* (1984); Glej tudi BBC (2014).

67 Več o vlogi političnih svetovalcev gl. npr. Smith (2012b).

Prelitje novega javnega menedžmenta prek nacionalnih meja

V celoti gledano, je bil NJM odziv na več mega trendov: krčenje države blaginje, premik od vladnih institucij h kvazizasebnim ali zasebnim institucijam, novi val avtomatizacije v javnih službah (*public services*) z novo informacijsko tehnologijo, krepitev medvladnega sodelovanja na področju javnih politik, administracije in menedžmenta tako v nacionalnih kot mednarodnih okvirih (Hood, 1991). Ker so vse glavne britanske politične stranke sprejele NJM, se je ta usmeritev ohranila vse do danes. Še več, NJM reforme se niso razširile le na vse štiri westminsterske jurisdikcije (Avstralija, Britanija, Kanada in Nova Zelandija; Aucoin, 1995), temveč s podporo mednarodnih organizacij tudi po vsem svetu. NJM je postal birokratski model na evropski nadsacionalni ravni, razširil se je po državah članicah EU.

Tudi v EU so bila pričakovanja o učinkih NJM velika. NJM naj bi izboljšal učinkovitost in delovanje vlad ter organizacij v javnem sektorju. NJM je navdihoval reforme v zahodni državah od 80. let naprej. Široko so se vpeljevali kazalniki delovanja (*benchmarking*), reforme uradništva po zgledih iz zasebnega sektorja, množenje vladnih agencij kot izvršnih teles vladnih politik v navezavi z določenimi ministrstvi, vpeljevanje javno-zasebnega partnerstva ter novih menedžmentskih tehnik in instrumentov. Pritisk za uvajanje NJM se je uveljavil tudi pri posocialističnih državah, še posebej tistih, ki so se vključile v evropske povezovalne procese.

Napovedi zatona NJM v okoliščinah gospodarske krize in brexita

V zadnjem času se vedno več ekspertov (samo)kritično čudi dejstvu, da vrednotenja NJM oziroma njegovih učinkov doslej skoraj ni bilo. Šele leta 2015 sta Christopher Hood in Ruth Dixon (Hood in Dixon, 2015) objavila evalvacijo treh desetletij NJM v Združenem kraljestvu. Evalvacija postavlja pod vprašaj teoretsko uokvirjanje NJM, ki ga je Christopher Hood predstavil v svojem članku "Public Management for all Seasons?", objavljenem leta 1991 (Hood, 1991). Na podlagi kombiniranja menedžerializma in ekonomskega racionalizma je opredelil naslednje sestavine NJM: profesionalni menedžment, eksplicitni standardi in mere delovanja (*performance*), več poudarka nadzoru izidov, disagregacija enot, več tekmovalnosti, slog menedžmenta

zasebnega sektorja, disciplina in varčnost pri uporabi virov. Osnovna premisa reform javne uprave na podlagi NJM, na katero je stavil Hood, je, da se bo vertikalna menedžerska odgovornost prevedla v boljše delovanje.

Raziskava Hood in Dixon (2015) je pokazala, da ni prepričljivih dokazov, da bi NJM v Združenem kraljestvu zagotovil prihranke stroškov ali izboljšanje storitev. V zadnjem času se pojavljajo tudi analize NJM in njegovih učinkov v okviru EU (npr. Pollitt in van Thiel, Homburg, 2007; Evropska komisija, 2018). Ključne ugotovitve so, da javne uprave držav članic EU niso konvergirale na podlagi NJM modela. Še več, stopnje sprejemanja in praktičnega prodiranja idej in tehnik NJM se med članicami EU zelo razlikujejo. Prihaja tako do konvergence kot tudi divergence med državami. Dejstvo je namreč, da se NJM pri prenosu v nacionalna okolja prilagaja in reinterpreтира glede na nacionalne politično-administrativne okoliščine (Pollitt in van Thiel, Homburg, 2007). Najnovejše poročilo, zasnovano na ugotovitvah evropskega raziskovalnega projekta (Evropska komisija, 2018), celo izrecno pravi, da v nekaterih okoljih NJM ni pravi odgovor na lokalne in nacionalne probleme in da so nujno potrebne drugačne reforme.

Posledice varčevalnih ukrepov v Združenem kraljestvu v okoliščinah mednarodne finančne in ekonomske krize so postavile na javni dnevni red dve kritični vprašanji tudi v izvorni državi NJM. Prvič, vprašanje upravljanja javnega sektorja, in drugič, vprašanje organiziranja vlade (Walker, 2017). Novi javni menedžment je pridobil oznako "zombi" (LSE, 2010). NJM namreč ni več primeren za spremenjene okoliščine (Dunlavy, 2010). Po letu 2000 tako ni več le prepoznana kriza NJM, temveč je bil NJM razglašen za intelektualno mrtvega (Dunleavy, Margetts, Bastow, Tinkler, 2006; OECD, 2010). Kaj sledi? Post-NJM (Dalingwater, 2014)? Intelektualni izziv, ki se je začel oblikovati v devetdesetih letih 20. stoletja (Hood, 1991), ostaja. Išče se odgovor na vprašanje spreminjanja vladavine in s tem povezane (vladne) administracije in upravljanja javnega sektorja. Združeno kraljestvo zaenkrat tega odgovora nima niti zase, kaj šele da bi ohranila vlogo vodilne države pri oblikovanju in diseminaciji nove paradigme.

10. OD VEČINSKE K PLURALISTIČNI DEMOKRACIJI IN NAZAJ: POLITIČNE STRANKE IN VOLITVE

Teoretska utemeljitev strank

V britanski zgodovini najdemo vsaj eno teoretično obrambo političnih strank kot posredniških ustanov v sistemu vladavine. Pravniki Edmund Burke je filozofsko obrambo tega nastajajočega političnega pojava vključil v delo *Misli o vzrokih sedanjega nezadovoljstva* (*Thoughts on the Causes of the Present Discontents*, 1770). Pravno sprejemanje političnih strank izhaja iz tega, da se sprva oblikujejo politični interesi in šele nato politične stranke kot institucije – čeprav se uokvirjajo kot splošno dobro. Iz tega zornega kota ni presenetljivo, da je pravnik Capel Lofft že leta 1779 opredelil politično stranko kot institucijo, oblikovano za splošno dobro in institucijo, ki si prizadeva za resnico, svobodo in krepost (*truth, freedom, and virtue*), v primerjavi s frakcijami (*fractions*), ki predstavljajo ozke, sebične poglede in interese in ki so nagnjene h korupciji (Evans, 1985: 9). V skladu s takšnim razumevanjem je po drugi svetovni vojni prevladala teza, da so politične stranke “življenje in kri demokracije” (*life and blood of democracy*; Peele, 1990: 138).

V praksi so se politične stranke razvijale postopno, ugnezdene v modernizirajoči se politični ustanovi – v spodnjem domu britanskega parlamenta. Medtem ko je bila politična skupnost v zgodnjih fazah modernizacije dojeta kot eno telo (*one body*), ki naj bi imelo en glas v razmerju do monarha (Judge, 1993: 13–14), so se v praksi

razmeroma zgodaj razvile frakcije – embriji političnih strank. Različne prilagoditve parlamenta in širitev volilne pravice so šle z roko v roki v procesu razvoja političnega predstavnštva⁶⁸. Sprva so politične stranke rasle iz predmodernih cepitev med wigovci in torijci v sedemdesetih letih sedemnajstega stoletja. Zgodnji razcepi so se oblikovali ob vprašanju izključitve Jakoba⁶⁹. Kasneje (v sedemdesetih letih 17. stoletja) je modernizacija prinesla spopad med zagovorniki monarhije – torijci – in zagovorniki povečevanja moči parlamenta v razmerju do monarha – wigovci. Politični razcepi so bili sprva le spopadi med interesi različnih vplivnih družin, in le postopoma so nastali elementi modernih političnih strank (Evans, 1985: 5). Medtem ko je bil status monarha v ustavnih razpravah 18. stoletja ključen, je bilo vprašanje stausa političnih strank kot institucij odprto. Čeprav kralj ni odobral strank, so si wigovci prizadevali stranke vključiti v ustavo. S pomočjo argumentov Edmunda Burka so wigovci nasprotovali kraljevi opoziciji strankam in poudarjali razlike med frakcijami in strankami.

Družbena vkoreninjenost strank in ideološko-politični razcepi

Stranke so sprva izražale družbene interese na področjih ekonomije, religije in ustave. Vsaj do neke mere so imele korenine v različnih družbenih segmentih. Podpora torijcem je prihajala predvsem od velikih lastnikov zemlje, Anglikanske cerkve in tistih, ki so nasprotovali verski strpnosti. Nasprotno je bila ključna družbena baza wigovcev v srednjem razredu (npr. pri trgovcih) in tistih, ki so podpirali versko strpnost. Moderni strankarski sistem se je bolj ali manj izoblikoval do konca 19. stoletja. Takrat je bila liberalna stranka vodilna stranka. Zmogla je namreč pridobiti tudi volilne glasove iz delavskega razreda. Po letu 1918 je širitev volilne pravice na vse moške in ženske, starejše od 30 let, omogočila laburistični stranki, da je posegla v konservativno-liberalno tekmovanje in prevzela znaten delež volilnega telesa. Toda laburisti niso prinesli ideološkopolitičnega radikalizma.

Delavsko gibanje in marksizem se namreč v Združenem kraljestvu (podobno kot v Združenih državah Amerike) nista razmahnila.

68 O modelih nastanka političnih strank in o organizacijskem razvoju strank glej Panebianco (1988).

69 Jorški vojvoda, brat Karla II.

Med ključnimi razlogi za to v Združenem kraljestvu so bili: razdrobljenost delavstva po industrijah, geografsko in po spolu, kar je vodilo v pomanjkanje komunitarne solidarnosti; pomanjkanje časa za politiko ob dolgih delovnih urnikih, razvoj socialnih politik; vključenost delavstva v različne oblike interesnih združenj na podeželju, od koder se je delavstvo regrutiralo; religiozne dejavnosti delavstva, ki so igrale vlogo kvazipolitičnega sodelovanja; šibek intelektualni potencial voditeljev delavskih organizacij; navezanost delavstva na monarhijo in na nacijo ter dojemanje osrednjih političnih ustanov kot razredno nevtralnih (McKibbin, 1984). Zaradi teh okoliščin se je delavstvo srečevalo s srednjim razredom, nekatera interesna združenja so celo pripadniki srednjega razreda organizirali za delavstvo. Čeprav je delavstvo od poznega 19. stoletja naprej v Združenem kraljestvu samo v večji meri organiziralo svoje organizacije (vključno z laburistično stranko), je ostajalo bližje srednjemu razredu kot bolj radikalnim delavskim gibanjem na evropski celini.

Medtem ko so laburisti sprejeli fabianske ideje radikalnega liberalizma, so se distancirali od marksizma in tudi od komunističnega gibanja in komunističnih strank na evropski celini. Razredni boj in revolucija nista našla mesta. K temu sta pripomogla tudi antikomunizem in strah pred boljševidmom, ki se je razširil po Združenem kraljestvu, prispevali pa so tudi različni in tudi dvoumni pogledi intelektualcev na oktobrsko revolucijo v Rusiji (Lane, brez letnice) ter propaganda proti laburistični stranki, češ da je instrument sovjetske komunistične stranke⁷⁰. Tudi kasneje, ko so se v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja nekatere zahodnoevropske komunistične stranke distancirale od sovjetskega vpliva in razvile evrokomunistično platformo, se laburisti z njimi niso povezali.

Liberalna stranka je pridobila podporo s podpiranjem protivladnih protestov in se je v večini obdobja po letu 1945 s svojim deležem volilnih glasov uspešno uveljavila kot tretja stranka (Stevenson, 1990). Toda njeno povezovanje s socialdemokratsko stranko na začetku osemdesetih let 20. stoletja ni pripomoglo k izoblikovanju posebne identitete liberalcev v razmerju do dveh osrednjih strank v

⁷⁰ Malo pred splošnimi volitvami 1924 je the Daily Mail objavil pismo, v katerem naj bi Grigory Zinoviev, vodja Komunistične Interancionale, pisal o veliki boljševiški zaroti, s katero naj bi paralizirali britansko vojsko in mornarico ter potisnili državo v državljansko vojno. Laburistična stranka je na volitvah izgubila, kasneje pa se je izkazalo, da je bilo pismo ponaredek. Podrobneje gl. The Warwick Library (2017); Norton-Taylor (1999); Financial Times (2018).

okoliščinah večinskega volilnega sistema, kjer zmagovalec dobi vse (*the-first-past-the-post*). Koalicijske vlade (sestavljene iz dveh strank) so bile redke. Po drugi svetovni vojni so se konservativci in laburisti praviloma menjali na oblasti, a deleži laburističnih in konservativnih parlamentarnih sedežev so začeli bolj radikalno nihati od splošnih volitev 1979 dalje (UK Political Info, brez letnice a; brez letnice b; Blackwell, Fowler, Fox in dr., 2018). Ko je volilni rezultat leta 2010 prinesel "viseči parlament" (*hung parliament*), v katerem nobena izmed strank ni mogla oblikovati vlade, so konservativci vladali en mandat v koaliciji z liberalci, od volitev 2017 naprej pa konservativci vladajo z manjšinsko vlado.

V tridesetih letih dvajsetega stoletja in v obdobju med 1945 in 1951 so spremembe v ideološki barvi vlade dodatno spodbujale dolgoročne spopade. Ključni razcepi so bili socialistično proti antisocialistično, enakost proti svoboda, usmeritev k racionalnemu načrtovanju proti averziji do takšnega načrtovanja, ki naj bi bilo nevarno (totalitarno); zasebno bogastvo in javna beda proti visokemu obdavčevanju in s tem povezano nezadovoljstvo bogatih (Ryan, 1990: 83). Trinajst let torijske vladavine, ki so sledila (1951–1964), je ponovno uveljavilo tradicionalne ideje konservativne stranke – konservativno razumevanje svobode posameznika, pravico lastnine, decentralizacijo in učinkovitost. Leta 1964 se je laburistična stranka vrnila na oblast s poskusom Harolda Wilsona, da bi preoblikoval socializem. Stranka se je zavzela za modernizacijo, tehnično učinkovitost in industrijsko rast (Morgan, 1990: 7). Toda laburistične vlade v obdobju med 1964 in 1970 niso zmogle reševati gospodarskih problemov. To obdobje je bilo obdobje krize funta, devalvacije, razočaranja nad blaginjskimi politikami in nesposobnosti vlade, da bi se sporazumela z vedno bolj radikaliziranimi sindikati (Morgan, 1990: 9). Z razkrojem keynesianskega povojnega konsenza in z britanskimi izkušnjami "gospodarskega holokavsta" (*economic holocaust*); Morgan, 1990: 14) je v sedemdesetih letih 20. stoletja začela rasti podpora konservativni stranki. Med sedemdesetimi in zgodnjimi devetdesetimi leti 20. stoletja so volilci lahko izbirali med med laburistično levico in thatcherjansko desnico – med sočutno (*compassionate*) usmeritvijo na eni strani in spoštovano, a ne ljubljeno (*respected but not loved*) usmeritvijo na drugi strani (Ryan, 1990: 92).

Konservativci so propadlo teorijo keynesianskega menedžmenta zamenjali s sloganom izrivanja države na področju javnih politik. Na neki način je to bilo izrivanje socializma in socialistične države (*rolling*

back socialism and the socialist state) (Ramsden, 1990: 19). Konservativna stranka se je ponovno vpostavila kot najboljša “branilka industrije in lastnine” (Ramsden 1990: 2). Sir Keith Joseph, intelektualna sila thatcherizma⁷¹, Margaret Thatcher in Alfred Sherman, so leta 1974 pod vplivom Hayeka in Friedmana, oblikovali Centre for Policy Studies, ki je zagovarjal svobodni trg (Ramsden, 1990: 33). Navkljub navedeni ideološki spremeni pa ni mogoče opredeliti koherentne konservativne ideologije in politike. Pri Margaret Thatcher je bila bolj ali manj eklektična kombinacija tržne usmeritve z nacionalizmom in ideološkimi napadi na državo blaginje, pomešana s populizmom (Ryan, 1990: 91). Poleg tega, da so bili konservativci na oblasti večji del 20. stoletja, je konservativna stranka vodila tudi v organizacijskem pogledu. Bolj kot druge stranke je bila pripravljena na inovacije na podlagi eksperimentov (Ramsden, 1990: 21).

V sedemdesetih letih so se stranke z nekaj zamude začele prilagajati spremenjenemu okolju. V kampanjah so začele uporabljati tehnološke inovacije. Pri tem so začeli izkoriščati naraščajočo vlogo množičnih medijev, še posebej televizije. Ko so sedemdeseta leta 20. stoletja prinesla krizo vladanja (*the crisis of governability*), ki je bila povezana tudi z gospodarsko krizo in z odvrčanjem volilcev od dveh glavnih strank, ni prišla na dnevni red le volilna reforma⁷².

Ko so se stranke prilagajale družbenoekonomskim spremembam in so iskale rešitve za gospodarsko upadanje Združenega kraljestva, so se namreč ozirale tudi k velikemu trgu, ki se je še dodatno širilo v okviru evropskih povezovalnih procesov. A vendar nobena od vodilnih strank ni imela stabilnega, popolnoma jasnega in nedvoumnega stališča glede vključenosti Združenega kraljestva v te povezovalne procese (Byrd, 1975; Crowson, 2006; Civitas, 2015), saj sledijo predvsem cilju doseči volilni uspeh. V tem pogledu bi torej težko govorili o zelo jasnih razcepah med strankami, izjeme so nastale šele kasneje v obliki manjših populističnih strank. Neodločnost in notranja strankarska razcepljenost političnih strank tako glede članstva Združenega kraljestva v ES/EU kot tudi sedaj glede brexita ostajata glavni značilnosti konservativne in laburistične stranke. Liberalna stranka je pri tem tradicionalno najbolj proevropsko usmerjena, leta 2008 se je njen voditelj Nick Clegg celo zavzemal za referendum, ki naj bi po njegovem mnenju zagotovil poraz evroskeptične generacije (Civitas,

71 Zahvaljujem se dr. Davidu Judgeu za to dopolnitev.

72 Bolj natančno opredelitev pojma *adversary politics* glej v Finer, ur., 1975.

2015). Tako konservativci kot laburisti so razvoj Evropske unije kot nadnacionalne oblasti videli kot grožnjo britanskim imperialnim preferencam, ohranjanju območja s funtom, britanski suverenosti in vlogi Združenega kraljestva kot neodvisne svetovne sile (Callaghan, 2007: 93).

V celoti gledano, pa je od konca 70. let dalje vendarle konservativna stranka vodila v procesu prilagajanja na spremenjene družbeno-ekonomске razmere. Pod vodstvom Margaret Thatcher je od 1979 dalje uspešno združevala politike svobodnega trga in populistični apel. Zagovarjanje ljudskega kapitalizma (*popular capitalism*) je bilo zasnovano na spremembi uokvirjanja vloge države in na nekaterih ključnih reformah, ki so krnile državo blaginje. S pomočjo oglaševalskih agentov (Saatchi in Saatchi so vodili kampanjo) tako v nacionalni areni kot tudi pri javni uprizoritvi (*staging*) konference nacionalne stranke je bil odmik od keynesianskega konsenza uokvirjen bolj na moralnih kot pa na ekonomskih načelih (Peele, 1990: 144). Reforma izobraževanja je bila upravičena z načelom "svobode izbire".

Konservativci so uvedli tudi nekatere nove teme. Med njimi so bile okoljske tematike in koncept aktivnega državljanstva (Peele, 1990: 144). Tako so se uspešno spopadli s kritikami, da so preveč materialistični in da jih ne skrbi kakovost družbe (Peele, 1990: 144). Socialne politike in celo sistem države blaginje so predstavili kot moralne teme. Tako so dosegli, da je pomemben del delavskega razreda podprl konservativne politike.

Medtem ko liberalci niso uspeli slediti prilagoditvam konservativcev, se je laburistični stranki uspelo z znatnim zamikom pridružiti konservativcem. Po štirih zaporednih slabih volilnih rezultatih jim je uspelo. Cena za to je bil odmik od sindikatov in ideološki premik proti desni. V srčiki ideološkega premika je bil ideološki koncept tretje poti Anthonyja Giddensa (1998)⁷³. Poleg tega so laburisti izbrali novega voditelja – Tonyja Blaira. S temi spremembami, ki so jih poimenovali tudi kot premik k novim laburistom, so laburisti uspeli zmagati na volitvah.

Drugače kot politične stranke v skandinavskih državah, so novi laburisti verjeli, da so sile trga najboljše sredstvo in edina alternativa, s katero se dosegajo cilji družbene pravičnosti (*the only alternative through which to achieve the aims of social justice*; Fudge in Williams, 2006: 592).

⁷³ Glej uradno zgodovino laburistične stranke, kot je objavljena na spletni strani stranke Labour UK (2018a).

Novi diskurz je revne postavil na isto mesto kot družbeno izključene in obremenil uporabnike socialnih blaginjskih politik z moralnimi obtožbami s predpostavko, da so nepošteni pri zahtevkah za socialne prejemke. S premikom od države blaginje se je politična drža novih laburistov približala konservativni. Laburistični komunitarizem se je preoblikoval s premikom od pozornosti do pravic k pozornosti do odgovornosti posameznika pri reformiranih socialnih politikah (glej podrobneje v Haylett, 2001: 43–56). Na ta način so preuokvirili in dejansko radikalno spremenili pomen komunitarizma.

Laburisti so se usmerili k tematikam izobraževanja, kriminala, zdravstva, zaposlovanja in gospodarske stabilnosti. Poleg tega so se Blairovi laburisti usmerili k določenim merljivim javnopolitičnim ciljem in se s tem pridružili novi politični težnji v Združenem kraljestvu. Med javnopolitičnimi cilji so bili uvedba nacionalne minimalne plače (*a National Minimum Wage*), en milijon novih delovnih mest, manjše skupine učencev v osnovnih šolah in največja vzdržna investicija v nacionalni zdravstveni sistem (*the NHS*). Laburistični premik v desno je bil še posebej očiten predvsem v dveh pojavih. Prvič, v laburističnem vodenju vojne proti terorju, ki je potekala v sodelovanju z ZDA. Drugič, v preoblikovanju Združenega kraljestva v vedno bolj policijsko državo (*police state*).

Koalijsijska vlada pod vodstvom konservativcev v prvem desetletju 21. stoletja se je ponovno pomaknila k thatcherjanskemu modelu (*the Thatcherite model*), a s prenovljeno retoriko, kot je za volilce prijazen koncept velike družbe (*The Big Society*)⁷⁴. Ta je vključil vzpostavljanje Big Society Capital – prvo banko za socialne investicije in družbeno odgovornost (*social responsibility*).

Cameronovi progresivni konservativci (Griffiths, 2012) so nadaljevali z dolgoročnim prilagajanjem, ne da bi pri tem ogrozili svoje temeljne vrednote. V celoti gledano, thatcherizem ni samo opredelil politike osemdesetih let 20. stoletja, temveč oblikuje tudi politiko v postthacherskem obdobju (Kavanagh, 1990: 319), vključno z obdobjem vlad novih laburistov. David Cameron (Cameron je občudoval Margaret Thatcher vse od svojih študentskih let) si je v vladi z liberalno stranko (2010–2016) lahko oprivoščil biti še bolj odprto thatcherjanski v okoliščinah globalne finančne in gospodarske krize (*The Guardian*, 2006). Da bi naredila thatcherjanski skepticism do

⁷⁴ Dokumente o razvoju koncepta *big society* v konservativni stranki glej npr. BBC News (2017b).

države bolj prijazen za volilce, ga je konservativna stranka uokvirila v koncept družbene odgovornosti, lokalizem in v obljubo občutljivosti za probleme revščine in okolja. Za razliko od Margaret Thatcher, ki je trdila, da ni take stvari kot družba (*there was no such thing as society*), je Cameron dopustil, da družba obstaja, hkrati pa opomnil, da je med družbo in državo razlika (*there is such a thing as society, it's just not the same thing as the state*) (BBC News, 2005). Sredi leta 2018 je konservativna vlada ponovno oživila krilatico "big society", a spet s poudarkom na povečevanju vloge dobrodelnih ustanov (*charities*) v socialnih politikah (The Guardian, 2018). Od Cameronove zmage v konservativni stranki se ohranja konservativno vztrajanje, da je potrebno spremeniti zakone v zvezi s človekovimi pravicami⁷⁵, da je ob pravicah potrebno govoriti tudi o odgovornostih, v zadnjem obdobju pa je prevladala tudi struja (v zvezi s to tematiko notranje razdeljeni stranki), ki vztraja pri suverenosti britanskega parlamenta in pri izstopu Združenega kraljestva iz EU. Po tem, ko britanska vlada v pogajanjih z EU decembra 2011 ni uspela zagotoviti določenih garancij za Združeno kraljestvo v zvezi s fiskalnim paktom, je 23. januarja 2013 takratni vodja vladnega kabineta David Cameron izrazil željo, da bi bilo Združeno kraljestvo član drugačne EU in kasneje pozval še k ponovnim pogajanjem z EU in referendumu, ki naj bi temu sledil. S tem je sprožil plaz nepredvidljivih dogajanj. Na podlagi tesnega izida referendumu o brexitu 23. junija (51,89 odstotkov volilcev je glasovalo za) in nepričakovanega odziva pripadnikov strank na referendumu so se skoraj vse strankarske elite našle v zagati, še posebej pa konservativna. Medtem ko Thereza May, predsednica vlade, ki nadaljuje Cameronovo politiko spoštovanja referendumu o brexitu, uveljavlja geslo globalna Britanija (*Global Britain*)⁷⁶, strankarske elite še vedno tehtajo, kako ravnati pri odločanju o brexitu, da ne izgubile svojih volilcev.

Strankarski sistem

Večji del moderne zgodovine je bil britanski strankarski sistem opredeljen s tekmovanjem med dvema glavnima strankama. Le redko

75 Dokument konservativcev o človekovih pravicah, glej BBC News (2018b); glej tudi BBC News (2018c).

76 Theresa May's Brexit Speech in Full, Lancaster House, 17. 1. 2017, glej Business Brexit (2018).

se je tretja stranka uveljavila kot relevantni politični igralec, brez katerega ni bilo mogoče oblikovati vlade – v tem primeru koalicijske vlade. Po eni strani je britanski strankarski sistem zaradi teh značilnosti označen za poltretji strankarski sistem (Blondel, 1990, ponatis 1991). Po drugi strani pa dolga obdobja vladanja ene stranke podpirajo tezo, da britanski strankarski sistem teži k enostrankarskemu sistemu. Dejansko se je na nacionalni ravni premik k večstrankarstvu pojavil šele v šestdesetih in nato zgodnjih osemdesetih letih 20. stoletja.

V šestdesetih letih 20. stoletja so se razcvetela politična gibanja na levi. Med njimi sta bili npr. britanska nova levica (*the British New Left*) in progresivna levica (*the Progressive Left*), ki pa se nista razvili v institucionalizirani stranki. Glavna stranka, ki se je pozicionirala levo od laburistov, je bila komunistična stranka. Opazna je bila tudi zelo majhna stranka, mednarodni socialisti (*the International Socialists*), obstajalo pa je tudi nekaj bolj radikalnih skupin (Callaghan, 1990). Nekaj levih radikalnih skupin je nastalo tudi kot reakcija na thatcherizem. S tem pa se je začel nov val strankarskega pluralizma na levi, kjer je v letih 1981–1988 delovala tudi socialnodemokratska stranka (*the Social Democratic Party*; Daly, 1990). Ta dogajanja pa v resnici niso vodila v pluralistično demokracijo (Dunleavy in Margetts, 2001). Raziskovalci so v osemdesetih letih 20. stoletja celo ugotovili, da so bile politične razlike navkljub ideološkim razlikam med poslanci v parlamentu bolj na ravni splošne ideologije kot v praktičnih politikah (Patterson, 1989: 454).

V novejšem obdobju je odtujenost glavnih strank od volilcev dala prostor nastajanju novih političnih gibanj (npr. levo usmerjenega gibanja Momentum) in novih desnih populističnih političnih strank (npr. fašistične Najprej Britanija – *the Britain First*), pa tudi krepitvi nekaterih nekoliko starejših populističnih strank (npr. skrajno desne *the UK Independence Party* – UKIP).

Glede na to, da je bila na referendumu 5. maja 2011 zavrnjena zamenjava volilnega sistema enostavne večine z metodo glasovanja, kjer volilci rangirajo kandidate glede na svoje preference (*the alternative vote method* – AV), so se za nekaj časa zaprla tudi vrata za bolj pluralen strankarski sistem. Poleg tega sta vodilni stranki v veliki meri posrkali elemente iz bolj ekstremnih skupin. Laburistična stranka se je predvsem zblížala z gibanjem Momentum⁷⁷. Konservativna

⁷⁷ Več o gibanju glej Momentum (2018).

stranka je profitirala zaradi notranje krize skrajno desnega Ukipa (The Guardian, 2018). V okoliščinah večinskega volilnega sistema dvostrankarski sistem (občasno poltretji strankarski sistemi) tako vztraja še danes.

Vzporedno pa se strankarska politika drobi tudi po različnih strankarskih arenah držav v okviru Združenega kraljestva. Medtem ko volilci še vedno volijo predstavnike v en parlament Združenega kraljestva, se politične razprave in alternativne rešitve razpršujejo po ločenih političnih arenah in dnevnih redih devoluiranih delov Združenega kraljestva. Čeprav nacionalni dnevni redi in arene med seboj do neke mere komunicirajo, se pojavljajo ocene, da je spodnji dom britanskega parlamenta vedno bolj podoben evropskemu parlamentu in da ta proces ogroža dolgoročno enotnost in celost strankarske politike Združenega kraljestva (Awan-Scully, 2018).

Odtujenost strank in obrat k religiji?

Osrednje politične stranke od sedemdesetih let 20. stoletja o ključnih družbenoekonomskih in političnih vprašanjih niso ponudile alternative thatcherjanski ideologiji, med seboj so se tudi relativno malo razlikovale (Littauer, 2017). V zadnjih letih se v javnosti razpravlja o tem, ali se strankarski sistem bolj polarizira ali ne (glej npr: Rawnsley, 2018).

Če sodimo po izboru strankarskih liderjev, se morda zdi tako. Jeremy Corbyn (vodja laburistov od leta 2015) velja za predstavnika stare levice v laburistični stranki, Theresa May (vodja konservativcev od leta 2016) pa vztrajno uveljavlja precej skrajno konservativno strujo svoje stranke (čeprav ne najskrajnejšo). Tudi po zamenjavi vodstev imata obe stranki težave s svojo identiteto (Elwes, 2018). Obe sta notranje razdrobljeni in obe bi tvegali z radikalno spremembo politike, še posebej ob vprašanju brexita (The Guardian, 2018m). Pri tem ne kaže pozabiti tudi na to, da so laburistični in konservativni voditelji v zgodovini lahko imeli različna prepričanja, a so bili oboji naklonjeni empiricističnemu rezoniranju in da so se oboji obotavljali pri opredeljevanju končnih ciljev, ki jih želijo doseči (Blackburn, 2018).

V takšnih okoliščinah mnogi volilci ne vidijo pravega predstavnika svojih interesov v okviru zaprtega strankarskega sistema. Že približno petdeset let v Združenem kraljestvu beležijo upad politične udeležbe. Še posebej izrazit je upad članstva v političnih strankah od konca 80. let naprej in je med najnižjimi v Evropi, kar tretjina populacije pa je

odtujena tako od neformalne politike kot tudi od formalne politike (Parliament UK, 2015). V okoliščinah prevlade Corbynove struje in obračanja laburistične stranke k mladim tudi s pomočjo novih tehnologij je sicer po letu 2014 prišlo do hitrega porasta članstva te stranke, vendar ostaja vprašanje vzdržnosti te težnje v prihodnje (Dunleavy in Kippin, 2018).

Problem strankarskega predstavnštva pa ima tudi globlje družbenoekonomske korenine. V zadnjih desetletjih namreč prihaja do paradoksa, da se razredne razlike povečujejo, hkrati pa se zmanjšuje razredna identifikacija z določenimi strankami (BSA, 2012: 174). Včasih ta pojav imenujejo tudi konec razredne politike. V Združenem kraljestvu se je po drugi svetovni vojni dolgo širila zaposlenost na storitvenih področjih, v zadnjem času pa se je hitro povečeval delež skrajno slabo plačanih in prekarno zaposlenih (Pattison in Warren, 2018). Ekonomska neenakost je zelo velika – večja kot v mnogih drugih razvitih državah (The Equality Trust, 2016). Po isti raziskavi je 1 odstotek najbogatejših leta 2012 imelo v povprečju £919,882 dohodka, kar je celo bistveno več od povprečnega dohodka ostalih v zgornjih 10 odstotkih (£253 927). V britanski družbi je vedno več lačnih⁷⁸, skokovito se večja brezdomstvo (Pattison in Warren, 2018: 421). Kar osem od desetih državljanov je leta 2016 menilo, da je razdeljenost na družbene razrede velika ali zelo velika (BSA, 2016). Leta 2012 je v okviru longitudinalne raziskave britanskih stališč dve tretjini anketiranih ocenilo, da pripadnost določenemu razredu zelo določa življenjske priložnosti posameznika (BSA, 2012). Čeprav se le malo manj kot dve tretjini vprašanih identificira z delavskim razredom, pa raziskovalci ugotavljajo, da se stališča ljudi ne razvrščajo glede na razcep med delavskim in srednjim razredom ali med bogatimi in revnimi. Nasprotno, anketirani so razdrobljeni in diferencirani na osnovi več podlag družbenih stališč (BSA, 2012: 178).

Hkrati se vedno bolj uveljavlja premik k identitetni politiki, in sicer z veliko pomočjo množičnih medijev. Protiimigrantska kampanja Ukupa in enostransko medijsko poročanje o etniji in religiji (npr. v slogu naslovnice The Sun novembra 2015 s trditvijo, da eden izmed petih britanskih muslimanov simpatizira z džihadisti), sta prispevala k večanju družbenih napetosti (Campion in Taylor, 2018: 386–387). Referendum o brexitu je potekal pod močnim vplivom skrbi zaradi imigracij in možnosti priključitve Turčije EU.

78 Glej analize o tem pojavu npr. Garthwaite (2017).

Premik k identitetni politiki pa je vedno bolj viden tudi v strankarskem obnašanju. Čeprav je religioznost v Združenem kraljestvu relativno nizka, novejše raziskave vendarle kažejo na razširjenost širše razumljene krščanske identitete v Združenem kraljestvu (Pew Research Centre, 2018). Politika se temu prilagaja z dajanjem vedno pomembnejše vloge religiji v političnih okoljih in v političnem govoru (Allen, 2018). Predsedniki vlad in osrednjih strank se vedno pogosteje in bolj javno navezujejo na religijo. Na volitvah leta 2017 je krščanstvo igralo precejšnjo vlogo ob tem, da je veliko kristjanov na visokih političnih položajih v državi, kjer je sicer obiskovanje cerkve že dolgo v upadu (Financial Times, 2017). Pri navezovanju politike na krščanstvo pa se vendarle kristalizira razlika med dvema osrednjima političnima strankama.

Tony Blair (vodja laburistov od 1994 do 2007 in predsednik britanske vlade od 1997 do 2007) je govoril o svojih molitvah pri odločanju glede sodelovanja Združenega kraljestva v vojni v Iraku (BBC News, 2006a). Pridružil se je religijsko obarvani govornici Georga W. Busha mlajšega pri interpretaciji boja proti terorizmu po napadu na dvojčka v ZDA, leta 2014 pa je eksplicitno predstavil tezo, da so sodobni konflikti religijski in ne ideološki (Blair, 2014). Nasprotno je njegov naslednik Gordon Brown svojo religioznost zadržal v zasebni sferi, a je povedal, da mu je vzgoja v škotski duhovniški družini dala moralni kompas. Sedanji predsednik laburistov Jeremy Corbyn zavrača javni govor o svojem svetovnem nazoru, ker ga šteje za del svoje zasebnosti. Glede na to, da se je laburistična stranka s Corbynom izrazito orientirala k mestnemu, multietničnemu prebivalstvu, ne preseneča, da je njena usmeritev multikulturalizem in ne poudarjanje enega religijskega skupnega imenovalca (Allen, 2018: 11–12). Čeprav so torej bili novi laburisti prvi pri vpeljevanju religijskega jezika v politiko v devetdesetih letih 20. stoletja, ga danes ne uporabljajo toliko in tudi ne na tak način kot konservativna stranka.

Za prelomnico v uporabi religijskega jezika v britanski politiki pa šteje prav politično-religiozna usmeritev Davida Camerona in njegove (konservativne) stranke. Cameron je eksplicitno predstavil svojo pripadnost Anglikanski cerkvi (The Guardian, 2014) in širšo krščansko pripadnost (Cameron, 2018): *“Jaz sem kristjan, hodim v cerkev in verjamem v boga, a nimam neposredne povezave z bogom.”* Pogosto poudarjanje krščanskosti v političnem govoru v povezavi s poudarjanjem delanja dobrega (*doing good*). Cameron in konservativci z govorom o Združenem kraljestvu kot o krščanski državi (*a Christian country*) gradijo

britansko krščansko identiteto (mi) v razmerju do “drugih”, ki naj bi ogrožali “našo kulturo, vrednote, način življenja”. Zato se pojavljajo ocene, da takšna praksa oblikuje novi rasizem (Allen, 2018: 12).

Politične stranke in brexit

Cameronova odločitev za referendum o izstopu Združenega kraljevstva ni razumljena kot preiščljena strankarska politika, temveč kot sredstvo za obračun s skrajneži v konservativni stranki, vendar pa to ni delovalo po pričakovanjih. Rezultat referenduma za izstop je bil splošno presenečenje.

Čeprav je več konservativnih poslancev (tako kot tudi Theresa May) podprlo ohranjanje članstva ZK v EU, je stranka pod vodstvom Therese May naredila in objavila načrt za izvedbo brexita (BBC News, 2017a). Ob zaključku te knjige so pogajanja med Združenim kraljestvom in EU v pozni fazi pogajanj o brexitu. V konservativni stranki pa so vendarle ostale notranje razlike in napetosti glede brexita (Business Insider, 2018; Behr, 2018).

Laburistična stranka je vodila kampanjo proti brexitu, a je bila pri tem deležna kritik zaradi mlačnosti in neodločnosti. Laburistični poslanci iz delov države, kjer so volilci volili za odhod ZK iz EU, so ugotavljali, da bi laburistična stranka v primeru, da bi poskusila spremeniti referendumsko odločitev, te volilce izgubila. Laburistična stranka je sprejela referendumsko odločitev z argumentom, da je nacionalni interes na prvem mestu (Labour UK, 2018b), a se je zavzela za nove tesne povezave z EU in za zaščito prvic delavcev. Pri tem pa stranka ni rekla ničesar o tistih, ki so glasovali proti izstopu, ki jih je bilo malo manj kot polovica. Po novejših javnomnenjskih raziskavah se večina volilcev nagiba v smeri proti izstopu (The Guardian, 2018n; Euroactive, 2018). Danes ima laburistična stranka težave s pozicioniranjem v polarizirani razpravi o brexitu in postbrexitu.

Liberalna stranka je bila močno pro-EU usmerjena in se je zavzela za ustavitev brexita, tudi za drugi referendum, Škotska nacionalna stranka pro-EU pa je po sprožitvi brexita zahtevala drugi referendum pred dejanskim izstopom ZK iz EU, besedo v pogajanjih z EU in poseben status Škotske po brexitu. UK Independence Party (UKIP), ki je dolgo vodila kampanjo za izstop Združenega kraljevstva iz EU, se je po zmagi na referendumu notranje razcepila in na parlamentarnih volitvah ni bila več uspešna (Financial Times, 2018).

V celoti gledano, je danes strankarska politika v Združenem kraljestvu v krizi. Oktobra 2018 so laburisti razglasili namen, da nadaljujejo zasuk v levo in si prizadevajo za levo oblast v Združenem kraljestvu, ostale stranke še ne govorijo o usmeritvi v kampanji za naslednje volitve. Pri vsem tem imajo stranke pred seboj velik izziv reševanja ustavne krize v Združenem kraljestvu, ki jih postavlja na dnevni red izstop Združenega kraljestva iz političnega in pravnega sistema EU.

11. ČLOVEKOVE PRAVICE, DRŽAVNI NADZOR IN IZREDNE RAZMERE

Človekove pravice v britanskem političnem sistemu zgodovinsko niso priznane in zagotovljene tako, kot to velja za moderne mednarodne standarde na tem področju. Namesto modela pozitivnih pravic, ki je uveljavljen v ustavah in mednarodnih instrumentih za uveljavljanje pravic, britansko običajno pravo (*common law*) ščiti predvsem “osnovne interese” in ne “pozitivnih pravic”.

Pravno gledano, posamezni državljani tradicionalno nimajo niti temeljnih pravic niti ne obstajajo minimalni standardi teh pravic. Imajo toliko svoboščin, kolikor jih ostane po sprejetem zakonu o njihovi omejitvi.

Čeprav je bilo običajno pravo v zgodovini zmožno varovati temeljne pravice (Bill of Rights), to ni pomenilo zagotovila za trajno ohranjanje pridobljenih pravic. V zadnjih desetletjih v Združenem kraljestvu poteka proces krnjenja človekovih pravic. Vedno novi zakoni omejujejo svobodo, stari pa so redko preklicani (Klug, Starmer in Weir, 1996: 312). Ta težnja dobiva dodatno negativno razsežnost v procesih brexita. Pri tem ne gre zgolj za probleme v izvajanju politik. Gre za sistemski problem.

Pozitivni interesi in negativne pravice

Pozitivne pravice polnega uživanja lastnine imajo prednost pred negativnimi pravicami, kot je npr. svoboda združevanja.

Britanski politični sistem je neločljivo povezan z negativnimi pravicami. Negativne pravice temeljijo na nezapisani podmeni, da lahko vsak subjekt dela, kar hoče, če to ni prepovedano z zakonom ali če to

ne posega v pravice drugih. Omejitve pravic so opredeljene s sodnimi odločbami (*judicial rulings*) ali običajnim pravom (Klug, Starmer in Weir, 1996: 4). Dicey (1885) je menil, da naj bi vlada zaradi tega pristopa težje zmanjševala svoboščine ljudem. Njegova argumentacija je še vedno temelj zelo posebnega britanskega sistema negativnih pravic.

Primeri negativnih pravic navadnih ljudi so pravica do zaščite pred vmešavanjem drugih (*from interference from others*); lahko se svobodno izražajo o vsem, kar ni prepovedano; ljudje nimajo pravice do zborovanja, lahko se srečujejo, a zakon opredeljuje, kje se lahko ljudje srečujejo, kakšne skupščine so dovoljene in kdo lahko sodeluje (Klug, Starmer in Weir, 1996: 37, 165, 185).

Kot smo že omenili, parlament lahko sprejme ali ukine katerikoli zakon, torej lahko spremeni ali ukine negativne pravice (Klug, Starmer in Weir, 1996: 37). Znana je krilatica, da parlament lahko naredi vse razen spreminjanja ženske v moškega in moškega v žensko.

Omejitve pravic se redko ukinejo, praviloma se njihove omejitve zgodovinsko akumulirajo. Tako je npr. lordska zbornica leta 1936 izrecno opozorila, da svoboda izražanja ne pomeni svobode izražanja, temveč pomeni izražanje, omejeno z vsemi zakoni proti obrekovanju, blasfemiji, upor in tako naprej⁷⁹ (James v. Commonwealth of Australia, 1936, AustLII Databases, 2018; Klug, Starmer in Weir, 1996: 165). Po tem so bili sprejeti vedno novi zakoni in nova načela, ki so dodatno omejili svobodo govora. Robertson in Nicol (1992: 1) sta zato cinično pripomnila, da parlament in sodstvo bolj ali manj menijo, da je svoboda govora zelo dobra stvar, dokler ne povzroča težav.

Mednarodni standardi človekovih pravic zahtevajo, da je omejevanje pravic skrbno nadzorovano. Zakoni Združenega kraljestva takšne varovalke ne poznajo. Britansko pravo vsebuje predvsem večje in manjše omejitve pravic, nadzor nad obnašanjem oblasti, policije in sodišč pa temu ne sledi. Policisti imajo danes arbitrarno moč, da kršijo mednarodne standarde človekovih pravic. Ustavijo in pregledajo lahko vsakega državljana, ne da bi pred tem preverili, ali obstaja utemeljen sum (*reasonable suspicion*), da nosijo neko vrsto prepovedanega predmeta. Pri tem pa pred britanskimi sodišči ne more uspeti nobena pritožba zaradi policijskega napada ali krivičnega zapora

⁷⁹ V originalu: “Free speech does not mean free speech: it means speech hedged in by all the laws against defamation, blasphemy, sedition and so forth.”

(Klug, Starmer in Weir, 1996: 313). Isti avtorji prav tako opozarjajo na to, da je mogoče deloma kršiti *habeas corpus*, ki v britanskem sistemu tradicionalno brani britanske državljanske svoboščine (*British civil liberties*). Za primer navajajo Zakon o kazenskem pravu in o javnem redu (*the Criminal Justice and Public Order Act*) iz leta 1994. Prav tako pa je tu deloma zmanjšana moč sodne oblasti (*judicial authority*).

Ne nazadnje, zakoni, ki uveljavljajo nediskriminacijo glede na raso, spol in invalidnost/nezmožnost (*disability*), pokrivajo le ozko določena javnopolitična področja (npr. zaposlovanje). Poleg tega ti zakoni ne veljajo enako po celem Združenem kraljestvu. Krpanka zakonov in pravic na podlagi sodniških razsodb⁸⁰ izhaja iz tega, da ni splošne pravice do enakosti pred zakonom. Načelo enakosti pred zakonom ne glede na status ali (versko) prepričanje (v originalu *creed*), ki je proklamirano od Diceya naprej, je sistemsko ogroženo s tem, da javna telesa (*public bodies*), uradniki in ministri smejo delovati diskriminatorno. To smejo v primerih navadnih posameznikov (*private individual*). Poleg tega omejena dostopnost pravne pomoči (omejevanje zvrsti primerov za pravno pomoč in finančni kriteriji dostopnosti pravne pomoči) postavlja posameznike v slabši oziroma neenak položaj.

Velik je tudi naslednji problem. Gre za nadrejenost (*supremacy*) vlade-v-parlamentu. Slednje namreč vodi v skoraj absolutno izvršno oblast. To je tudi eden ključnih dejavnikov, da so bile britanske vlade zadržane do mednarodnih instrumentov za varstvo človekovih pravic. Zgodovinska doktrina parlamentarne suverenosti ogroža varovanje človekovih pravic. Stroga pravila, ki bi zavezovala parlament, so v srži nekompatibilna z osnovnim načelom britanske ustave. Poleg tega parlament dejansko ne obstaja kot kolektivno telo neodvisnih poslancev, temveč je skoraj vedno podrejeno vladi zaradi disciplinirane večine v spodnjem domu parlamenta.

Grožnja človekovim pravicam je tudi fleksibilnost britanske ustave. Ustavna fleksibilnost sicer velja za britansko vrlino. Toda fleksibilnost omogoča tudi arbitrarnost, ki je lahko v nasprotju z mednarodnimi obveznostmi (in posebej evropskimi obveznostmi, dokler je Združeno kraljestvo tako povezano z EU). Združeno kraljestvo danes na mednarodnih lestvicah (še vedno) velja za svobodno državo, vendar splošna predpostavka o tem, da vlada ne bo nikoli prišla v nedemokratske roke, nima nobenih dejanskih garancij.

⁸⁰ Glej pregled sodb 50 Human Rights Cases That Transformed Britain (Rights Info, 2018).

Fleksibilnost ustave je v nevarnem razmerju z britansko tradicijo dajanja prednosti javnemu redu in spoštovanju oblasti pred političnimi pravicami in svoboščinami. Ta tradicija je bolj ali manj del strankarske politike ne glede na ideološko barvo. Zelo poveden je komentar Jima Griffithsa v času laburistične vlade, ko je Evropsko sodišče ogrozilo kolonialno vladavino⁸¹: “*Bistvo dobre vlade je ... spoštovanje ene in nedeljive oblasti*” (Klug, Starmer in Weir, 1996: 314). Laburistična vlada je po drugi svetovni vojni sprejela tudi imigracijske zakone v nasprotju z mednarodnimi standardi. Ta čezstrankarski odnos še posebej pride do izraza v okoliščinah kriz, pa naj gre za nadzor nemirov (vključno z razgrajanjem nogometnih navijačev) ali za boj proti terorizmu.

Uveljavljanje človekovih pravic v Združenem kraljestvu temelji na delovanju parlamenta, družbenem angažiranju državljanov in asociacij⁸² ter sodišč. Po tem, ko je Združeno kraljestvo vključilo mnoge pravice Evropske konvencije o človekovih pravicah v zakon, sprejeto leta 1998, je zakonodaja po britanski tradiciji še vedno odprta za spremembe. Trenutno stanje zakonodaje, ki posega na področje človekovih pravic, je beleženo na vladni spletni strani (Gov.uk, 2018a).

Glede na to, da britanska tradicija daje prednost javnemu redu in spoštovanju oblasti pred spoštovanjem človekovih pravic, je vprašanje pravic tesno povezano z državnim nadzorom in državno uporabo prisile.

Nadzor in izredne razmere

Model konsenzualnega policijskega delovanja

Združeno kraljestvo je bilo pogosto citirano kot primer države s konsenzualnim modelom policijskega delovanja. Ta model je bil do neke mere celo mitologiziran (Kingdom, 1991: 541).

Koncept moderne politične dejavnosti se je razvil sredi 19. stoletja. Zasnovan je bil na načelih decentralizacije, nemilitarizma (non-militarism) in apolitične usmeritve (Kingdom, 1991: 542). Ne glede na to pa se je z uveljavljanjem težnje k polarizaciji v politiki povečala politizacija vloge policije pri boju proti kriminalu in

81 V originalu: “*The essence of good government ... is respect for one single undivided authority.*”

82 Med najstarejšimi je organizacija National Council for Civil Liberties, ustanovljena leta 1934. Danes deluje pod imenom Liberty. Več glej Liberty Human Rights (2018).

ohranjanju javnega reda. Po letu 1970 so politične spremembe vključevale naslednje tri težnje, ki se odmikajo od britanske tradicije: povečano centralizacijo, militarizacijo in politizacijo policije (Kingdom, 1991: 551–557). Militarizacija se je razširila vse do ustanovitve specialnih paravojaških sil in politično obremenjene policijske dejavnosti (Kingdom, 1991: 553–557).

Težnja k centralizaciji, militarizaciji in politizaciji policije

V Britaniji sta se združili dve težnji, in sicer konservativni preobrat v domači politiki in globalna težnja k nadzoru nad osebnimi podatki. Nadzor (*surveillance*) se je hitro razširil od sedemdesetih let dvajsetega stoletja naprej (The Surveillance Studies Network, 2006: 82), še posebej pa od zgodnjih devetdesetih let dvajsetega stoletja. Pospešil ga je tudi pojav številnih novih tehnoloških naprav, ki jih je mogoče uporabiti za nadzor in/ali vdiranje v zasebnost (The Surveillance Studies Network, 2006: 83; BBC News, 2006b). Po ocenah iz leta 2006 je bilo Združeno kraljestvo najbolj špionirana (*spied-upon*) država izmed industrializiranih zahodnih držav. Takrat je bilo namreč 4,2 milijonov CCTV kamer v Britaniji (približno ena na 14 ljudi), hkrati pa je Britanija med zahodnimi demokracijami najslabše zaščitila zasebnost posameznika (BBC News, 2006b). Se več, nekateri deli britanskega državnega aparata na področju varnosti so bili tajni. Šele leta 1989 je zakon o varnostni službi (*the Security Service Act*) uradno prepoznal obstoj MI5, ne pa tudi MI6 (Kingdom, 1991: 565).

Nekateri avtorji so zagovarjali tezo, da je mogoče na nadzor gledati kot na napredek k učinkoviti administraciji in kot pridobitev za razvoj zahodnega kapitalizma in moderne nacionalne države (The Surveillance Studies Network, 2006). Toda vse večja britanska regulacija je bila kritizirana, ker se o njej ni predhodno javno razpravljalo (The Surveillance Studies Network, 2006: 77) kljub temu, da nove prakse nadzora “v vedno večji meri povzročajo diskriminacijo in druge družbene bolezni na načine, ki imajo močne in nepravilne učinke na življenjske možnosti prek področja kršenja zasebnosti samih, ki imajo posledice v glavnem za posameznike” (Kingdom, 1991: 80). Ta problem se je pojavil predvsem po razglasitvi vojne proti terorizmu.

Policijska država kot britanska tragedija

Težnja h krepitvi pooblastil policije ni nova. Že od začetka devetdesetih let 20. stoletja se dinamično množijo zakoni, ki uveljavljajo to

težnjo (npr. *the Emergency Provisions Act*, 1991, in *The Criminal Justice and Public Order Act*, 1994). Pri tem pa še posebej izstopa premena paradigme na tem področju. Gre za premik k paradigmi anticipiranja tveganj kot ključnega načela na področju kriminala (McCulloch in Pickering, 2009).

V skladu s tem premikom je bil tudi Zakon o protiterorizmu, kriminalu in varnosti (*the Anti-Terrorism, Crime and Security Act*), ki ga je Blairova vlada sprejela takoj po terorističnem napadu v ZDA, 11. septembra 2001. Zakon je bil precej strožji od ameriškega patriotskega zakona (*Patriot Act*). Še posebej problematični so naslednji vidiki tega britanskega zakona:

1. Potrebno je samo to, da vlada prepriča sodnika, da je določena oseba verjetno terorist (*dispensing with trial by jury*). Verjetnost tega ne more biti zares preverjena, ker osumljeni in njegov/njen advokat nimata dostopa do dokazov, za katere vlada trdi, da jih ima, saj so ti vladni dokumenti zaupni.

2. Uveljavljanje ukrepov proti "verjetnemu" teroristu (*a "probable" terrorist*), ki lahko pomenijo odvzem prostosti osebi, ne da bi dokazali, da je terorist/teroristka. Gre za hišni zapor, strogi nadzor nad komuniciranjem osumljenega terorista, elektronsko obročkanje (*electronic tagging*) za nadzor gibanja te osebe in možnost podaljševanja takšnih ukrepov v nedogled (šestmesečna obdobja takšnih ukrepov se lahko ponavljajo; Ackerman, 2006: 69–73; Black-Branch, 2002: 19–32; Tomkins, 2002: 205–220).

Po bombardiranju Londona julija 2005 so bili sprejeti še skrajnejši ukrepi. Parlament je leta 2005 v okviru Zakona za preprečevanje teroristične dejavnosti (*Prevention of Terrorism Act*) sprejel zelo široko opredelitev terorizma, ki vključuje tudi pripravljalne dejavnosti za terorizem (*the acts preparatory to terrorism*). Na podlagi tega zakona je mogoče celo vzeti prostost osumljencu/osumljenki, ne da bi ga/jo obtožili kriminala (Legislation.gov.uk, 2005).

Leta 2016 je New Statesmen (Norris, 2016) opozarjal na vrsto protiterorističnih zakonov, ki so bili sprejeti od leta 2000 naprej⁸³, poleg tega pa tudi na dejstvo, da je bila vrsta drugih zakonov dopolnjena s protiterorističnimi elementi. Med njimi posebej izstopa imigracijski zakon (*Immigration Act*, 2014), ki omogoča, da minister za

83 Npr. *the Terrorism Act 2000*, *the Anti-Terrorism Crime and Security Act 2001*, *the Prevention of Terrorism Act 2005*, *the Terrorism Act 2006*, *the Counter-Terrorism Act 2008* in *the Counter-Terrorism and Security Act 2015*.

notranje zadeve (*the Home Secretary*) odvzame posmezniku britansko državljanstvo, če oceni, da je to v javno dobro.

Ni dvoma, da je protiteroristična zakonodaja potencirala problem zagotavljanja človekovih pravic v izrednih okoliščinah. Anticipacija tveganj in groženj se je namreč bistveno razširila na predkriminalni kontraterorizem (*pre-crime counter-terrorism*). Nacionalna varnost se je povezala s sojenjem o kriminalu. Vse to zamegljuje meje med državno notranjo in zunanjo prisilo (McCulloch in Pickering, 2009). Ista avtorja opozarjata, da se je oblikovala ključna napetost med idealom nepristanskega kriminalnega sojenja in politično nabitim konceptom nacionalne varnosti.

Britanska obravnava človekovih pravic v izrednih razmerah je bila označena s težnjo k policijski državi in z britansko "tragedijo". Vlada lahko zatrjuje, da so človekove pravice, ki ščitijo univerzalno človekovo dostojanstvo, proti nacionalni varnosti (The Independent, 2016a). Prišlo je sicer do pozivov, da se zakoni preverijo iz zornega kota britanskih ustavnih vidikov. To se ni zgodilo le zaradi domačih zakonskih vidikov, temveč tudi zaradi specifične uporabe prerogativov britanske vlade v razmerju do Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic. Kritična je predvsem interpretacija in uveljavitev ukrepov, ki "*odstopajo od temeljnih človekovih pravic v času vojne ali drugih izrednih stanj, ki ogrožajo življenje nacije*" (Ackerman, 2006: 71).

Petnajst let po napadu na ameriška dvojčka si je Združeno kraljestvo prislužilo ime kontrateroristična država, kjer v boju proti ekstremizmu država sama določa, kaj je ekstremizem (Norris, 2016). Leta 2018 (Privacy International, 2018) je Privacy International posebej opozorila na to, da Združeno kraljestvo z zakonom o množičnem prestrezanju podatkov krši človekove pravice. Poleg tega je opozorila tudi, da bi bilo potrebno iz tega zornega kota kritično pregledati tudi politike drugih držav. Evropsko sodišče je septembra 2018 (v primeru *Case of Big Brother Watch and Others vs. The United Kingdom*) razsodilo, da množično prestrezanje podatkov prek telefona in interneta, ki ga je razkril Snowden (The Guardian, 2018), krši 8. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki zagotavlja pravico do zasebnosti. Spornost je predvsem v neustreznih varovalkah (*inadequate safeguards*). Evropsko sodišče za človekove pravice je tako razsodilo proti Združenemu kraljestvu 13. septembra 2018, torej v času, ko so intenzivno potekala pogajanja o brexitu (Forbes, 2018). Javnost se sprašuje, koliko bodo britanski politiki to sodbo sploh upoštevali (New Statesman, 2018).

Vse navedeno v temelju spreminja razmerje med državljanom in državo (Norris, 2016), kljub temu da so britanska sodišča vsaj do neke mere pregledovala parlamentarne zakone Združenega kraljevstva glede na njihovo skladnost z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah (Eric, 2014)

Brexit in vprašanje spoštovanja človekovih pravic

Sodelovanje Združenega kraljstva pri zakonski zaščiti človekovih pravic na evropski ravni se je v zgodovini spreminjalo. Če je sprva intenzivno sodelovalo pri pionirskem delu pri njegovem snovanju, so se kasneje bolj uveljavili dvomi in celo nasprotovanja (Ziegler, Wicks, Hodson, ur., 2015). To še posebej velja za britanske politike, pa tudi sodnike, ki so sodelovali pri oblikovanju, izvajanju in interpretiranju Evropske konvencije za človekove pravice. Aprila 2016, torej v brexitskih okoliščinah, so Patrick Stewart, Adrian Scarborough in Sarah Solemani javno predstavili skeč, ki predstavlja konservativni pogled na Evropsko sodišče za človekove pravice in temelji na montypython-skem odgovarjanju na vprašanje: Kaj je sploh Evropska konvencija o človekovih pravicah kadarkoli naredila za nas? Razen pravice do pravičnega sojenja, prepovedi suženjstva, prepovedi mučenja ... (Evropsko sodišče za človekove pravice, 2018; The Guardian, 2016a). Toda v času brexita je vlada dala prednost drugim temam, predvsem trgovini (The New Statesman, 2017).

In prav zato je v procesu brexita postalo aktualno tudi razpravljanje o spreminjanju ali celo ukinjanju zakona o človekovih pravicah (Independent, 2016b). Hkrati pa je bil v okoliščinah intenzivnih pogajanj o brexitu (junija 2018) javnosti predstavljen predlog zakona z dodatnimi protiterorističnimi ukrepi. Minister za notranje zadeve jih je pospremil s strašenjem državljanov, da je terorizem med največjimi nevarnostmi, s katerimi se soočajo. Gre za tako radikalne ukrepe, da je Skupni odbor za človekove pravice (*Joint Committee of human rights*) britanskega parlamenta ocenil, da bi lahko na tej podlagi znanstveniki, novinarji in tisti, ki so "radovedni in nespametni", tvegali pregon in zapor do 15 let (The Guardian, 2018f; Parliament UK, 2018).

Civilnodružbene organizacije pritiskajo na vlado v nasprotni smeri. Human Rights Watch opozarja, da morajo britanski državljani stalno paziti, da vlada ne sprejme javnih politik, ki bi lahko ogrozile

človekove pravice (Human Rights Watch, 2017). Unicef poziva Združeno kraljestvo, da v okoliščinah brexita zagotovi nediskriminacijo in druge pravice otrok na vseh področjih, na katera posega vlada s svojimi politikami (Unicef UK, 2018). Mnoge domače civilnodružbene organizacije ocenjujejo, da nova zakonodaja prinaša poslabšanje zakona o človekovih pravicah iz leta 1998 (The British Institute of Human Rights, 2018). Ocena Amnesty International UK (2018) je še bolj radikalna, saj predlog zakona o izstopu iz EU komentira kar kot "žalostni dan za človekove pravice". Kampanja za človekove pravice še poteka (Humanists UK, 2018).

Nekateri britanski strokovnjaki so sicer še pred brexitom opozarjali, da bi se Združeno kraljestvo moralo opredeliti do sistema Evropskega sodišča za človekove pravice. Omenjali sta se dve osnovni strategiji: ali bo vpliv Evropskega sodišča za človekove pravice v Združenem kraljestvu dobro sprejet ali pa se bo Združeno kraljestvo njegovemu vplivu uprlo (glej. npr. Williams, 2013). V primeru odpora do tega sistema bi se moralo Združeno kraljestvo odločiti za druge oblike zagotavljanja pravic. Med alternativami se omenja sprejem EU Charter in dopolnjena nacionalna zakonodaja na področju pravic (npr. Bill of Rights). V zadnjem času pa so vse glasnejše zahteve po ustavni kodifikaciji človekovih pravic v Združenem kraljestvu (Bogdanor, 2018).

Odprto pa ostaja še eno vprašanje. To je vprašanje vloge sodišč oziroma razmerja med parlamentom in sodišči v prihodnje. Po eni strani znanstveniki opozarjajo, da bi bilo nujno potrebno sprejeti kodificirano ustavo, ki bi zagotovila človekove pravice in opredelila tudi razmerja med različnimi vejami oblasti in med drugim tudi okrepila tudi vlogo sodišč (Bogdanor, 2018). Iz tega zornega kota je zanimiva tudi pred kratkim objavljena raziskava (Tyrrell, 2018), opravljena na podlagi intervjujev z aktivnimi in nekdanjimi višjimi sodniki in fokusne skupine med sodnimi asistenti na vrhovnem sodišču (*the Supreme Court Judicial Assistants*). Pokazala je, da je vpliv zunanjih dejavnikov intimno vpleten v rezoniranje sodnikov. Zorni koti tujih pravnih ved (*foreign jurisprudence*) namreč dajejo sodnikom sveže analitične leče, dialog z nadnacionalnimi sodišči, kot je npr. Evropsko sodišče za človekove pravice, pa vpliva na močnejše predstave o domačih človekovih pravicah. Vprašanje pa je, koliko bodo sodniki ohranjali takšno rezoniranje v okoliščinah brexita brez domače zakonitve človekovih pravic v skladu z mednarodnimi standardi.

Seveda pa vprašanje človekovih pravic v brexitu ni zgolj britansko vprašanje. Bruselj išče načine, kako zavezati Združeno kraljestvo k spoštovanju Evropskega sodišča za človekove pravice (The Guardian, 2018b), še posebej v povezavi z varnostnimi zadevami.

12. SPOLNA NEENAKOST

Med najkakovostnejšimi kazalniki značilnosti družbe, gospodarstva in politike so kazalniki spolne neenakosti. Te so še posebej vidne v bolj ali manj strogem ločevanju družbenih vlog spolov na področju delitve dela, v politiki, v spolnih značilnostih družine in tudi na področju intimnega življenja.

Zasebno in javno delo

Britanski kapitalizem je ustvaril jasno razlikovanje med zasebno in javno sfero. Prav tako je uveljavil razliko med neplačanim delom in plačanim delom. Neplačano delo je delo, ki poteka v zasebnosti, predvsem v gospodinjstvu. Le plačano delo je javno priznано. Zgodovinsko gledano, neplačano delo zaposluje predvsem ženske. V dosedanji zgodovini je bilo torej javno priznано predvsem delo zaposlenih moških.

Spolna neenakost pa se ne ustavi le pri delu. V zgodovini je bila očitna tudi v javnosti vidnem preživljanju prostega časa (Searle, 2004). Tehnološka modernizacija je namreč prinesla nove družbene pojave, kot npr. organizirane športe, taborjenje, hojo in vzpenjanje na hribe. Te dejavnosti so bile sprejete predvsem kot moške dejavnosti. Konec viktorjanskega obdobja je bilo z razvojem pristočasne industrije sicer predvsem ženskam v mestih omogočeno, da se vključijo v nekatere športne dejavnosti, obiskujejo glasbene dogodke in gledališča. Čeprav je tehnološki razvoj prihranil nekaj dela in so se zmanjšale potrebe po služinčadi, pa ženskam niso dovolile znatno več prostega časa.

Zapiranje žensk v zasebno sfero je imelo posledice tudi za sfero javnosti in politični sistem. Ženske so bile dolgo časa izključene iz

političnih ustanov in iz političnih procesov. Še leta 2002 sta Richards in Smith (2002: 283) ocenila, da je v britanski politični sistem "vti-snjena koda", da moški na oblasti "vedo najbolje" (*know best*). Zato so britanske feministke svoje družbene boje primerjale z boji proti božanski pravici monarha. Svoje boje so poimenovala boji proti "božanski pravici" soprogov (Wollstonecraft, 1792).

Preprosto in intelektualno delo

Tehnološki napredek ni prinesel emancipatoričnih družbenih sprememb v spolnih vlogah. Nasprotno! Nekatero tehnologije (npr. pisalni stroji, likalniki) so bile namenjene predvsem "manjvrednemu" ženskemu svetu v domačih okoljih in v pisarnah. Še več, mehanizacija je vpeljala preprosto, ponavljajoče se delo, ki ga je bilo mogoče jasno ločiti od bolj intelektualnega dela. Ta delitev pa se je prekrila s spolno delitvijo. Za moške so predpostavljali, da so bolj primerni za intelektualno delo, ženske pa bolj za enostavno delo.

Podobno je bilo tudi v umetnosti. Umetnice so zelo težko vstopale v javnost. Nekatero so uporabile moške psevdonime, da bi si zagotovile objavo svojih del. Tako je npr. Mary Ann Evans objavljala pod imenom George Eliot.

Zapiranje žensk v zasebno družinsko sfero

Družina kot družbena institucija je bila v zgodovini ključno povezana z družbeno vlogo žensk. Neporočenost ženske ni bila problem le v nižjih družbenih razredih, temveč tudi v primeru vladajočega razreda. Tako je bila npr. neporočenost kraljice Elizabete I. politični problem, ki pa je bil deloma zamejen z javnim povečevanjem nedolžnosti kot vrline. Sicer pa je bila družina v zgodovini prevladujoče okolje delovanja žensk. Njihovi ključni vlogi sta bila delo v gospodinjstvu in rojevanje otrok.

Kot v mnogih drugih sistemih je ohranjanje družine kot družbene institucije delovalo tudi v kapitalizmu, seveda pa je bilo prilagojeno določenemu načinu produkcije. Z razvojem kapitalizma od 17. stoletja naprej se ni le povečevala delitev dela na neplačano (žensko) delo v okviru gospodinjstva in plačano (moško) delo izven doma, izoblikovale so se tudi velike razredne razlike.

Medtem ko so ženske nižjih družbenih razredov opravljale mnogo neplačanih del, deloma pa tudi slabo plačano delo v domovih višjih

razredov, so bile ženske srednjega razreda pretežno zaprte v domove, kjer so nadzorovale služinčad. Nekaj izobraženih žensk srednjega razreda je v 19. stoletju uveljavljalo svojo neodvisnost s tem, da so se angažirale v izobraževanju, knjižničarstvu in tudi v zdravstveni negi (Hawkins, 2010). Nekaj medijev je v zadnjem desetletju podrobneje prikazalo izjemno družbeno pomembno delo žensk na zdravstvenem in sanitarnem poročju. Med njimi sta filma⁸⁴ o Florence Nahtingale, ki si je v 19. stoletju prizadevala za zdravstvene storitve za vse družbene sloje v britanski družbi, borila se je proti zakonom o prostituciji, ki so bili usmerjeni predvsem na prostitutke, za sprejemljive oblike dela žensk in za bolj učinkovit boj proti lakoti v Indiji. Med drugim je ustanovila tudi šolo za medicinske sestre v Londonu, njen rojstni dan pa je razglašen za svetovni dan medicinskih sester. TV serija *Call the Midwife* (Pokličite babico), ki jo predvaja BBC od leta 2012 naprej, pa je bila posneta na podlagi spominov Jennifer Worth. Gre za spomine na življenje skupine babic, ki so delale v Vzhodnem Londonu konec petdesetih let 20. stoletja in na začetku šestdesetih let 20. stoletja. Ne le družbeni, temveč tudi izrecno razredni vidik je bil pri zdravstvenem delu žensk očiten. Prav pri obiskovanju domov nižjih razredov je še v obdobju po II. svetovni vojni prihajalo tudi do medrazrednih napetosti, saj so revni občasno dojemali poseganje žensk srednjega razreda v njihove domove in njihove nasvete glede higiene tudi kot nesprejemljivi paternalizem.

Družbene spremembe v položajih žensk pa so prihajale stežka. Med pomembnimi ovirami je bil prenos vseh pravic žensk po poroki, tudi če je imela lastnino, na njihove soproge. Po vztrajnih kampanjah različnih ženskih skupin je bil leta 1870 sprejet zakon (*The Married Women's Property Act*), po katerem so ženske lahko obdržale denar, ki so ga zaslužile (Parliament UK, 2018a). In vendar so ženske pridobile popoln nadzor nad svojo lastnino šele z dopolnitvijo tega zakona leta 1882. In šele z zakonom iz leta 1922 (*the Law of Property Act*) so lahko ženske (tako kot moški od soproga) podedovale soprogo lastnino kot tudi lastnino otrok brez oporoke. Leta 1926 je zakon dovolil ženskam, da imajo in prodajajo lastnino pod enakimi pogoji kot moški. Vzporedno s temi spremembami se je spreminjala tudi zakonodaja glede ločitev (Parliament UK, 2018aa).

Medtem ko so ženske dobile zakonsko podlago za to, da postanejo skrbnice otrok leta 1839 (Parliament UK, 2018aa), pa je obravnava

84 Prvi je bil posnet leta 1985, drugi pa leta 2008, Florence Nahtingale (2018).

otrok, še posebej krutosti do njih, postala predmet zakonodaje s precejšnjim zamikom. Zakon iz leta 1873 (*The Infant Custody Act*) je pri določanju skrbništva otrok uveljavil načelo uveljavljanja potreb otroka (in ne več pravic obeh staršev). S tem ko so ženske žrtve nasilja v družini lahko pridobile sodno zaščito na podlagi zakona iz leta 1878 (*the Matrimonial Causes Act of 1878*), je to dejansko pomenilo sodno ločitev in skrbništvo nad otroki. Tudi prvi zakon o obravnavi otrok, sprejet leta 1889, je prišel na politični dnevni red zaradi družbenega pritiska. Zanj se je zavzemalo Nacionalno društvo za preprečevanje krutosti do otrok (*The National Society for the Prevention of Cruelty to Children*). Leta 1908 pa je parlament sprejel še zakon, ki je kriminaliziral incest.

Pravila prehranjevanja, obravnavanje telesa in oblačenja

Puritanska kultura 19. stoletja je vplivala na splošne moralne standarde. Mnogotere puritanske socialne norme so še posebno pritiskale na ženske. To ne velja le za obnašanje, temveč tudi za prehrano, telo in oblačenje. Skrb za diete in ideal vitkega pasu sta bila v središču pozornosti v 19. stoletju (Stearns, 1997: 8). Do konca 19. stoletja so ženske postale vitke celo v pornografiji (Stearns, 1997: 12). Čeprav je ideal vitkega telesa čedalje bolj postajal splošna norma, pa so se razredne razlike povečevale v oblačenju. Ženske višjih slojev so si lahko privoščile dizajnerska oblačila. Nasprotno pa so ženske nižjih družbenih srazredov kupovale standardizirne obleke, katere je hitro rastoča tekstilna industrija proizvajala množično in ponujala na trgu za dostopnejšo ceno.

Razredne razlike so bile očitne tudi na drugih področjih. V viktorjanskem obdobju je neprimerno prehranjevanje delavskega razreda pripeljalo celo do fizičnih razlik med družbenimi razredi. Prav tako je bila večja smrtnost med podhranjenimi in drobnimi ženskami, pri takšnih ženskah pa je bilo tudi večje število mrtvorojencev in podhranjenih dojenčkov (Wohl, 2017). Te razredne razlike so se nadaljevale v 20. stoletje. V Manchestru so še malo pred prvo svetovno vojno ugotovili, da so trinajstletna dekleta iz delavskih družin manjša in lažja kot dekleta iste starosti iz bogatejših razredov. Tako je ostalo vse do petdesetih let 20. stoletja (Kingdom, 1991: 80).

Razredne razlike pa so bile in so pomembne tudi pri uveljavljanju žensk v državnih institucijah in v politiki.

Spolne neenakosti v politiki

Kot smo že omenili, so bile ženske pretežno ujete v sfero neplačanega dela in jim je bil tako preprečen vstop v sfero vladanja. V zgodovini je v pravih nasledstva v monarhiji spolna prednost moških prekašala starostno senioriteto. Tako je mlajši princ postal monarh namesto svoje starejše sestre. Le v primerih, ko ni bilo sinov, je najstarejša hči lahko prevzela krono. Tako se je zgodilo v primeru kraljice Elizabete in njenega očeta Jurija VI. Prvorojeni otrok lahko postane monarh ne glede na spol šele od oktobra 2011 naprej (BBC News, 2011).

Tudi moderna politika sprva ni bila nič manj zaprta za ženske. Zato ne preseneča, da je bila politična stranka kot moderna politična ustanova sprva opredeljena kot skupina *moških*, združenih za zagovarjanje skupnih prizadevanj v nacionalnem interesu, na podlagi določenih vzajemno dogovorjenih načel (Burke, 1770).

Pravice žensk so vstopile v javnost v času francoske revolucije. V britanskih razpravah o francoski revoluciji se je namreč oblikoval konflikt med tradicionalnim in modernim pogledom na pravice. Na eni strani je namreč Burke v delu Razmišljanja o francoski revoluciji (*Reflections on the French Revolution*), objavljenem konec 1790, napovedal nezogiben propad francoske revolucije, ker naj bi po njegovem menju družba za lastno utrditev potrebovala tradicionalne strukture, vključno z dedovanimi položaji in lastnino. Po drugi strani je Mary Wollstonecraft (1759–1797) nasprotovala tem tezam z delom Zagovor pravic moških (*A Vindication of the Rights of Men*, 1790). V njem je nanizala argumente za parlamentarno reformo. Medtem ko je Thomas Paine leta 1791 objavil delo Pravice moškega (*Rights of Man*), kjer je tudi on kritiziral Burka, je Wollstonecraft naredila še bolj radikalen korak in zahtevala enake pravice za moške in ženske. Med drugim je izrecno zahtevala nacionalni izobraževalni sistem, kjer bi delovale spolno mešane šole, pravico in omogočanje ženskam, da same zaslužijo in se vzdržujejo ter argumentirala dostop žensk v procese vladanja.

Toda bil je moški, John Stuart Mill, ki je 20. maja 1867 začel politično razpravo v britanskem spodnjem domu parlamenta na temo vključevanja žensk v politiko s širjenjem volilne pravice (Parliament UK, 2010). V razpravi sta se spopadli dve strani. Nekateri parlamentarci so omenili, da imajo ženske enake interese kot moški in da zato ni nobene potrebe po vključevanju žensk v procese vladanja.

Drugi so menili, da so interesi žensk drugačni in bi zato morale biti zastopane s poslankami v parlamentu. Izid spopada je bila razširitev volilne pravice leta 1868. Volilno pravico so dobile ženske, ki so plačevale davke, vendar le za lokalne volitve.

Prva ženska je bila izvoljena v spodnji dom parlamenta šele na splošnih volitvah leta 1918. To je bila poljska grofica Constance Markievicz. Kot članica Sinn Fein ni zasedla svojega mesta v znak protesta proti britanski politiki do Irske. Prva ženska, ki je dejansko zasedla mesto v parlamentu, je bila Nancy Astor (vikontesa Astor). Postala je poslanka na podlagi rezultatov delnih volitev (*by-elections*)⁸⁵ decembra 1919 (Parliament UK, 2012i)⁸⁶. Lordska zbornica je dovolila vstop ženskam šele 27. julija 1948. To se je zgodilo po vrsti kampanj za odpiranje lordske zbornice za ženske (Parliament UK, 2012i). Z Zakonom o doživljenjskih članih parlamenta (*the Life Peerages Act*) leta 1958 so ženskam dovolili, da sedijo v zgornjem domu kot doživljenjske članice parlamenta, šele od leta 1963 (*po sprejemu the Peerage Act*) pa so smele dedne članice lordske zbornice (*the hereditary women peers*) sedeti v lordski zbornici (Parliament UK, 2012i).

Laburistka Margaret Bondfield je postala prva ministrica, in sicer je 7. junija 1929 postala ministrica za delo. Leta 1960 se je zgodilo prvič, da sta ženski – članica lordske zbornice in poslanka – podprli zakon. To je bil Zakon o javnih telesih (dostopu do sestankov) (*the Public Bodies (Admission to Meetings) Act*) (Parliament UK, 2010). Poslanka, ki ga je vložila, je bila konservativka Margaret Thatcher. Margaret Thatcher je postala prva predsednica vlade leta 1979. V tej vlogi je delovala enajst let in 209 dni (Centre for Advancement of Women in Politics, 2018). Kot prva predsednica spodnjega doma (naslovljena kot Madam Speaker) je prevzela to vlogo 27. aprila 1992. Theresa May je postala druga predsednica vlade v zgodovini Združenega kraljestva, in sicer leta 2016.

Čeprav je bila po pritiskih feminističnega gibanja (British Library, 2018a; The Guardian, 1963) spolna diskriminacija ukinjena z zakoni leta 1975 in 1976 z namenom, da bi političnim strankam omogočili uveljaviti določene ukrepe za zmanjšanje neenakosti med moškimi in ženskami, to za stranke ni bilo obvezno. Po letu 1997 so politične

85 Volitve za zapolnitev praznih mest v času med dvema splošnima volitvama.

86 Glej tudi: An interactive map of timeline showing UK in a broader geographic dynamics of the spread of women's suffrage in the world, The Guardian (2011).

stranke poskušale povečati deleže žensk, izvoljenih na splošnih volitvah. Za to si je še posebej prizadevala laburistična stranka. Medtem ko je bil delež izvoljenih žensk leta 1918 0,1 odstotka, jih je bilo leta 1987 6,3 odstotka in leta 1992 9,2 odstotka. Delež izvoljenih žensk je zrasel po letu 1997. Med letoma 1997 in 2010 se je delež izvoljenih žensk gibal med 17,9 in 22 odstotki (Parliament UK, 2010). Kljub temu je Združeno kraljestvo dolgo zaostajalo za mnogimi zahodnimi državami, kot so npr. Finska, Danska, Norveška, Nizozemska in Avstrija, pa tudi za nekaterimi posocialističnimi državami in nekaterimi državami tretjega sveta (Inter-Parliamentary Union, 2018). Na volitvah 2017 je bil delež žensk, izvoljenih na splošnih volitvah rekorden – 32 % vseh poslancev (Keen in Cracknell, 2018). Med 1918 in avgustom 2018 je bilo skupaj 491 poslank (House of Commons Library, 2018a). Celotno število vseh doslej izvoljenih poslank je po zadnjih volitvah leta 2017 prvič preseгло število poslancev, ki sedijo v enem parlamentu (po volitvah 2017 jih je 442; House of Commons Library, 2018b). Zanimivo pa je, da se – drugače kot v politiki – po letu 2012 pridružuje Anglikanski cerkvi več duhovnic kot duhovnikov (Beckford, 2012).

Ne gre le za to, da beli moški srednjih let prevladujejo v odločevalskih strukturah v Združenem kraljestvu (Flinders, Matthews in Eason, 2012). Predsodki proti ženskam so vidni tudi v državnih ustanovah. In vendar je feministično gibanje pripomoglo k spremembam tudi na tem področju (Cartron, 2015). Slednje je še posebej vidno v policiji.

Že od vsega začetka je bilo vključevanje žensk v policijo kontraverzno. Seksizem, pogovori in humor označujejo policistke kot inferiorne vse od časov uveljavljanja prvih oblik njihovega vključevanja v policijo pa do danes (Kingdom, 1991: 546). Celo po prvi svetovni vojni, v času katere so ženske dokazale svoje mnogotere sposobnosti, ženskam niso dovolj zaupali, da bi jih popolnoma integrirali v policijsko službo. Razširjeno je bilo mnenje, da ženske niso zmožne pravega policijskega dela. Ženske so sprva lahko opravljale policijsko delo le prostovoljno v okviru ženskega prostovoljnega dela policije. Prva policistka, opolnomočena za aretiranje, pa je prisegla šele leta 1915⁸⁷. Policistke niso bile v celoti opolnomočene niti po tem, ko je

87 Edith Smith je bila med takšnimi pionirji. Kot prva ženska je prisegla kot policijska uradnica s pooblastili za aretacije v Grantham, Lincolnshire, decembra 1915. Glej več History of Government (2014). Za zgodovinski pregled vključevanja žensk v policijo, glej Old Police Cells Museum (2018).

bila ustanovljena ženska policija (v obdobju od 1923 do 1930; Metropolitan Women Police Association, 2018). Prav tako niso imele pravice do pokojnine (The Open University, International Centre for the History of Crime, Policing and Justice – ICHCPJ, 2009). Vse do leta 1969 so delovale v okviru posebnega ženskega dela policije (*Women Police Branch*). Leta 1969 je bil poseben del policije ukinjen v okoliščinah pričakovanja, da bo sprejet zakon o enakem plačilu (*the Equal Pay Act*). Toda ženske so bile integrirane v policijo šele leta 1973 (Metropolitan Police Historical Collection, 2018). Ne glede na to so policistke ostale lahka tarča v obdobjih zmanjševanja državnega proračuna (the Geddex Axe, 1922; The Open University, ICHCPJ, 2009). Predsodki kolegov in splošne javnosti do policistk vztrajajo in so bolj izraženi v Združenem kraljestvu kot v mnogih drugih državah. Še sredi devetdesetih let 20. stoletja so bili zelo razširjeni dvomi v fizično moč žensk in ocene, da policijska dejavnost ni primerna za ženske, kar je šlo z roko v roki z nizkim sprejemanjem policistk v družbi nasploh in tudi med policijskimi kolegi (Brown, 1996).

Poročilo Enakost, raznolikost in strategija človekovih pravic za policijsko službo (*Equality, Diversity and Human Rights Strategy for the Police Service*; Association of Police Authorities, brez letnice) navaja, da je delež policistk zrasel s 16 odstotkov leta 1999 na 24 odstotkov leta 2009. Toda delež žensk med rekruti v različnih delih policije je zelo različen, npr. med 25 % in 58 % med rekruti leta 2009 (Home Office, 2010; Prenzler and Sinclair, 2013). Ženske so podprezentirane na višjih položajih. Med razlogi za ta pojav so tudi posebne ovire pri napredovanju v narednika. Isto poročilo tako navaja, da policistke pogosteje kot policisti zapuščajo policijo zaradi domačih razlogov. Po novejših uradnih podatkih (Hargreaves, Cooper, Woods in McKee, 2016; Police Scotland, brez datuma; Police Service of Northern Ireland, 2018) se je v zadnjem desetletju stanje precej izboljšalo.

Združeno kraljestvo je konservativno tudi glede na vključevanje žensk v sodstvo. To se je za ženske odprlo leta 1919. Prva sodnica je bila imenovana šele leta 1945 (Sybil Campbell). Danes Britanija izstopa po nizkem deležu sodnic v primerjavi z razvitimi evropskimi državami in Kanado (Bowkott, 2016). Institucionalni seksizem je izrazito viden tako pri zaposlovanju kot tudi pri napredovanju (The Commission on Women and the Criminal Justice System, 2009). Uradno poročilo iz leta 2009 tako izrecno navaja, da podatki žensk, ki so žrtve kriminala, prestopnic, žensk, ki delajo v kriminalno-pravnem sistemu in v specializiranih organizacijah, razkrivajo, da potrebe

žensk ostajajo marginalizirane v sistemu, ki so ga oblikovali moški za moške (The Commission on Women and the Criminal Justice System, 2009). Kot kažejo statistični podatki, Združeno kraljestvo še danes zaostaja za mnogimi državami po deležu sodnic poleg v Združenem kraljestvu sicer uveljavljenega "steklenega stropa" pri doseganju visokih položajev v sodstvu (Bowkott, 2016).

Negotove so tudi spremembe pri uveljavljanju žensk pri upravljanju gospodarstva. Ženske so v zadnjem desetletju prevzemale tudi večji delež mest v upravljanju podjetij. Pri tem Britanija zaostaja za ZDA in Avstralijo. Na najvišjih mestih še vedno prevladujejo moški (Torrance, 2018). Še več, v zadnjih letih raziskave beležijo upad deleža žensk na najvišjih vodstvenih položajih v podjetjih (Smith, 2017).

Vpliv Evropske skupnosti/Evropske unije na spolno enakost v Združenem kraljestvu

ES/EU je močno vplivala na javne politike spolne enakosti v Združenem kraljestvu. Ta vpliv je potekal predvsem prek pritiska za uveljavljanje svoboščin, ki so zagotovljene z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah. Leta 1998 je bil tako sprejet Zakon o človekovih pravicah (Legislation Gov UK, 1998). Zakon o enakosti (*the new Equality Act*), sprejet leta 2010 (Parliament UK, 2009), pa je uvedel dodatne obveznosti javnih organizacij, da spoštujejo načela enakih pravic v smislu starosti, nezmožnosti (*disability*), spola, spremembe spola, nosečnosti in materinstva, rase, religije ali nazora in spolne usmerjenosti. V skladu z britansko administrativno tradicijo je ta zakon uvedel določene javnopolitične ukrepe. Med njimi je nova dolžnost javnih ustanov, da upoštevajo socialnoekonomske neenakosti, poročila o plačilu dela glede na spol, prepoved diskriminacije na delovnem mestu glede na starost in dovoljevanje zaposlovalcem, da upoštevajo podprezentiranost določenih družbenih skupin kot dejavnik izbire med dvema enako primernima kandidatoma.

Med ključnimi točkami v britanski spolni politiki je bila tudi razsodba Evropskega sodišča (*the European Court of Justice*⁸⁸) v primeru the Royal Ulster Constabulary⁸⁹ proti ge. Johnson. Različni deli domače zakonodaje proti spolni diskriminaciji so se odtlej sklicevali na

88 Več o zgodovinskem razvoju Evropskega sodišča glej v Tamm (2013).

89 Ime policije na Severnem Irskem v obdobju od 1922 do 2001.

navedeno razsodbo. Indikativno je, da se je primer nanašal na spolno diskriminacijo pri usposabljanju policistov. Ženske v rezervi v tej policiji niso bile deležne niti minimalnega usposabljanja z orožjem, to pa je postalo opravičilo za to, da se njihovih pogodb ni obnavljalo. Na podlagi razsodbe Evropskega sodišča je prišlo do dogovora o odškodnini v višini četrta milijona funtov za 31 rezervistk. Temu je sledila še kompenzacija v višini 900 000 funtov za preostalih 310 primerov.

Kljub vsem dosežkom na področju spolne politike pa ni mogoče reči, da se ta proces ne more obrniti. V zadnjem času so ženske manj prisotne na višjih položajih (Rutter, 2012). Vpliv mednarodne finančne in gospodarske krize je še okrepil negativne težnje. Ko so npr. zmanjševali državni proračun za policijsko dejavnost, so policistke doživele diskriminacijo (Brown in Bear, 2012) ne glede na javne politike, ki promovirajo spolno enakost (National Policing Improvement Agency, 2009). Ne nazadnje pa so v Združenem kraljestvu še vedno aktualne politične razprave, kot je ta o dopuščanju oziroma prepovedi zahtev delodajalcev, da morajo ženske na delovnih mestih nositi visoke pete (npr. natararice, delavke v hotelirstvu in tudi poslanke ipd.; Kirton, 2016; Sands, 2017).

V celoti gledano, je torej v Združenem kraljestvu prišlo do napredka pri doseganju spolne enakosti. Mnoge politike na tem področju je Združeno kraljestvo sprejelo samo zaradi pritiska EU (Guerrina in Masselot, 2018). Poleg že omenjenih so to npr. tudi politika enakega plačila za enako delo, prepoved diskriminacije na podlagi spola in zagotavljanje minimalnega porodniškega dopusta.

Ocene analitikov in nevladnih organizacij o vplivu brexita na spolno enakost (University of Surrey, 2018; Jennichen, brez letnice; Ingall, 2018; Women's Budget Group, 2018; Chilcott, 2018; Guerrina in Masselot, 2018) so negativne in celo zelo skrb vzbujajoče. Profesorica Roberta Guerrina izrecno ocenjuje, da brexit prinaša največjo moderno grožnjo pravicam žensk in politikam enakosti spolov v Združenem kraljestvu (University of Surrey, 2018). Ni namreč nobenega zagotovila, da se bodo politike enakosti ohranile. Poleg tega britanski izstop iz EU pomeni tudi ukinitvev dotoka evropskega denarja za projekte, katerih cilj je doseganje spolne enakosti. Med takimi projekti so npr. nadaljnje zmanjševanje razlik med plačili za delo, promocija enakosti spolov v političnem odločanju, zmanjševanje revščine med ženskami (ta je večja med ženskami kot med moškimi) in delovanje proti domačemu nasilju. Ne nazadnje so teme enakosti spolov v pogajanjih o brexitu odrinjene na rob (News

European Parliament, 2018). Poleg tega bi morebitna gospodarska kriza po brexitu utegnila dodatno ogroziti pridobitve iz obdobja pred brexitom (Women's Budget Group – The Fawcett Society, 2018a).

13. OBRAVNAVA HOMOSEKSUALCEV

Ni presenetljivo, da je britanski konservativizem dobro viden tudi pri obravnavanju homoseksualcev. Čeprav se je v zadnjem desetletju zmanjšal, pa se zdijo zakonske garancije pravic homoseksualcev in drugih LGBTQ skupin oziroma nediskriminacije v prihodnje negotove.

Homoseksualci, družba, družina

Z modernizacijo britanske družbe je nuklearna družina postala norma. V takšnih okoliščinah homoseksualci niso družbeno pomembni, razen če so poročeni in sprejemajo vloge mož in žena ter očetov in mater otrok v heteroseksualni skupnosti. Toda zgodaj v 20. stoletju so se pojavile ideje o ločevanju družine od homoseksualnosti. Med njimi je bila tudi ideja o dovoljevanju istospolnih porok, in sicer zato, da homoseksualci ne bi stopali v heterospolne zakone in imeli otroke. S tem naj bi homoseksualci "izumrli" (Cook, 2010: 2).

Celo zgodnji zagovorniki reformiranja britanskih zakonov o homoseksualnosti so omejili svoj aktivizem v okvir svojega spola. George Ives se je tako osredotočil samo na moško homoseksualnost in je s tem ostal na polju spolne diskriminacije (Cook, 2010: 14–15). Tudi njegova razredna pristranost je bila očitna. Ives je namreč zmožal izražati svoje poglede na homoseksualnost le znotraj elitnih krogov visoko izobraženih. Poleg tega je ovrednotil reprodukcijo preprostega delavskorazrednega bitja/stvora za nevarnejše od srednjerazrednega ali aristokratskega homoseksualca (Cook, 2010: 7).

Ideologije in družbene strukture so poleg splošnih pogledov sodoločale tudi britansko moralo in spolno vladavino. Sredi 20. stoletja

so nekateri sociologi še vedno pisali o potrebi po maskulinih “instrumentalnih” in ženskih “ekspresivnih” vlogah v okviru nuklearne družine. Te naj bi zagotavljale dobro družbeno okolje za socializacijo zdravih in družinskih (*familial*) heteroseksualcev (Bales in Parsons, 1955; gl. tudi Cook, 2010).

Tematike družine in poroke še vztrajajo. Opredelitve družine in poroke pa so se zaradi gibanj za državljanske pravice tudi spremenile (glej npr. Lent, 2003). Danes je precej izrazita težnja k vključujoči opredelitvi družine kot “dejanskega omrežja ljudi” (*an actual network of people*). Tako se vedno bolj prepozna “različne družine” kot dele družbe. To velja tudi za šole, kjer se otroci socializirajo. Istospolna partnerstva so uradno priznana.

Vloga države

V zgodovini je bilo poseganje države na področje seksualnega življenja predvsem usmerjeno na kriminaliziranje takrat družbeno nesprejemljivih seksualnih praks (Parliament UK, 2018b; British Library, 2018b).

Za prvi zakon, ki je kriminaliziral moško homoseksualnost, velja zakon, ki ga je parlament sprejel v času Henrika VIII. Zakon je predvidel kaznovanje homoseksualne dejavnosti s smrtjo (Dryden, 2016). Leta 1861 je bila kazen zmanjšana na najmanj 10 let zapor. Zakon iz leta 1885 (*The Criminal Law Amendment Act*) je moško istospolno dejanje razglasil za protizakonito ne glede na to, ali je obstajala priča ali ne. Ker je bil zakon dvoumen, so homoseksualne moške preganjali celo zaradi homoseksualnih čustev, izraženih v pismih⁹⁰. Zanimivo je, da o ženski istospolnosti ni bilo eksplicitnega govora. Ko pa je potekala politična razprava o tem leta 1921, sta se spodnji dom in lordska zbornica strinjala, da je bolje, da se ženska homoseksualnost ne omenja, da ne bi s tem spodbudili ženske k raziskovanju istospolnih odnosov.

Transspolna tematika je našla pot v javnost šele leta 1946 s knjigo Michaela Dillona (rojenega kot Laura Maud Dillon) *Jaz: endokrinološka študija* (*Self: A Study in Endocrinology*). Prav tako se je po drugi svetovni vojni začela uveljavljati teza, da homoseksualnost ni bolezen in da kriminalizacija homoseksualnosti ni legitimna. Pri tem je odigrala

⁹⁰ Na podlagi tega zakona, ki so ga neformalno poimenovali tudi “izsiljevalski zakon”, je bil v zaporu tudi Oscar Wilde (Dryden, 2016).

pomembno vlogo komisija, ki jo je vlada imenovala leta 1954 v okoliščinah, ko je postala prostitucija v Londonu zelo vidna in ko je javnost pretresla vrsta homoseksualnih pomembnežev. Vlada je dala komisiji nalogo, da pregleda zakone, ki obravnavajo homoseksualno dejavnost in prostitucijo. Komisija je bila imenovana po predsedniku komisije Siru (kasneje lordu) Johnu Wolfendenu – Wolfendenova komisija. Komisija je po treh letih delovanja (leta 1957) objavila poročilo, v katerem je predlagala dekriminalizacijo sporazumne homoseksualne dejavnosti med odraslimi nad 21 let, hkrati pa višje kazni za homoseksualno dejavnost na javnih prostorih. Predloge je uzakonil šele Zakon o spolnih prestopkih (*Sexual Offences Act*), sprejet leta 1967 (na Škotskem šele leta 1980 in na Severnem Irskem šele 1982). Dopustna starost za sporazumne moške homoseksualne dejavnosti (*sexual consent*) med odraslimi je bila leta 1994 znižana z 21 na 18 let, leta 2001 pa na 16 let in s tem izenačena s heterospolnimi partnerstvi. Takrat so bile sprejete spremembe Zakona o kazenskem pravosodju in javnem redu (*Criminal Justice and Public Order Act*).

Tudi sicer se je položaj homoseksualcev postopoma izboljševal. Tako je bilo npr. leta 1994 moško posilstvo uradno prepoznano kot prekršek (*offence*); leta 2003 je bil homofobni napad prepoznano kot kriminalizirano sovražno dejanje (*hate crime*; Lester in Hayes, 2005), leta 2004 pa je Zakon o civilnem partnerstvu (*the Civil Partnership Act*) uzakonil pravice in odgovornosti istospolnih partnerstev, ki so enake heteroseksualnim civilnim zakonom. Zakon o civilnem partnerstvu (2004) je bil sprva zamišljen kot zakon za Anglijo in Wales, a je škotski parlament (po devoluciji) dovolil, da je Westminster sprejel zakon tudi v imenu Škotske. Medtem ko je bil za Anglijo in Wales sprejet zakon o istospolnih porokah leta 2013⁹¹ in je škotski parlament uzakonil istospolne poroke, Severna Irska do zaključka te knjige tega še ni storila. Prve istospolne poroke so bile opravljene marca 2014.

Proces postopne dekriminalizacije moških homoseksualnih dejanj pa je vendarle potekal neenakomerno po Združenem kraljestvu. Škotska identiteta je bila npr. konstruirana v povezavi z naracijami o seksualni "čistosti", "higieni", "degeneraciji" in homofobni maskuliniteti (Davidson in Davis, 2006: 534). Škotsko javno in strokovno menje, izraženo v množičnih medijih, škotska cerkev (*the Church of Scotland*) in parlament so nasprotovali tej reformi. Šele po dolgotrajnem boju škotskih gejevskih aktivistov in po več odločitvah (*rulings*) Evropske

91 Marriage (Same Sex Couples) Act 2013.

komisije (*European Commission*) in Sodišča za človekove pravice (*Court of Human Rights*) je bila leta 1980 homoseksualnost dekriminalizirana (Davidson in Davis, 2006: 533–558). Čeprav je bil Zakon o kazenskem pravosodju (Škotske) (*the Criminal Justice (Scotland) Act*) sprejet, pa so uradna navodila za policiste o dolžnostih policistov in o policijskih postopkih, objavljena leta 1980, še vedno enačila homoseksualnost z “moralno degeneracijo”, družbenim onesnaževanjem in pedofilijo, z razuzdano in pohotno seksualnostjo v javnih parkih in na straniščih (Davidson in Davis, 2006: 550).

V celoti gledano, je Združeno kraljestvo na področju politik do homoseksualnih oziroma LGBT politik zaostalo za nekaterimi evropskimi državami pa tudi nekaterimi državami Commonwealtha. Med razlogi za to je tako konservativnost torijcev in liberalcev na tem področju kot tudi dejstvo, da levosredinska laburistična stranka ni razvila nobene izrecne politike na tem področju v času svojih vlad (Carabine in Monro, 2004). Nasprotno je bila konservativna vlada Margaret Thatcher celo zelo svražna do homoseksualcev. Protigejevski govor (*anti-gay speech*)⁹² Margaret Thatcher je postal simbol za njeno homofobno politiko. V zakon o lokalni ravni političnega sistema (*United Kingdom Local Government Act*, 1988) je leta 1988 vključila člen (*section*) 28 z omejitvami pravic homoseksualcev. Glasi se takole⁹³:

“1. Lokalna oblast ne sme a) zavestno promovirati homoseksualnosti ali objavljati material z namenom promoviranja homoseksualnosti; b) promovirati poučevanje v katerikoli šoli o sprejemljivosti homoseksualnosti kot navidezno družinskega razmerja. 2. Nič od tega, kar je navedeno v 1. delu zgoraj ne sme preprečiti delovanja z namenom zdravljenja ali preprečevanja širjenja bolezni.”

Kljub temu da se je koalicija družbenih gibanj zoperstavila sekciji 28 (*The Guardian*, 2018a; *BBC*, 2000b), je ta ostala v veljavi vse do leta 2003.

92 Govor Margaret Thatcher na konferenci konservativne stranke 9. 10. 1987 v Blackpoolu, Govor Margaret Thatcher (1987).

93 Originalno besedilo: “(1) *A local authority shall not: (a) intentionally promote homosexuality or publish material with the intention of promoting homosexuality; (b) promote the teaching in any maintained school of the acceptability of homosexuality as a pretended family relationship. (2) Nothing in subsection (1) above shall be taken to prohibit the doing of anything for the purpose treating or preventing the spread of disease.*”

Ne glede na živahna in vztrajna družbena gibanja in mnogotere zakonske spremembe pa predsodki in ustrahovanje gejev (*gay bullying*) še vedno niso redkost (Channel 4 News, 2014; The Guardian, 2018b). V zadnjih letih je naraslo število prijavljenih homofobnih kriminaliziranih sovražnih dejanj (Schraer in D'Urso, 2017).

Spreminjanje javnega mnenja

Javno mnenje je bilo še v devetdesetih letih 20. stoletja razcepljeno pri stališčih o pravicah homoseksualcev v Britaniji (glej npr. Hayes, 1997). Do danes se je precej spremenilo.

Sprejemljivost pravic LGBTQ skupin je po raziskavah danes relativno visoka (Dalton, 2018). Homofobija je v upadu. S homoseksualnimi porokami se je tako npr. leta 1975 med drugim strinjalo 16 odstotkov, leta 2014 pa kar 69 odstotkov vprašanih (Statista, 2018). Religiozni so nekoliko bolj homofobni kot nereligiozni (Clements, 2017). Kot je razvidno iz prej navedenih podatkov o uveljavljanju pravic homoseksualcev v različnih delih Združenega kraljestva, so precejšnje razlike med bolj liberalno Anglijo in Walesom in bolj konservativno Škotsko in najbolj konservativno Severno Irsko (Schraer in D'Urso, 2017). Tudi strankarska ideologija je pri tem pomembna. V raziskavi 2012 se je tako pokazalo, da se je le 17 odstotkov konservativcev zelo strinjalo, da bi geji in lezbijke morale imeti pravico, da se med seboj poročajo, če to želijo, medtem ko je tako menilo 27 odstotkov podpornikov laburistične stranke in kar 39 odstotkov podpornikov liberalnodemokratske stranke (British Social Attitudes, 2018; Clements, 2012). Pravice homoseksualcev in identitetna politika nasploh tako ostaja pomembno ideološko-politično obremenjena.

Vloga Evropske skupnosti/Evropske unije

Zaradi prej navedenega ne presenečajo ocene, da spremembe politik v Združenem kraljestvu na področju LGBT ne bi bile mogoče brez pritiska EU (Cooper, 2018). Kritično vlogo je imela pri tem Listina Evropske unije o temeljnih pravicah (*EU Charter of Fundamental Rights*) oziroma njen člen o prepovedi diskriminacije. Mnogi se strinjajo, da bo brexit zelo verjetno poslabšal položaj teh pravic v Združenem kraljestvu (Gaystarnews, 2018; Independent, 2018a; Roache, 2018; Greenhalg, 2018). Britanska vlada pravi, da LGBT pravice ne bodo izginile na dan britanskega izstopa iz EU. Toda predstavniki LGBT

družbenih skupin opozarjajo na pomembno dejstvo (The Guardian, 2018g). Izgubljena bo pravna garancija EU teh pravic. Ustava Združenega kraljestva teh pravic ne garantira.

14 KULTURA, UMETNOST, MEDIJI IN POLITIKA

Kultura, umetnost in politika so v Združenem kraljestvu zelo povezane. Kulturne politike so tako zrcala kot tudi instrumenti britanske vladavine skozi stoletja razvoja kapitalizma in liberalne demokracije. Britanska vladavina je vse do danes ohranila dva obraza tudi na tem področju. En obraz je domači, drugi pa je sredstvo doseganja britanske mehke moči v mednarodnem merilu.

Na preplet kulture, umetnosti in politike je vplivalo nekaj ključnih dejavnikov. To so: težnja od religioznosti k racionalizmu, uveljavljanje ideologije svobodnega trga, imperializem, razrednost, rasizem in tradicionalistični vrednostni sistem.

Pojav racionalizma, množične kulture in kulturne industrije

V procesih modernizacije je prihajalo tudi do kulturnih premikov. Ti so dodatno prispevali k diferenciaciji med deli na religiozni podlagi in deli na racionalistični podlagi. Razvoj gledališča v petnajstem stoletju v obliki moralističnih iger (*morality plays*) je tako šel bolj v smeri predstavljanja slehernika (*Everyman*) kot zgodovinskih bibličnih osebnosti in dogodkov.

V viktorjanskem obdobju so prav romani in gledališča delovali kot mediji za razkrivanje družbenih problemov v hitro industrializirajoči se družbi. Še posebej so se osredotočali na družbene neenakosti in nepravčnosti. Charles Dickens je med najbolj znanimi avtorji del s takšnimi temami (Rahn, 2011b). K širjenju množičnih medijev so prispevali tudi revije in časopisi. Prav slednji so popularizirali nekatera umetniška dela. Tako so začeli dolgoročno težnjo k oblikovanju

umetniških slavnih osebnosti. Kavarne so postale posebna družbena okolja za branja in pogovore (Rahn, 2011a). Na ta način so se razširile mnoge zvrsti literature.

Od osemnajstega stoletja naprej se je začela razvijati posebna industrija, namreč kulturna. Do konca dvajsetega stoletja so se literatura, umetnost (*art*) in filmska industrija združili v široko področje ustvarjalnih industrij (*creative industries*). Ustvarjalne industrije so se zelo razmnožile. V zgodovini so se glasbi, gledališču, založništvu, arhitekturi in obrti pridruževala vedno nova področja, v zadnjem času vključuje tudi dejavnosti, povezane z novimi tehnologijami (DCMS, 1998; Eisenberg, Gerlach in Handke, 2006).

Od leta 1998 so različne vlade obravnavale kulturo in umetnost (razumljeno zelo široko) kot industrije, ki zagotavljajo delovna mesta in dohodek. Trajni vladni interes za gospodarske učinke ustvarjalnih industrij je viden tudi v širjenju opredelitve ustvarjalnih industrij. Med drugim so na podlagi tehnološkega razvoja leta 2001 dopolnili področja takih industrij (DCMS, 2001). Vključili so umetnost in starine (*art and antiques*), dizajnersko modo, video, interaktivne prostočasne programe (*interactive leisure software*), programske in računalniške storitve (*software and computer services*). Poleg tega vlada uradno spremlja gospodarske učinke teh industrij in meri prispevek teh industrij k celotnemu britanskemu gospodarstvu. Pregled podatkov za obdobje od vključno 2008 do vključno 2014 (DCMS, 2016) kaže, da se je delež, katerega umetnosti prispevajo v državni proračun, povečal s 4,46 % celotnega proračuna v Združenem kraljestvu leta 2008 na 5,19 % v letu 2014. Isto poročilo navaja, da so kreativne industrije Združenega kraljestva leta 2013 izvozile storitve v vrednosti 17,9 milijard funtov (3,5 odstotka več kot leta 2012). Leta 2014 je bilo v kreativnih industrijah in podpornih službah zaposlenih 1,8 milijona ljudi, število zaposlenih pa je tu naraščalo hitreje kot v širšem gospodarstvu v Združenem kraljestvu v istem obdobju.

Gospodarskega razcveta na področju raznolikih kulturnih industrij pa niso deležni vsi deli družbe enako. Še posebej v množičnih medijih je precej razrednih razlik in diskriminacije. Ne gre le za to, da ljudem delavskega družbenega izvora prevladujoča socialna omrežja v britanski filmski in televizijski produkciji ne zaupajo. Enako se dogaja tudi ženskam in pripadnikom etničnih manjšin. Poleg tega manka tudi vlog v kulturni produkciji, ki vztraja pri prevladujočih "primernih" standardih akcenta in družbenega ozadja srednjega razreda (Hall, 2012).

Ne nazadnje je kultura različno dostopna za različne dele družbe. Res je sicer, da so državljani Združenega kraljestva (skupaj z državljani Francije) po podatkih Eurobarometra iz leta 2013 (Special Eurobarometer, št. 399, 2013) med najbolj kulturno angažiranimi v primerjavi z drugimi članicami EU. Toda, kaže se splošna težnja upada dostopnosti kulturnih dejavnosti po mednarodni finančni in ekonomski krizi leta 2007. Kot je značilno za britansko tradicijo, so bili doslej tudi načrti o zmanjševanju neenakosti pri dostopu do kulture v veliki meri osredotočeni na ekonomsko razežnost kulture in na nekatere konkretne projekte z zelo specifičnimi cilji (The Warwick Commission, 2015). Vlade v Združenem kraljestvu se pri omogočanju dostopa kulture različnim marginalnim družbenim skupinam doslej bolj ali manj le odzivajo na pritiske iz mednarodnega okolja (zlasti OZN in Evropske unije) in na pritiske domače civilne družbe.

Kultura kot britanska ‘mehka moč’

Sprva je bila kombinacija tržne ideologije in imperializma dopolnjena s prenašanjem britanske kulture v kolonije. Imperialistično širjenje britanske kulture je v viktorjanskem obdobju vključevalo tudi izvoz arhitekture. Med takšnimi primeri sta npr. moderna družinska hiša s tipičnim kaminom v dnevni sobi in krajinska arhitektura (angleški vrtovi). Kulturni izvoz je vse do danes ostal pomembna oblika britanske mehke moči. Za podporo kulturnega izvoza je bila takoj o drugi svetovni vojni ustanovljena tudi posebna institucija – Britanski svet (*British Council*) (Sinclair, 1995).

Imperialne refleksije na kolonialne teme pa so prihajale tudi v domačo britansko kulturo.

Od državnega intervencionizma do tržnih načel in politizacije

Med drugo svetovno vojno (leta 1940) je bilo ustanovljeno posebno vladno telo, Svet za spodbujanje glasbe in umetnosti (*the Council for the Encouragement of Music and the ARTS – CEMA*). Cilj te ustanove je bila promocija in finančna podpora britanski kulturi (Sinclair, 1995). Ustanovitev Sveta za umetnost (*the Arts Council*) leta 1946 (dejansko je bila to preoblikovana CEMA) je bila tesno povezana z novim valom državnega poseganja na področje umetnosti.

Vloga države v tem obdobju je bila razumljena kot logična in potrebna za popravljanje napak trga. Država naj bi tako npr. zagotovila preživetje umetniških niš, ki sicer ne bi preživele.

Williams (1989) pa pri tem opozarja na prelivanje liberalno-socialno-demokratske paradigme s področja ekonomije v umetnost in kulturo v širšem smislu. To se je dogajalo prek državne patronaže lepih umetnosti (*fine arts*) in državnega vplivanja na popularno kulturo z gospodarskimi spodbudami (*pump priming*). Svet za umetnost je nastal v povojnem času, ko je bila "propaganda" umazana beseda, ki je zbujala asociacije na tretji rajh (Sinclair, 1995: 395). Zato je bil svet ustanovljen kot agencija in ne kot del vlade. Ne glede na to, da je bila njena misija vedno stvar razprave, je v resnici sledila čaščenju in diseminaciji britanskih dosežkov v umetnosti, znanosti, tehnologiji in dizajnu. Pomagala je tudi vzpostaviti Anglijo kot globalni kulturni center, ki je privabil mnoge turiste v Združeno kraljestvo (Sinclair, 1995: 76–77, 395–397). Kljub vsemu pa je sčasoma izgubila precej svoje avtonomije v razmerju do vlade. Po letu 1990 je vedno bolj doživljala pritiske vladnih kabinetov in uradnikov, da se uskladi z idejo devolucije. Razdeljena je bila na tri organizacijske dele – za Škotsko, Wales in Anglijo. Sledila je tudi spremembam glavnih družbenopolitičnih paradigem na področju blaginjskih programov in podjetniških praks (Sinclair, 1995: 396, 398).

S koncem nacionalnega konsenza glede liberalno-socialno-demokratske paradigme se je konec osemdesetih let 20. stoletja podredila novi, k trgu usmerjeni paradigmi. Jezik tržne ideologije je vstopil na področje umetnosti. Tako kot se je uveljavilo na drugih družbenih področjih, je tudi na področju umetnosti državno (so)financiranje postalo odvisno od tega, koliko umetnost zmore dokazati z ekonomskimi argumenti, da je državno (so)financiranje umetnosti koristno. Dejansko morajo umetnosti dokazati, da zmorejo ekonomsko preživeti, da bi si "zaslužile" državno podporo. V tem procesu so umetniki postali "ponudniki", vlada, donatorji/korporacije in državljani s svojimi prispevki za umetnost pa so posali "investitorji" v umetniške dejavnosti. Umetnost je bila preoblikovana v kulturno industrijo (Caust, 2003: 53–54). Del takšne politike do umetnosti je tudi povezovanje Sveta za umetnost s financiranjem iz sredstev nacionalne loterije od leta 1994 naprej. Razumevanje umetnosti se je radikalno spremenilo. Medtem ko so kulturna dediščina in muzeji obravnavani posebej, kultura danes zajema tudi oddajanje (*broadcasting*), modo,

multimedije, novinarstvo, založništvo, industrijo popularne glasbe, komercialno in neprofitno umetniško dejavnost (Sinclair 1995: 54; Roodhouse, 2001: 54).

Po eni strani Svet za umetnost Anglije danes deklarira dva cilja svojega delovanja: prvi je delovati za odličnost umetnosti, ki je zasnovana na raznolikosti in inovativnosti, na novem kolektivnem duhu dolgoročnega razvoja umetnosti, ki pripada vsem; drugi cilj je vzgoja in podpora talentiranim umetnikom ter promocija Anglije kot mednarodnega umetniškega centra (Arts Council, 2018; 2013). Po drugi strani pa dve ključni vzajemno tekmujoči politični stranki uporabljata novo, k trgu usmerjeno paradigmo poudarjanja britanske veličine (*Britain's greatness*).

Inkluzivnost Britanske “kulture veličine”

Čeprav je ideja “britanske kulture veličine” (*British Cultural Greatness*) že stara, je v praksi zelo dinamična. Poleg državno promoviranih kulturnih pojavov se je skozi zgodovino v ta pojem vključevalo čedalje bolj raznolike kulture in s časovnim zamikom tudi subkulture.

Več valov subkulturnih pojavov je bilo še posebej na glasbenem področju. Pogosto so se oblikovali v dialogu s kulturnimi tokovi v ZDA. Subkulture, kot so bile npr. rock in punk, pogosto niso izživale le prevladujočega pojmovanja kulture, temveč tudi meje “javne morale” (Riley, 1987; Phillipov, 2007; Lentini, 2003 in Adams, 2008). Ne glede na to pa je njihova uradna obravnava spregledala kritike, ko so se ti (sub)kulturni pojavi začeli uspešno prodajati na trgu in so v svetovnem merilu uveljavljali Združeno kraljestvo kot enega ključnih centrov popularne kulture.

V novejšem času so se prevladujoči popularni kulturi pridruževale subkulture. Dober primer je rock glasba, ki je bila sprva v mnogih pogledih uporniška, označena je bila tudi kot nemoralna, a je po nekaj desetletjih postala sestavina “britanskega kulturnega dosežka” (*British cultural achievement*), s katerim so proslavili tudi zaključek olimpijskih iger leta 2012 v Londonu. Kraljica je odlikovala mnoge opazne rock glasbenike. Paul McCartney je npr. prejel naziv Member of the British Empire (MBE) leta 1965, leta 1997 pa mu je bil podeljen še viteški naziv. Mick Jagger je prejel viteški naziv leta 2003.

Družbeni razredi, (marginalne) družbene skupine in družbeni boji

Britanska kultura v veliki meri zrcali zgodovino spreminjanja družbene strukture in razmerij med starimi oziroma starejšimi družbenimi skupinami in na novo nastajajočimi družbenimi skupinami.

Lahko bi celo rekli, da kultura v veliki meri izraža družbeno in politično dominantnost določenih družbenih razredov. Tako se je literatura osredotočala na določene razrede, vrednote in vloge višjih družbenih razredov (npr. dela Edmunda Spenserja). Še posebej v drugi polovici 18. stoletja so tipični britanski tokovi v slikarstvu vsebovali portrete in slikanje pokrajine (*landscape painting*). Podobno je tudi arhitekturna renesansa prinesla izgradnjo katedral (npr. v Gloucestru in Yorku ter prenova katedrale v Winchestru) in gradnjo gradov ter razcvet dekoriranih aristokratskih rezidenc. Podpora Tudorjev razvoju na novo obogatele aristokracije je omogočila širjenje graščin po podeželju.

In vendar so bili v umetnosti vidni tudi razredni razcepi. Ti pa se niso kazali le v razredni pristranosti umetniških del, temveč tudi v raznolikosti literature in umetnosti. Včasih je umetnost zrcalila negativne družbene pojave, kot sta npr. revščina in alkoholizem (med najbolj slavnimi pisatelji na tem področju je Charles Dickens; *The Victorian Web*, 2012). In včasih je umetnost zrcalila tudi tekmujoče poglede na družbo in položaje oziroma vloge določenih družbenih skupin – kot npr. v Shakespearjevi predstavitvi nasprotujočih diskurzov o femininosti (*femininity*) oziroma družbenih vlogah žensk v “*Much Ado about Nothing*” (Arnautović, 2011). Politično gledališče je občasno, čeprav do zelo omejene mere, vstopalo v politiko (Patterson, 2003). Sicer pa je pomembna tudi odsotnost določenih družbenih pojavov v politiki. V splošno dostopno umetnost tako homoseksualnost in feministični pogledi dolgo niso imeli vstopa (gl. npr. Wandor, 2001 in Aston, 2003).

Umetniki: dobro prodajani zvezdniki

Umetniki večinoma prostovoljno izbirajo eno izmed vlog: 1. podpirajo legitimizacijo vlade, 2. izpostavljajo družbene probleme in pri tem bolj ali manj izzivajo vlado in 3. ponujajo javno mesto za predstavljanje nasprotujoče si političnofilozofske poglede in različne poglede

na reševanje določenih družbenih problemov. Odkar se je povojno državno financiranje umetnosti zmanjšalo, je ključni dejavnik ume-
tnikovega uspeha uspeh na trgu in to ne glede na kontraverzne ocene
umetnikov ali umetniških ekspertov.

Med najbolj znanimi so Mladi britanski umetniki (*Young British Artists – YBAS*; Valentine, 1999: 9), ki so se oblikovali v skupino ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja. Sami so svoja dela predstavili kot sestavino artističnega pojava, ki presega umetnost v ožjem smislu. Medtem ko so prispevali k vizualni kulturi, so se vpletli tudi v kulturo množičnih medijev. Nekateri člani skupine so si pridobili status *celebrities* (celebrities). Najbolj znani član skupine, Damien Hirst, se je proslavil s svojo konceptualno umetnostjo in umetniškimi instalacijami. Pomagal je k oblikovanju skupine z organiziranjem razstave Freeze (Docks, 1988). Razstava je bila postavljena v deloma obnovljenem, prej neuporabljenem skladišču v jugovzhodnem Londonu (Port of London Authority Building in Surrey Dock). Njegov koncept vizualne kulture izven “dolgočasnih trgovin” (kakor je označil galerije) je dosegel velik uspeh. Uspešen pa ni bil le zaradi svežih artističnih idej, temveč tudi zaradi aktivnega iskanja odziva pri kritikih in zaradi pozornosti množičnih medijev (Damien Hirst, 1997).

In vendar so v zadnjem času vsaj nekateri alternativni umetniki oblikovali drugačno mnenje o uradnih prostorih prodaje umetniških del (The Guardian, 2018a). Med takšnimi avtorji je izjemno priljubljen Banksy, neznani ulični umetnik, ki se je po svetu proslavil s svojimi progresivnimi grafiti na nenavadnih podlagah⁹⁴. Banksy je oktobra 2018 presenetil s ponudbo slike znamenitega grafita Deklica z balonom (The Guardian, 2018b) na dražbi v Londonu. S tem ko je v okvir namestil skrit mehanizem za razrez slike, ki se je sprožil po tem, ko je bila slika na dražbi prodana za 1,04 milijona funtov⁹⁵ (The Guardian, 2018d), je sprožil razpravo o tem, ali je to še umetnost in ali ima razrezana slika grafita sploh (še) umetniško vrednost. Uveljavilo se je mnenje, da Banksy svojega dela na dražbi ni uničil, temveč je ustvaril novo delo – prvo delo, ki je bilo kreirano v živo

94 Gl. nekaj najbolj znanih Banksyjevih grafitov, naslikanih v različnih delih sveta v Canvas Art Rocks (2018).

95 Grafit Deklica z balonom je bila razglašena za najbolj priljubljeno umetnino v Združenem kraljestvu. Podrobneje o tem v The Guardian (2018c; 2018j; 2018i).

v času dražbe. Banksy naj bi mu dal tudi novo ime – Love Is in the Bin. Kupka, zbirateljica umetnin, je za sliko plačala, saj je po njenem mnenju “kupila svoj del zgodovine” (The Guardian, 2018e; 2018h). The Financial Times (2018) pa se je vprašal, ali je Banksy “torpediral trg umetniških del”. Toda v nekaj dneh se je tržna cena Love Is in the Bin podvojila. Banksy je dokazal, da je provokativna umetnost lahko zelo dobro plačana v okviru kapitalističnega sistema, a vendar ostaja dejstvo, da se je umetnost v dosedanji zgodovini pogosto soočala s političnimi pritiski in cenzuro.

Svoboda izražanja in cenzura

Kot smo že povedali v delu knjige o človekovih pravicah, je svoboda izražanja v Združenem kraljestvu negativna pravica. Cenzura ima v umetnosti dolgo zgodovino.

Vse od 1600 do 1642 je bil za cenzuro v gledališču zadolžen poseben uslužbenec na angleškem, kasneje pa britanskem kraljevem dvoru (Master of the Revels). Leta 1737 je parlament uveljavil institucijo cenzorja (imenovala se je the Examiner of the Stage), ki naj bi skrbel za politično in moralno primernost gledaliških dogodkov. Takšna cenzura v gledališču je bila ukinjena šele leta 1968 (Parliament UK, 2018c).

Posebno mesto je vse doslej imela moralna cenzura. Od leta 1857 obstajajo zakoni, ki cenzurirajo različne zvrsti literature, še posebej pornografijo (The Obscene Publications Act, 1857). Obscenost je bila leta 1868 uradno opredeljena kot delo, “ki teži k prikrajševanju in korumpiranju tistih, ki so odprti za takšne nemoralne vplive” in je vključevala prepoved širjenja informacij o kontracepciji in psihologiji med delovne razrede⁹⁶. Med prepovedanimi publikacijami sta bili deli D. H. Lawrencea Ljubimec lady Chatterley, ki je izšel v zasebni izdaji leta 1928, javno pa šele leta 1960 (*Lady Chatterley's Lover*, 1960⁹⁷) in pornografsko delo V Lindi Razuzdanki (*Inside Linda Lovelace*, 1976).

V novejšem obdobju je nadzor začel potekati v množičnih medijih na bolj posreden način. Za to je bil uporabljen pristop novega javnega menedžmenta (NJM). Ilustrativni primer je BBC, ki je zgodovinsko

⁹⁶ Za opis Zakona o nespodobnih publikacijah (Obscene Publications Act) iz leta 1857 in njegovih ključnih dopolnil do leta 1994 glej Zakone o nespodobnih publikacijah (*The Obscene Publications Acts*, 1857).

⁹⁷ Glej Lawrence (2007).

znan zaradi svojega uravnoteženega razmerja do glavnih političnih strank (Miliband, 1982: 80). Z uvedbo Testa javne vrednosti (*the Public Value Test – PVT*) leta 2007 je Združeno kraljestvo sicer postala vodilna članica EU pri dovoljevanju javnim medijem, da se širijo v nove medije (digitalizacijo). Toda poudarjanje merjenja izidov in učinkov prek javnega interesa (PVT) je pripeljalo do skrajnosti, kjer se vedno bolj zadovoljuje deležnike v tej industriji na škodo etosa javnega servisa (Michalis, 2012). Kljub temu je, kot tudi na drugih javnopolitičnih področjih, Združeno kraljestvo uspešno prepričevala Evropsko komisijo, da bi model Združenega kraljestva moral postati model za članice EU. Evropska komisija je to idejo formalno podprla s Sporočilom Evropske komisije o oddajanju (*the European Commission's Broadcasting Communication*) že leta 2009 (Michalis, 2012: 28).

Ne glede na večje uveljavljanje posredne cenzure pa občasno v javnosti odmevajo primeri, ki spominjajo na obdobja večje neposredne cenzure. Med najbolj znanimi je prepoved izvajanja pesmi Ding Dong! The Witch Is Dead, ki je bila predvajana v okviru istoimenske kampanje ob smrti Margaret Thatcher⁹⁸.

Povsem nove razsežnosti pa je cenzura pridobila po terorističnem napadu v ZDA leta 2001. Združeno kraljestvo se je po tem dogodku pridružilo ZDA v protiteroristični kampanji, ki je zajela splošno širjenje nadzora in cenzure pa tudi vključitev interneta v te dejavnosti⁹⁹. Vedno pogostejša vladna argumentacija za cenzuro je zagotavljanje varnosti oziroma boj proti terorizmu.

Vprašanja nadzora in cenzure se dodatno utrjujejo kot tematike strankarske politike. Ponovno so prišle na javni dnevni red s prizadevanji konservativne vlade v letih 2017 in 2018, da bi cenzurirala pornografijo, a se v javni razpravi postavljajo vprašanja o dodatnem širjenju in posploševanju cenzure (Wired, 2018; Falkvinge, 2018; Open Rights Group, brez letnice), še posebej v okoliščinah brexita.

98 Gre za negativno in tudi žaljivo kampanjo, katere sledi je še mogoče najti na spletu. Glej npr. Ding Dong! The Witch Is Dead enters chart at two (BBC News, 2013); The Wicked Witch Is Dead – Margaret Thatcher (2018); Thatcher – Ding Dong The Witch is Dead (2018); Margaret Thatcher Dies Ding Dong The Witch is Dead (2018).

99 Na obseg vpletanja države kaže npr. podatek o prepovedi kar 270 000 računov na Twitterju v zelo kratkem času – glej npr. The Guardian (2018f; 2018k); in Jones (2018).

Tekmujoče ideologije v kulturi in strankarska politika

V procesih modernizacije družbe so se razvijali novi razredno-kulturni razcepi. Tem so se pridružili ideološki razcepi.

Glavni ideološki razcep, ki se je uveljavil po drugi svetovni vojni, je razcep trg–država. Vlade različnih ideoloških prepričanj so ga razreševale na različne načine v različnih obdobjih (Caust, 2003). Bipolarno ideološko tekmovanje se je izrazilo tudi na področju kulturnih politik. Slednje dobro ilustrirajo trije primeri. Prvi primer je konservativno vsiljevanje NJM na področje kulture, drugi je uporaba Damiena Hirsta za uveljavljanje politike konservativne stranke, tretji primer pa Millennium Dome¹⁰⁰ – javni projekt laburistične stranke.

Konservativna stranka je potrdila svoj sloves inovativnosti z uporabo kulture za lastno promocijo. Bila je prva britanska stranka, ki je eksperimentirala z oglaševanjem v kino dvoranah in na pop koncertih z namenom rekrutiranja mladih (Ramsden, 1990: 23). Tako je prišlo tudi do politizacije subkultur, še posebej mladinskih subkultur (Worley, 2012). Konservativna stranka tudi vsiljuje svoje ideološke koncepte umetnosti. To je doslej dosegala na posreden način. Primer je konservativna inovacija NJM, ki jo je konservativna stranka vsilila na področju kulturnih politik. Ista vrsta merjenja in statističnih indikatorjev, ki se uporabljajo na drugih javnopolitičnih področjih, so bili vsiljeni tudi področju kulturnih politik (Statistical Indicators in Arts, 2018).

Konservativna stranka je na londonskih olimpijskih igrah leta 2012 razkrila tudi konservativno kombiniranje nacionalne identitete in britanske veličine. Poleg dolgega pregleda zelo raznolikih britanskih dosežkov na zaključni slovesnosti je za to slovesnost posebej naročila tudi Hirstovo delo (Glej Cultural Olympic Games, 2012). Takšno promocijo Hirsta so konservativci utemeljevali s tem, da so njegova dela visoko cenjena (cene njegovih del so bile vrtoglavo visoke; Independent, 2008), bila pa so tudi dober zgled za potrjevanje konservativne teze, da se “dobra” umetnost lahko uspešno prodaja in ne potrebuje državnih subvencij. Hirst je za olimpijsko slovesnost pripravil monumentalno interpretacijo britanske zastave¹⁰¹. Slednje

100 Več v besedilu Millennium Dome, *Britanica* (2018).

101 Gl. npr. fotografije Hirstove zastave: Damien Hirst Designs Flag for the London 2012 Olympic Closing Ceremony (2012a) v: Damien Hirst's

je dodalo konservativno barvo olimpijskim igram 2012, ki so dobile vzdevek Kulturne olimpijske igre (*the Cultural Olympic games*)¹⁰².

Seveda pa so tudi laburisti želeli prikazati nacijo v vsem njenem sijaju. Zamislili so si javni projekt, ki bi se kosal z Veliko razstavo (*the Great Exhibition*) leta 1851 in s Festivalom Britanije (*the Festival of Britain*) leta 1951. Odločili so se za projekt the Millennium Dome. Veličino naj bi med drugim predstavljala izjemna fizična velikost projekta. Med drugim naj bi imel največjo streho na svetu. Laburistična stranka je sprejela projekt kot simbol enotnosti in prizadevanj stranke v vlogi nosilke nacionalnega sentimenta. Leta 1999 je Blair zagotavljal, da bo the Millennium Dome (BBC News, 2000) "triumf zaupanja nad cinizmom, drznosti nad pohlevnostjo, odličnosti nad mediokriteto" (Orchard, 2001). Novi laburisti so pričakovali, da bo the Dome "simbol nove, svetlejše Britanije" (Orchard, 2001). Millennium Dome naj bi bil eden izmed velikih dosežkov, na katere bi opozarjali v laburistični kampanji na naslednjih volitvah. Toda projekt je bil od vsega začetka zelo kontroverzen (Orchard, 2001). In res se je zkazal za politično napako. Pričakovanja glede njegove uporabe so bila namreč prevelika (BBC News, 2001a in 2001b). Z vstopninami ni bilo mogoče pokriti stroškov in kupolo so zaprli za javnost. Decembra 2001 so zgradbo prodali, leta 2007 pa je bila zgradba renovirana tako, da je pridobila avditorij z 20 000 sedeži. Sedaj je odprta, imenuje pa se The O2 (imenovana je po podjetju, ki se ukvarja z mobilno telefonijo).

Ne nazadnje pa ima strankarska politika ključno besedo pri veliki zgodovinski spremembi – izstopu Združenega kraljestva iz Evropske unije (vključno s pogajanji o brexitu in njegovih posledicah za kulturo).

Vpliv brexita

V razpravah o vplivu brexita na kulturo v Združenem kraljestvu prevladuje skrb o pričakovanih negativnih posledicah za kulturo. Skrbi je več, mnoge pa imajo gospodarsko in finančno razsežnost.

Monumental Spin Artwork in Spectacular Display at Olympics – Closing Ceremony (2012b).

¹⁰² Damien Hirst's Monumental Spin Artwork in Spectacular Display at Olympics – Closing Ceremony (2012b).

Raziskava Arts Council England (Arts Council, 2017) je pokazala ocene deležnikov na področju kulture, da bo pričakovana omejitev gibanja ljudi, dobrin (vključno z opremo) in storitev najbolj prizadela prihajanje umetnikov in organizacij v Združeno kraljestvo, čezmejne projekte s partnerji iz Evropske unije in prihodnja britanska gostovanja v EU. To je skrb vzbujajoče, ker je kar dve tretjini vprašanih deležnikov na področju kulture navedlo, da so bili v zadnjih dveh letih (glede na čas izvedbe ankete) bolj mednarodno aktivni znotraj EU kot izven EU. Ogrožena sta artistični razvoj in profesionalni razvoj, povečana je gospodarska negotovost. S tem so odprta tudi vprašanja o financiranju umetnosti in kulture. Negativni učinki pa se pričakujejo tudi pri mednarodni reputaciji umetnosti in kulture Združenega kraljestva.

Med dejavniki, za katere se pričakuje, da bodo zmanjšali povpraševanje po umetnosti in kulturi in poslabšali ekonomske podlage umetnosti in kulture sploh, so zlasti naslednji: pričakovani padec funta v razmerju do evra, izguba financiranja EU (vključno s programom Erasmus in programom Kulturnih mest/Cities of culture), zmanjševanje donatorskih prispevkov, pričakovane spremembe v zakonskih in regulativnih okvirih (vključno z zaposlovanjem). Pesimistične napovedi so utemeljene tudi glede na podatke novejših letnih poročil Arts Council England (2016).

Poleg mnogih objavljenih pesimističnih napovedi različnih akterjev (Smith, 2017; Youngs, 2018; Rozbicka in Conroy, 2017), se sicer pojavljajo tudi drugačna mnenja (Knight in Govinda, 2017), a so redka. Različne politične institucije pa se odzivajo različno. Vlada objavlja navodila (Gov.UK, 2018b), kako naj umetniki in organizacije na področju umetnosti ravnajo v primeru različnih scenarijev (vključno z neskenitvijo sporazuma z EU). Lordska zbornica (Arts Professional, 2018a) izvaja pritisk na vlado v korist umetnosti in kulture. Škotske oblasti (Arts Professional, 2018b) so napovedale ustanovitev novega sklada za financiranje kulture, lokalni svet v Bathu pa je ukinil svet za kulturo in s tem povezano financiranje umetnikov (Arts Professional, 2018c).

15 BRITANSKI MODEL DEMOKRACIJE V SODOBNEM GLOBALNEM KONTEKSTU

Po Lijphartu (2012) je britanski model demokracije vodilni primer večinske, manj prijazne demokracije. Glede na uvodoma predstavljene temeljne značilnosti britanskega modela in na podlagi kvalitativne analize v knjigi komentiramo naslednja raziskovalna vprašanja:

- Katere so dolgoročne značilnosti britanske oblike demokracije?
- Katere politične odgovore na različne faze kapitalizma je (Velika) Britanija oziroma Združeno kraljestvo oblikovalo doslej?
- Kaj pomeni brexit iz notranjepolitičnega zornega kota?
- Kaj pomenijo dileme v razreševanju britanske ustavne krize v procesu brexita glede na aktualne dileme vladanja v sedanji fazi globalnega kapitalizma?

Poglavje je strukturirano po elementih raziskovalnega modela. Naslednji del poglavja o britanskem modelu demokracije zajema zgodovinski razvoj britanskega modela demokracije, mehanizme njegovega razvoja in njegovo teoretsko utemeljevanje. Sledi mu del o dejavnih razvoja britanskega modela, kjer sintetiziramo ugotovitve o razvoju kapitalizma, mednarodnih vplivih (vojne in revolucije) ter o globalizaciji, ki vključuje regionalni vidik globalizacije – evropeizacijo. Del o sektorskih vidikih britanskega modela vključuje človekove pravice, spolno neenakost, obravnavo homoseksualcev in kulture. Poglavje, in s tem tudi knjigo, zaključujemo s komentarjem o tem, kaj pomenijo dileme v razreševanju britanske ustavne krize v procesu brexita glede na aktualne dileme vladanja v sedanji fazi globalnega kapitalizma.

Avtoritarni elementi v britanskem modelu demokracije

Britanski sistem vladanja ni čisti model. V njem so vidni elementi, ki še vedno kažejo na to, da je nastal kot rezultat postopne, izpogajane modernizacije. Zato so ga poimenovali tudi deformirani modernizem (*deformed modernism*; Richards in Smith, 2002: 63).

Britanska država ima značilnosti moderne države, elemente predmodernosti in tudi lokalni nadzor nad določenimi dejavnostmi (*services*; Richards in Smith, 2002: 62–63). Drugače kot v liberalnem modelu, ki se je razvil v okoliščinah brez starih razredov fevdalnega obdobja (kot je bil primer v ZDA), se parlamentarna suverenost ni razvila s poslanci kot predstavniki volilcev, temveč z delegati volilnega telesa. V britanskem sistemu je suveren parlament, ljudje pa so suvereni prek svojih predstavnikov v parlamentu.

Zaradi posebnosti zgodovinskega razvoja je od zgodnjih začetkov modernizacije izvršna oblast del britanskega parlamenta. Težnja k izjemni moči izvršne oblasti je tako globoko vkoreninjena. Dodatno je poudarjena s krepitvijo modernih političnih strank. V teh okoliščinah se ponovno krepi napetost med vladavino prava in voljo države (strankarskih voditeljev). Še več, britanski primer spodbuja k ponovnemu premisleku o razmerju med zakonodajno in izvršno oblastjo, med demokracijo in učinkovito izvršno oblastjo, med suverenostjo parlamenta kot moderne institucije in suverenostjo ljudstva.

Ker so bile politične inovacije predvsem rezultat postopnih sprememb političnega sistema v smislu (pre)oblikovanja političnih institucij in razmerij med njimi, so bile pravice državljanov na neki način vedno sekundarne. Dostopnost političnih ustanov je bil predmet družbenih bojev. Zato nekateri avtorji poudarjajo, da predstavniško ne pomeni demokratično v smislu sodelovanja državljanov v vladanju (Judge, 1993: 27). Predstavništvo tudi ne pomeni avtomatično parlamentarne vladavine. Z uveljavljanjem političnih strank kot posredniških institucij z avtonomijo vodstva v razmerju do strankarskega članstva in do državljanov sploh se ne uveljavlja le vladavina izvršne oblasti, temveč kar vladavina določene stranke v vladi. Toda vlade so bile nadzorovane in legitimizirane s privolitvijo (*consent*) članov politične nacije prek volitev. Zato štejeta svoboda državljanov in njihova poslušnost/pokorščina (*obedience*) za sestavini družbene pogodbe. In vendar je tu tudi izziv za demokratično vladavino. Zastavlja se vprašanje glede oživitve lockovskega pogleda na družbeno pogodbo, ki

vključuje tudi pravico do upora proti vladajočim. V praksi se zaenkrat ta dilema še ni bila politično izrecno izpostavljeno, dejstvo pa je, da legitimizacija sistema vladanja z volitvami pomembno niha. Tradicionalna volilna udeležba je od okrog 74 do 75 odstotkov v obdobju sredi sedemdesetih let 20. stoletja in letom 1992 padla na 59,1 odstotek v 2001 (Jefferys, 2008; Bromley, Curtice in Seyd, 2004), a se je dvignila na 65,1 odstotka v letu 2010 in do volitev 2017 zrasla na 68,7 odstotka (UK Political Info, 2018). Poleg tega je obseg politične udeležbe državljanov v širšem smislu v Združenem kraljestvu precej nizek v primerjavi z drugimi zahodnimi državami (Gallego, 2007–2008; Linssen, Schmeets, Scheepers in te Grotenhuis, 2011) in upada (Jowit, 2012). Spreminja se tudi zaznava državljanov o tem, v čigavo korist pretežno deluje britanska vlada. Od finančne krize 2007–2008 naprej se uveljavlja zaznava, da britanska vlada v veliki meri deluje v korist korporativnih in finančnih sektorjev in ne v korist navadnih državljanov in tistih, ki plačujejo davke (Beetham, 2011).

Ta problem je še mnogo večji, ko pogledamo družbeno popačenost v sestavi ljudi, ki zasedajo najvišja mesta v političnih institucijah. To so predvsem ljudje iz določenih družbenih elit. Razredne, spolne in etnične družbene razlike še vedno pomembno delujejo v britanski družbi in v vladanju (Cannadine, 1999; Data Gov UK, 2013). Družbene neenakosti, ki so bile zelo velike v viktorjanskem obdobju, po drugi svetovni vojni pa nekoliko zmanjšane, se od sedemdesetih let 20. stoletja ponovno povečujejo. Najbogatejšemu odstotku Britancev je dohodek skokovito narasel prav v času finančne in ekonomske krize, medtem ko je velika večina Britancev utrpela posledice krize (World bank/Svetovna banka, 2018; The Equality Trust, 2018; Lansley in Mack, 2018). Od zgodnjega modernega obdobja pa vse do danes je družbeni položaj (in s tem tudi družbeni rang) posameznikov (in njihovih družin) v britanski družbi produkt blaginje, rojstva, izobrazbe in zaposlitve (Sommerville, brez datuma).

Nekateri vidiki zgodnje moderne družbe, kot je npr. dedovanje nekaterih družbenih rangov v povezavi z monarhijo, vztrajajo še danes. Tradicionalno je bil položaj posameznikov v družbi v pomembni meri sodoločen tudi s kolektivom, kateremu je pripadal. Poleg družbenega razreda so to bili tudi etnični, religijski ali rasni družbeni kolektivi. Vse navedene sodoločnice so bile zelo odvisne od socialno-ekonomskega statusa, družbene hierarhije in (ne)tolerantnosti. Družbeni razred še danes določa uspeh otroka. Najrevnejši otroci imajo še vedno zelo malo možnosti, da bi pridobili ugleden

poklic (npr. da bi postali pravniki, zdravniki, višji državni uslužbenci in finančniki), najstniki iz revnejših družin pa se ne odločajo za univerzitetno izobraževanje, ker se bojijo obremenjenosti z velikim dolgom, pridobljenim s posojili za šolanje (Shepherd, 2009). Poleg tega se v okviru Združenega kraljestva večajo tudi neenakosti v dohodku, blaginji in priložnostmi med regijami in med generacijami (Cable, 2017). Pojav novih družbenih skupin (npr. prekarcev) dodatno prispeva k razdrobljenosti družbenih razredov, ki so razporejeni prek teritorija Združenega kraljestva. Družbeno povezovanje razredov pa ni otežkočeno le zaradi teritorialne razpršenosti družbenih razredov. Težava je tudi v tem, da so razpršene tudi konkretne tematike, ki so pereče za določene razrede in so zato razpršeni tudi konkretni družbeni konflikti, v katere so različni družbeni razredi vpleteni. Lahko pa takšna v kriznih okoliščinah preskoči v novo kvaliteto: v oblikovanje razcepa “vi” (vladajoča politična elita) proti “mi” (vse ostale družene skupine) in s tem povezane radikalnejše družbene posledice.

Vzporedno se v zadnjih desetletjih povečuje avtoritarnost Združenega kraljestva. Politizacija javne uprave, težnja k politizaciji, centralizaciji in militarizaciji policije prispevata k povečevanju družbenega nadzora in k množenju lastnosti policijske države. Težnje k avtoritarnosti so vidne tudi v zmanjševanju zaščite posameznika pred državo in podrejanju človekovih pravic “višjim” ciljem – predvsem varnosti. Z rastočim družbenim razcepom pa pridobiva politični pomen identitetna politika.

Zgodovinski razvoj

Do nedavnega zgodovinski razvoj ni postavljal dileme glede suverenosti parlamenta, čeprav se je v zadnjem stoletju vedno bolj uveljavljala moč vlade v parlamentu. Postopno speminjanje britanskega sistema vladanja pa vendarle ostaja stalnica, kar je še posebej vidno tudi v v razvoju dvodomnosti, prilagajanju evropskim povezovalnim procesom in procesom devolucije.

Predvsem dva pojava odstopata od tradicionalnega britanskega modela demokracije. Prvi je, zgodovinsko gledano, čedalje večji pritisk na britanski nacionalni model spričo čedalje tesnejšega povezovanja Evropske unije in ustvarjanja čedalje več nadnacionalnih institucij in za članice EU zavezujočih javnih politik. V britanskem modelu namreč suverenost parlamenta pomeni, da nad parlamentom ni nobene druge oblasti. Od vstopa Združenega kraljestva v evropske povezovalne procese do danes se je razkorak med nacionalnim

modelom in modelom oblasti v okviru Evropske unije močno povečal. Med ključnimi argumenti za brexit je tako pogosto naveden prava, da oblast nad suverenim britanskim parlamentom ni sprejemljiva.

Drugi odmik od tradicionalnega britanskega modela demokracije, ki je notranjepolitični, pa je vznik uporabe referendumov (House of Commons Library (2019)). Zelo kmalu po vstopu Združenega kraljestva v Evropsko skupnost (1973), ki je vzbujal dvome, se je politična elita odločila preveriti na referendumu 5. junija 1975, ali britanski državljani podpirajo članstvo Združenega kraljestva v ES ali ne. Volilci so članstvo podprli kar 67 odstotno. To je bil prvi referendum, ki je bil izveden na celotnem združenem kraljestvu. Ko so se v devetdesetih letih 20. stoletja zaostriili domači teritorialnopolitični problemi, so se domače politične elite ponovno vrile k referendumu. Tako je bil uporabljen pri razreševanju notranjih teritorialno-političnih teženj, predvsem Škotske (izvedeni so bili trije referendumi o devoluciji Škotske, in sicer leta 1979, 1997 in 2014) in Walesa (izvedeni so bili trije referendumi o devoluciji Walesa, in sicer leta 1979, 1997 in 2011) pa tudi Severne Irske (referendum o tem, ali naj Severna Irsko ostane del Združenega kraljestva, so bili izvedeni leta 1973 in 1998). Te težnje so vodile v devolucijo Združenega kraljestva in priznavanje štirih nacij. Vedno pogosteje je referendum uporabljen tudi na lokalni ravni. Leta 1998 je bil izveden referendum o tem, ali naj se oblikuje oblast širšega Londona, leta 2004 referendum v severnovzhodni Angliji o tem, ali naj se tam oblikuje regionalna skupščina. Referendum v celotnem Združenem kraljestvu je bil ponovno izveden leta 2011, in sicer o spremembni volilnega sistema, ki pa ni uspel. Čeprav referendum za odločanje o izstopu Združenega kraljestva iz EU (izveden leta 2016) ni prvi referendum v celotnem Združenem kraljestvu, pa je vendarle prinesel novo kvaliteto. Ta se vidi v sklicevanju britanske vlade in britanskega parlamenta na referendum, in sicer ne glede na to, da je po britanski ustavi suveren parlament in da je o vstopu v Evropsko skupnost (predhodnico Evropske unije) odločal britanski parlament.

Sicer pa zgodovinski razvoj seveda že doslej ni potekal avtomatično. Marsikatera zgodovinska odločitev je bila tesno povezana z interesi in dejavnostjo konkretnih vplivnih oseb. Brexit je v pomembni meri stvar subjektivnega odločanja ozkega kroga političnih voditeljev, ki ob zaključevanju te knjige (januar 2019) še vztrajajo pri odločitvi o izstopu Združenega kraljestva iz EU navkljub sedaj dostopnim analizam, ki kažejo predvsem na škodljivost izstopa. V skladu z britansko

tradicijo, različne skupine državljanov, nevladne organizacije in tudi podjetniki protestirajo in zahtevajo drugačno odločitev, vedno več jih zahteva drugi referendum. Pri tem, ko politične elite v Združenem kraljestvu še iščejo način, kako zadovoljiti svoje volilce in pri tem ohraniti svoj obraz, zavlačujejo z odločanjem glede sprejemanja izpogajanega sporazuma o brexitu v britanskem parlamentu ter se spogledujejo tako z idejami o dodatnem referendum kot tudi o pritisku na EU, da ponovno odpre pogajanja o nekaterih sestavinah že doseženega sporazuma o brexitu (predvsem o vrpašanju varovalke, povezane z irsko mejo).

Mehanizmi razvoja

K posebnostim britanskega sistema je bistveno prispevalo nekaj ključnih mehanizmov.

Prvi mehanizem je bila odvisnost monarha od financiranja s strani ekonomsko in politično močnih vladanih. To je bil ključni mehanizem za doseganje soglasja vladanih glede ključnih politik vladarja, še posebej davčnih politik in politik, povezanih z vojsko. Na podlagi tega mehanizma se je uveljavljala tudi odgovornost monarha ali monarhinje za njegovo ali njeno vladanje. Opisani mehanizem je omogočil opustitev monarhove božanskosti in zagotavljanje odgovornosti monarha vladanim. Ta dva na novo nastala dejavnika pa sta naprej kritično vplivala na prehod iz fevdalne v moderno obliko vladavine.

Drugi mehanizem so bili boji za oblast in za ozemlje prek religijsko obarvanih bojev, bojev za prevlado med monarhom in papežem katoliške cerkve, vzpostavitev državne religije, katere poglavar je monarh, in versko obarvanih spopadov za prevlado znotraj parlamenta, med parlamentom in monarhom, ter izven parlamenta po teritorialno razširjeni državi.

Tretji je bil institucionalizacija modernih političnih ustanov. Še posebej je bila pomembna vzpostavitev parlamenta kot redno delujočega kolektivnega telesa z lastnim političnim glasom in z lastnimi zakonodajnimi odločitvami in s tem povezan postopek političnega odločanja.

Četrti mehanizem so bili pritiski novih razredov, nosilcev kapitalističnega razvoja, ki so izsilili predstavnštvo v parlamentu in prispevali k prilagajanju političnih institucij pa tudi vsebin političnega odločanja v korist kapitalističnih družbenoekonomskih in političnih sprememb.

Peti mehanizem so bili družbeni boji za pravice določenih družbenih skupin in za šrjenje statusa državljanov volilcev na čedalji večji del družbe. Pod organiziranimi pritiski civilnodružbenih organizacij in državljanskih protestov je občasno prihajalo do popuščanja vladajočih, ki pa so navadno ob tem imeli v mislih tudi izmenjavo, ekonomijo in koristnost dopuščanja določenih pravic tudi iz svojega zornega kota. Ta mehanizem je še posebej pomemben, saj so družbeni boji za pravice določenih družbenih skupin nedokončani. Zaradi fleksibilnosti nekodificirane britanske ustave namreč pridobljene pravice niso garantirane in jih je mogoče razmeroma enostavno omejevati.

Šesti mehanizem so politične stranke, ki pa so doslej odigrale različne vloge. Medtem ko se je razvoj modernih političnih strank sprva prepletal z utrjevanjem moderne parlamentarne vladavine, so od začetka 20. stoletja dalje bolj prispevale k utrjevanju izvršne oblasti v razmerju do (preostalega) parlamenta. V zadnjih nekaj desetletjih so stranke na oblasti tudi vedno bolj politizirale sicer tradicionalno relativno avtonomno javno upravo. S svojimi političnoideološkimi usmeritvami se posebej od sedemdesetih let 20. stoletja dalje vedno bolj oddaljujejo od volilcev in se obračajo k velikim ekonomskim interesom. Ti so botrovali tudi pri vključevanju Združenega kraljestva v ES, kar je omogočilo lahek dostop britanski ekonomiji na veliko evropsko tržišče. To pa se je zgodilo navkljub političnim pomislekom proti "podrejanju" britanskega političnega sistema – še posebej britanskega parlamenta – evropski nadnacionalni ureditvi. V zadnjih letih pa so prav politične stranke ponovno postavile to vprašanje na dnevni red celo s sprožanjem političnih procesov za izstop Združenega kraljestva iz EU.

Odrpto pa je vprašanje, ali so novejši protesti proti oblasti v notranje družbenoekonomsko in politično razklani družbi (med drugim tudi v obliki glasovanja za bexit) mehanizem družbene in politične transformacije ali pa (vsaj zaenkrat) le izraz jeze in strahu ljudi, ki so doživeli hiter porast družbenih neenakosti, širjenje dela družbe, ki v tem procesu drsi v revščino in ki se bojijo družbenih, ekonomskih, tehnoloških in političnih posledic spreminjanja sodobnega globalnega kapitalizma za navadne, neelitne ljudi.

Teoretsko utemeljevanje

Britanski liberalizmi so spremljali, utemeljevali in upravičevali različne britanske političnoinstitucionalne rešitve v povezavi z

določenimi fazami razvoja kapitalizma. Lastnina, kapitalizem in osrednja britanska vloga v globalnem kapitalizmu, britanski imperij, so (čeprav morda ne vedno enako poimenovane) rdeče niti vseh zvrsti liberalizmov, ki so se oblikovali in preoblikovali v moderni britanski zgodovini.

So se pa liberalizmi med seboj razlikovali glede na nekaj pomembnih elementov. Med temi so interpretacije družbene pogodbe in pravice do upora proti vladarju, poseganje države v družbene in gospodarske zadeve, družbena pravičnost, obravnava posameznika v razmerju do države in nedržavne kolektivitete (družbe). Zgodnji liberalizmi so se v veliki meri osredotočali na lastnino in lastnike ter na svobodo od intervencije države. Šele socialni liberalizem se je v obdobju po drugi svetovni vojni spraval z idejo družbene pravičnosti, pomembno vlogo države pri redistribuciji družbene blaginje med državljanje. Liberalizmi so se še naprej spreminjali v okoliščinah ponavljajočih se ekonomskih kriz kapitalizma. V sedemdesetih letih je prevladal thatcherizem z idejo izrivanja države, kritike in ukinjanja socialnega liberalizma. Laburistični liberalizem tretje poti ni prinesel bistvenih premikov v smeri večje vloge države in prerazdeljevanja blaginje, temveč se je približal neoliberalizmu – krčenju države blaginje, večanju regulacije. To približevanje je bilo tako očitno, da je med obema težko razločevati.

Postliberalizem, liberalizem reformiranja kapitalizma začetka 21. stoletja, ki se oblikuje v zadnjem obdobju, ima tudi pomembne globalne razsežnosti. Je zgodovinska formacija, ki danes nastaja iz propadlega liberalizma in neoliberalizma (McFalls in Pandolfi, 2012). V osnovi spreminja pojmovanje razmerja med posameznikom in kolektiviteto. Postliberalizem multiplicira in radikalizira mehanizme za nadzor človekovega življenja bolj temeljno, kot je to počel neoliberalizem. Razlikovanje med posameznikom in kolektiviteto se zabrisuje. Namesto prejšnje politične strategije ustvariti red celote se uveljavlja politična logika drobljenja celote, da bi dosegli učinkovitost dela celote. Ta pristop na neki način korespondira z realnostjo razredne razdrobljenosti in njene geografske razpršitve. V praktičnem političnem iskanju ideološko povezovalnega dejavnika pa se – paradoksalno – pojavlja uporaba religijske kulturne identitete. Družbeni vidiki razvoja znanosti in tehnologije ostajajo zapostavljeni, ključni cilj pa so popravki obstoječega kapitalizma.

Dejavniki razvoja britanskega modela

Razvoj kapitalizma

Modernizacija britanskega političnega sistema je bila v zgodovini tesno povezana z razvojem kapitalizma in globalizacije prek hitro razvijajoče se kapitalistične ekonomije. Zgodovinsko je britanski sistem vladanja omogočal britansko vodeno globalizacijo in se hkrati tudi prilagajal globalizaciji kapitalizma.

Danes, v novi fazi kapitalizma, se krepi vloga (nacionalne) države, krepi se težnja k avtoritarnosti, prepletajo se deglobalizacijski in novi globalizacijski procesi. V deglobalizacijskih procesih danes vodijo ZDA, pridružuje pa se tudi Združeno kraljestvo. ZDA so v času predsedovanja Donalda Trumpa izstopile iz Čezpacifiškega partnerstva (*Trans-Pacific Partnership*), Pariškega klimatskega sporazuma, Unesca, Sveta Združenih narodov za človekove pravice (*United Nations Human Rights Council – UNHRC*) in Mednarodnega kazenskega sodišča za človekove pravice (*International Criminal Court for Human Rights*), grozijo pa tudi z izstopom iz organizacij, kot so Svetovna trgovinska organizacija (WTO), NAFTA, NATO in OZN pa tudi G-7 (Bump, 2016). Združeno kraljestvo izstopa iz regionalnega političnega sistema EU, ki presega zgolj medvladne značilnosti. Medtem nova globalizacija poteka pod vodstvom Kitajske, ki poskuša zasedati tudi mesta v mednarodnih organizacijah, katere zapuščajo ZDA.

Medtem ko na Zahodu izjemne družbene neenakosti delujejo vedno bolj uničevalno za kapitalizem (kot to razume Pickety, 2014; Hutton, 2014), se zdi, da v novo razvijajočih se kapitalizmih (zlasti na Kitajskem) nastajajoče družbene neenakosti (še) delujejo pospeševalno za kapitalistični razvoj. Kjer se v sedanji fazi oba kapitalistična obraza stikata, je statizem. Državni kapitalizem (*state capitalism*), ki so ga raziskovalci v novejšem času povezovali s prehodom posocialističnih držav v kapitalizem (Harman, 1991), danes pa ga bolj opazijo v Aziji (glej npr. Kurlantzick, 2015; Council on Foreign Relations, 2016), se širi tudi na Zahod.

Britanska tradicija vodilne vloge v različnih fazah globalizacije kapitalizma pa do neke mere vendarle vztraja tudi danes. Tako kot v preteklosti se njena vloga v ekonomiji, domači politiki in v mednarodnem merilu prilagaja in izraža nove težnje v zahodnocentričnem kapitalističnem razvoju. Danes Združeno kraljestvo, pogosto skupaj z Združenimi državami Amerike, pomembno sooblikuje družbene spremembe v okoliščinah globalne prevlade finančnega kapitalizma

in globalizacije pravil, ki jih oblikujejo zasebne mednarodne korporacije. V teh državah, ki so v zgodovini že vodile nekaj pomembnih obdobij različnih tipov kapitalizma (od socialnodemokratsko obarvanega do skrajnega neoliberalnega kapitalizma) se danes zastavlja vprašanje, kateri tip kapitalizma bodo izbrale (Kotler, 2017; Taher, 2018). Razprave o tem so bolj odprte v Združenem kraljestvu, kjer je v uporabnih teoretičnih razpravah v zadnjih letih odprt govor predvsem o potrebi po reformi sedanjega kapitalizma.

Mednarodni vplivi (vojne, revolucije), globalizacija in deglobalizacija

Mednarodni vplivi prek vojn in revolucij so bili predvsem očitni v razvoju modernega britanskega sistema v obdobju do konca druge svetovne vojne. Po drugi svetovni vojni, še posebej od sedemdesetih let 20. stoletja dalje pa v vedno večji meri na britanski politični sistem vpliva novi veliki val globalizacije in v tem okviru evropsko regionalno povezovanje (evropeizacija). Medtem ko se je globalizacija po drugi svetovni vojni v večji meri kazala v hitro rastočem medvladnem sodelovanju, pa so za Združeno kraljestvo od konca štetdesetih let naprej postajali vedno pomembnejši tudi evropski povezovalni procesi. Še zlasti po polnopravnem članstvu je evropsko povezovanje vplivalo tako na položaj in vlogo britanskega parlamenta kot tudi na politično-institucionalno prilagajanje nacionalnega sistema delovanju v okviru političnega sistema Evropske skupnosti oziroma Evropske unije in ne nazadnje tudi k večji kodifikaciji in pravnem varstvu človekovih pravic.

Za razliko od tradicionalne britanske vpetosti v globalizacijske procese se danes ekonomska, politična, pravna in do neke mere tudi sodna integriranost Združenega kraljestva v Evropsko skupnost oziroma Evropsko unijo kaže kot verjetno zgodovinsko omejena. Delna podrejenost britanskega parlamenta nadnacionalnim evropskim politikam in obveznostim spoštovanja človekovih pravic ter odločitev nadnacionalnega sodišča pri presoji spornih britanskih nacionalnih politik so bile sicer v nasprotju s temeljno filozofijo britanskega modela vladavine, a so bile razmeroma dolgo pragmatično tolerirane.

Britanski politični sistem pa se doslej ni prilagajal le različnim zgodovinskim valovom globalizacije, temveč je sedaj pred izzivom prilagajanja novim pojavom deglobalizacije. Tako kot je Združeno kraljestvo v tandemu z ZDA vodilo v (globalnem) neoliberalnem kapitalizmu, sedaj v okoliščinah postliberalnega kapitalizma vstopa v isti tandem v procesih deglobalizacije.

Brexit je hkrati pojav deglobalizacije in pojav deevropeizacije. Zato brexit, ki pomeni vračanje vladanja v celoti ponovno v okvir nacionalne države, pomeni oboje – tako izziv za Evropsko unijo, v kateri Brexit spodbuja tako ideje v prid dezintegracije kot tudi ideje nadaljnje integracije, kot tudi britansko ustavno krizo. Odprto je zgodovinsko okno priložnosti za radikalnejše spremembe. V okviru Združenega kraljestva to še posebej velja zaradi vplivne politične usmeritve odstopanja od Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (*EU Charter of Fundamental Rights*) in izstopanja iz Evropskega sodišča za človekove pravice, ki je bilo ustanovljeno v okviru medvladne organizacije Sveta Evrope na podlagi Evropske konvencije o človekovih pravicah¹⁰³.

Deglobalizacija vključno z brexitom kritično vzvratno vpliva tudi na britanski teritorialnopolitični sistem. Zaradi velikih notranjih razlik med sedaj priznanimi nacijami v Združenem kraljestvu glede deglobalizacije se vrsta vprašanj postavlja na politični dnevni red. Med temi niso le implicitna vprašanja in dileme glede razmerja med suverenostjo parlamenta in suverenostjo ljudstva (na kar navaja sklicevanje politične elite na rezultate referendumu o brexitu), temveč (bolj eksplicitno) so tudi vprašanja in dileme notranje preureditve razmerij med nacijami oziroma med londonsko vlado in vladaми (drugih) nacij v Združenem kraljestvu, celo potencialni razpad države Združenega kraljestva in širše vprašanje irskih meja.

Ključno vprašanje deglobalizacije in s tem tudi brexita pa je ekonomsko vprašanje. Ob predstavitvi predloga sporazuma med Združenim kraljestvom in Evropsko unijo o brexitu sredi novembra 2018 so zaživele kritične razprave prave o posledicah brexita za britansko ekonomijo. Po podatkih javnomnenjske raziskave so britanski državljani razklani na dva skoraj enaka dela s tem, da je tokrat delež zagovornikov ohranjanja statusa polnopravne članice EU malo večji od deleža zagovornikov brexita (Channel 4, 2018). Ista raziskava tudi kaže, da je ocena državljanov, kaj bi bilo ekonomsko boljše za Združeno kraljestvo, ključna določnica njihovega stališča glede brexita.

Kaj pa deglobalizacijsko ravnanje vlade Združenega kraljestva pomeni iz zornega kota rastoče vloge zasebnih ekonomskih igralcev v regulaciji svetovnega gospodarstva (Büthe in Mattli, 2011)? Praksa že danes kaže, da je zasebna čeznacionalna korporativna vladavina

¹⁰³ Sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice pomembno vpliva na pravo EU.

prehitela oblikovanje globalne vladavine (May, 2015). A vendar nastaja tudi hibridna vladavina (*hybrid governance*), ki kombinira samoregulacijo s vladnim nadzorom in implementacijskimi kapacitetami, kot kaže primer hibridizacije vladavine na področju hrane (Verbruggen in Havinga, ur., 2017), regulacije interneta (Tusikov, 2017) in poskusi reguliranja transakcij v cyberspaceu – e-commerce (Kobrin, 2001).

Sektorski pogled

Človekove pravice in pravice družbenih manjšin

Samuelova (Samuel, 1988) teza, da napetost med vladno avtoriteto (*imperium*) in pravicami posameznika (*dominium*) v Združenem kraljestvu vztraja, velja tudi danes. Ta se kaže predvsem v rastoči napetosti med državno skrbjo za družbeni nadzor in varnost na eni strani ter človekovimi pravicami na drugi strani.

Ne gre le za to, da imajo človekove pravice v britanski tradiciji drugorazredni status tako v razmerju do lastnine kot tudi v razmerju do varnosti. Vedno bolj problematično postaja dejstvo, da vsak parlament lahko spremeni doseženo stopnjo človekovih pravic. To se je še posebej izkazalo v namerah konservativcev razveljaviti britansko pravno in politično zavezanost spoštovanju evropskega prava in odstopiti od priznavanja Evropskega sodišča za človekove pravice v procesu brexita.

Brexit pa ni označen le kot največja moderna grožnja pravicam žensk in politikam enakosti spolov v Združenem kraljestvu. Enako velja za politike spolne enakosti na različnih področjih javnih politik in za politike do homoseksualcev. Brexit pod vodstvom konservativcev izrazito kaže neprijazen obraz večinske britanske demokracije.

Obravnavava kulture

Povezanost kulture, umetnosti in politike je v obdobju po drugi svetovni vojni pogosto pomenila instrumentalizacijo kulture tako za globalno uveljavljanje britanske veličine, od sedemdesetih let 20. stoletja naprej pa še posebej tudi za instrumentalizacijo določenih strankarskih ideoloških usmeritev glede razmerja med državo in trgom in glede uporabnosti kulture za strankarsko politiko. Od thacherizma do danes se priznava predvsem kultura kot gospodarstvo oziroma kot industrija, ki zagotavlja delovna mesta in dohodek. Ekonomističen, ideološko instrumentaliziran odnos do kulture prezira avtonomne

razsežnosti kulture, ki iz zornega kota gospodarstva in strankarske politike ni “koristna”. Slabšanje finančnega položaja kulture in umetnosti v okoliščinah brexita, ki tem področjem jemlje tudi vire izven Združenega kraljestva, dodatno odpira vrata za še večji vpliv države in strank na ta družbena področja. Pri tem je še posebej zanimivo vprašanje, ali bo oziroma kako bo vedno večje obračanje političnih strank k religijski identitetni politiki sodoločalo politične vplive na kulturo in umetnost v prihodnje.

Demokracija, država in viri legitimnosti na razpotju

Čeprav je Združeno kraljestvo še vedno ustavna monarhija, so v normativni srčiki britanskega modela demokracije moderni individualizem, družbena pogodba, močna izvršna oblast in vladavina večine. Britanski model demokracije tradicionalno vsebuje sistemske elemente, ki ne zagotavljajo vladavine ljudstva, temveč vladavino izvoljenih predstavnikov v parlamentu, v katerem sedi izvršna oblast. Praksa tega modela pa že nekaj desetletij spodjeda legitimnost osrednjih političnih posrednikov – političnih strank, ki se vedno bolj kombinira z izvajanjem referendumov, na katerih se izrekajo državljani. Prav tako britanski model demokracije ne temelji na jasni delitvi oblasti in na vzajemnem nadzoru različnih vej oblasti. Praktično delovanje političnega sistema te elemente še posebej v zadnjih nekaj desetletjih dodatno potencira, poleg tega pa povečuje uporabo nadzora in prisile, s tem pa tudi vedno bolj omejuje svobodo posameznika. Te težnje kritično ne preizprašuje nobena od osrednjih političnih strank, ravno tako nobena danes ne razpravlja o transformaciji demokracije. Politični problemi pa se vendarle zaostrojujejo v procesu pluralizacije političnih (in s tem tudi strankarskih) elit v okoliščinah devolucije in pritiskov k decentralizaciji vladavine.

Čeprav je mogoče opaziti krizo vladanja v Združenem kraljestvu že od ekonomske in politične krize sedemdesetih let 20. stoletja, se je ta v zadnjih petnajstih letih ponovno postopoma zaostrovala. Primerjava podatkov o politični udeležbi in vrednotenju sistema vladanja od leta 2004 do danes kaže, da so državljani čedalje bolj nezadovoljni tako s sistemom kot s politiki, da so čedalje bolj politično angažirani in da hočejo več besede v procesih vladanja – kar okrog 60 odstotkov podpira uporabo referendumov v procesih političnega odločanja (Blackwell in dr. 2018).

Velike spremembe pa se dogajajo tudi v družbeni strukturi, predvsem v stopnji družbene neenakosti. Po eni strani učinki političnega upravljanja zadnje velike finančne in ekonomske krize v korist manjšine najbogatejših in procesi brexita spreminjajo Združeno kraljestvo v zahodnega sovoditelja (skupaj z ZDA) procesov deglobalizacije oziroma renacionalizacije. Po drugi strani s povezavami med vladam nacionalnih držav in mednarodnimi korporacijami v procesih oblikovanja in izvajanja politik Združeno kraljestvo sooblikuje zametek globalnega kapitalizma, ki se deloma samoregulira prek zasebne regulacije mednarodnih korporacij, deloma pa se naslanja na slabo demokratično nadzorovane in odgovorne vlade nacionalnih držav. Slednje gre v korak s pozivi k večjemu spoštovanju posebnosti in avtonomije držav v sedanji fazi kapitalizma (Albo, 2010).

Deglobalizacija, decentralizacija, družbena razdrobljenost (lokalizacija, osredotočanje na delovna mesta) se tako na Zahodu povezujejo s premikom k drugačni vlogi nacionalne države. Novi globalizacijski igralci, predvsem Kitajska, gradijo na pomembni vlogi nacionalne države kot dejavnika kapitalizma, vključno z državnimi korporacijami. Odprto pa ostaja zelo pomembno vprašanje – kako povezati družbo (družbe) in kako zagotoviti legitimnost oblasti. Če so v preteklosti vire legitimnosti oblasti zagotavljali bog, religija, cerkev in politična ideologija, se danes v Združenem kraljestvu v tej funkciji namesto izdelanih političnih ideologij (tako kot v velikem delu sodobnega sveta) ponujajo družbene identitete – še posebej religija. Ta se Združenem kraljestvu ne ponuja tako kot v primeru teokracij, kjer je religija temelj države in prava, temveč predvsem kot osnova identitete politike. In vendar obstajajo tudi družbenorazredne identitete. Po eni strani so te danes zelo družbeno razdrobljene – novejša raziskava so razkrile sedem družbenih razredov in družbenogeografsko razpršene identitete (Savage, 2015), vertikalna mobilnost med razredi pa se zmanjšuje (Robson, 2016). A vendar imajo različni razredi skupno točko – ne marajo elite; vidijo jo kot del družbe, ki najmanj prispeva k družbi, je najmanj moralna, ji je najlažje v življenju, a je hkrati najmočnejši družbeni razred (YouGov, 2017). Britanska družba je polarizirana (Savage in drugi, 2013), demokracija pa ogrožena.

Kaj vse to pomeni? Ali se danes v Združenem kraljestvu oblikuje postliberalni zametek premene britanskega modela vladanja za novo fazo globalnega kapitalizma? Ali bo znova prevladal pregovorni pragmatizem v prilagajanju političnih ustanov ali pa je mogoče od države, ki je v veliki meri vodila procese razvoja kapitalizma,

pričakovati prispevek k oblikovanju radikalnejših alternativ ali celo alternative kapitalizmu, ki je danes globalno vprašanje? Kako bo umikanje Združenega kraljestva iz evropskih povezovalnih procesov vplivalo na svetovni politični in vojaški sistem in kako na razmere na geopolitično pomembnih delih sveta (vključno s področjem Zahodnega Balkana)? Ali bodo pritiski družbenih skupin in razredov dosegli kakšne inovativne spremembe sistema vladanja – tako kot se je v zgodovini že dogajalo? Ali bo družbena in politična polarizacija politično uporabljena konstruktivno ali uničevalno za demokracijo (Sommer in McCoy, 2019:17)? Ali bo Združeno kraljestvo (ali morda njegovi posamezni deli) ponovno prispeval zglede vladanja, ki se bodo prenašali tudi v druge dele sveta?

Čeprav danes odgovori na ta vprašanja niso izoblikovani, pa lahko v vsakem primeru rečemo, da bo tako dogajanje znotraj Združenega kraljestva sodoločeno z njegovo vpetostjo v (de)globalizacijske procese, kot bodo tudi (de)globalizacijski procesi v sodobnem svetu sodoločeni z dogajanjem v Združenem kraljestvu.

16 VIRI

- Ackerman, Brice (2006): *Before the Next Attack. Preserving Civil Liberties in an Age of Terrorism*. New Haven & London: Yale University Press, 69–73.
- Adams, Ruth (2008): The Englishness of English Punk: Sex Pistols, Subcultures, and Nostalgia. *Popular Music and Society* 31 (4): 469–488.
- Aittomäki, Akseli (2008): *Social-class Inequalities in Ill Health – The Contribution of Physical Workload*. Doctoral thesis. University of Helsinki.
- Albo, Gregory (2010): The “New Economy” and Capitalism Today. V Puppo, Norene J. in Thomas, Mark P. (ur), *Interrogating the New Economy, Restructuring Work in the 21st Century* 3–20. Toronto: University of Toronto Press. Dostopno na: <http://www.yorku.ca/albo/docs/2010/NewEconomy.pdf>, 10. 11. 2018.
- Allen, Chris (2018): Cameron, Conservatives and Christian Britain: A Critical Exploration of Political Discourses about Religion in the Contemporary United Kingdom. *Societies*, let. 8, št. 5, doi:10.3390/soc8010005 (5. 11. 2018).
- Anderson, James, ed. (2002): *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*, London and New York: Routledge.
- Ansell, Christopher and Jacob Torfing (eds.) (2016): *Handbook on Theories of Governance*. Cheltham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
- Archibugi, Danielle and David Held eds. (1995): *Cosmopolitan Democracy. An Agenda for a New World Order*. Polity Press.

- Armitage, David (2004): John Locke, Carolina, and The Two Treatises of Government. *Political Theory*, 31 (5): 602–627.
- Arnautović, Amina (2011): Karakteri ženskih likova i Šekspirovoj komediji Mnogo vike ni za što / Female Characters in Shakespeare's *Much ADO about Nothing*. *Pregled* 52 (3): 55–78.
- Arthur, John ur. (1992): *Democracy. Theory and Practice*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Aston, Elaine (2003): *Feminist Views on the English Stage. Women Playwrights, 1990–2000*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aucoin, Peter (1990): Administrative Reform in Public Management: Paradigms, Principles, Paradoxes and Pendulums. *Governance* 3 (2): 115–137.
- Aucoin, Peter (1995): *The New Public Management: Canada in Comparative Perspective*. Montreal: Institute for Research on Public Policy 29 (3): 277.
- Aucoin, Peter (2012): New Political Governance in Westminster Systems: Impartial Public Administration and Management Performance at Risk. *Governance: An International Journal of Policy Administration and Institutions* 25 (2): 177–199.
- Awan-Scully, Roger (2018): *The End of British Party Politics?*, London: Biteback Publishing.
- Bamforth, Nicholas (2011): Current Issues in United Kingdom Constitutionalism: An introduction, *International Journal of Constitutional Law*, let. 9, št.1, str. 79–85. Dostopno na: <https://academic.oup.com/icon/article/9/1/79/902311> (30. 10. 2018).
- Bäckstrand, Karin and Jonathan W. Kuyper (2017): The Democratic Legitimacy of Orchestration: The UNFCCC, Non-State Actors, and Transnational Climate Governance. *Environmental Politics* 26 / 4 published on-line <http://dx.doi.org/10.1080/09644016.2017.1323579> (28. 5. 2017).
- Bales, Robert in Talcott Parsons (1955): *Family, Socialization, and Interaction Process*. Glancoe IL: Free Press.
- Beck, Ulrich (1999): *World Risk Society*. first edition. Cambridge, Oxford and Malden: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2006): *Cosmopolitan Vision*. Cambridge and Malden: Polity Press.

- Beetham, David (2011): Unelected Oligarchy. Corporate and Financial Dominance in Britain's Democracy. Democratic Audit, 2011. Dostopno na: <http://filestore.democraticaudit.com/file/de232c951e8286baa79af208ac250112-1311676243/oligarchy.pdf> (18th November 2012).
- Bell, Duncan S. A. (2006): Empire and International Relations in Victorian Political Thought. *The Historical Journal*, 49 (1): 281–298.
- Benz, Arthur and Papadopoulos, Jannis (2006): Introduction. In Arthur Benz and Jannis Papadopoulos (eds.), *Governance and Democracy. Comparing National, European and International Experiences*, pp. 1–26. Routledge, Abingdon, Oxon, UK and New York, USA: Taylor and Francis group.
- Bermeo, Nancy. “On Democratic Backsliding.” *Journal of Democracy* 27, no. 1 (2016): 5–19
- Bibič, Adolf and Gigi Graziano, eds. (1994): *Civil Society, Political Society, Democracy*. Ljubljana: Slovenian Political Science Association.
- Black, Jeremy (2004): *Britain since the Seventies*. London: Reaktion Books.
- Black, Jeremy (2006): *The European Question and the National Interest*. London: Social Affairs Unit.
- Black, Jeremy (2011): Overview: Britain from 1945 Onwards. *History*, BBC, 3. 3. 2011. Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/british/modern/overview_1945_present_01.shtml, 11. 11. 2018.
- Blackburn, Dean (2018): Reassessing Britain's 'Post-war Consensus: The Politics of Reason 1945–1979. *British Politics*, let.13, št. 2, str. 195–214.
- Black-Branch, Jonathan L. (2002): Powers of Detention of Suspected International Terrorist Under the United Kingdom Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001: Dismantling the Cornerstone of a Civil Society. *European Law Review*, let. 27, št.1., str. 19–32.
- Blanco, Ismael and Vivien Lowndes, Lawrence Pratchett (2011): Policy Networks and Governance Networks: Toward Greater Conceptual Clarity. *Political Studies Review*, let.9, št. 1, str. 297–308.

- Blondel, Jean (1991): *Types of Party System*. V Peter Mair, (ur.) *The West European Party System*, 302–310. Oxford: Oxford University Press.
- Bogdanor, Vernon (2018): *Brexit and Our Unprotected Constitution*, London: The Constitution Society.
- Bolton, Matt in Pitts, Frederick Harry (2018): *Corbynism and Blue Labour: Post-liberalism and National Populism in the British Labour Party*, *British Politics*, doi.org/10.1057/s41293-018-00099-9.
- Booth, Alan (1995): *British Economic Development since 1945*, Manchester: Manchester University Press.
- Bromley, Catherine in John Curtice, Ben Seyd (2004): *Is Britain Facing a Crisis of Democracy?*. London: CREST-Centre for Research into Elections and Social Trends.
- Brown, Jennifer (1996): *Integrating Women into Policing: A Comparative European Perspective*. Referat na konferenci *policing in Central and Eastern Europe: Comparing firsthand knowledge with experience from the West*, College of Police and Security Studies, Slovenia. Dostopno na: <https://www.ncjrs.gov/policing/int627.htm> (24. 6. 2018).
- Brown, Jennifer in Daniel Bear (2012): *Women Police Officers may Lose Equality Gains with the Current Police Reform Programme*. *British Politics and Policy at LSE*, 2nd July 2012. London School of Economics and Political Science. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/2012/07/02/police-reform-programme-bear-brown/> (30th July 2012).
- Brusis, Marin. "Democracies Adrift: How the European Crises Affect East-Central Europe." *Problems of Post-Communism* 63, no. 5–6 (2016): 263–276.
- Bugarič, Bojan. "A Crisis of Constitutional Democracy in Post-Communist Europe: Lands In-Between Democracy and Authoritarianism." *International Journal of Constitutional Law* 13, no. 1 (2015): 219–245.
- Bulmer, Simon in Martin Burch (2005): *The Europeanization of UK Government: From Quiet Revolution to Explicit Step-change?*. *Public Administration* 83 (4): 861–890.
- Bulmer, Simon, Burch, Martin, Carter, Caitríona, Hogwood, Patricia

- in Scott, Andrew (2002): *British Devolution and European Policy-Making*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Bump, Philip (2016): *Where the U.S. Has Considered Leaving or Left International Agreements under Trump*. Washington Post, 29. 6. 2018. Dostopno na: https://www.washingtonpost.com/news/politics/wp/2018/06/29/where-the-u-s-has-considered-leaving-or-left-international-agreements-under-trump/?noredirect=on&utm_term=.cbb21ff567c9, 13. 11. 2018.
- Büthe, Tim and Mattli, Walter (2011): *The New Global Rulers. The Privatization of Regulation in the World Economy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Butt, Ronald (1969): *The Power of Parliament*. London: Constable, 34.
- Butt, Ronald (1989): *A History of Parliament: The Middle Ages*. London: Constable, 634.
- Byrd, Peter (1975) *The Labour Party and the European Community, 1970–1975*, *Journal of Common Market Studies*, Jun75, let. 13, št. 4, str. 469–484.
- Cable, Vince (2017): *Widening Inequality is Largely a US and UK Phenomenon – Why?*. Independent, 5. 9. 2017. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/voices/vince-cable-inequality-wealth-distribution-housing-ladder-how-to-fix-a7930536.html>, 10. 11. 2018.
- Callaghan, John (1990): *The Left since 1964*. V Anthony Seldon, (ur.), assisted by Gerald Daly, *UK Political Parties since 1945*, 63–78. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Phillip Allan.
- Callaghan, John (2007) *Pivotal powers: The British Labour Party and European Unity since 1945*, *Capital & Class*, let. 31, št. 93, str. 199–215.
- Campbell, Colin (2007): *Spontaneous Adaptation in Public Management: An Overview*. *Governance*, let. 20, št. 3, str. 377–400.
- Cannadine, David (1999): *The Rise and Fall of Class in Britain*. New York: Columbia University Press. Dostopno na: <http://partners.nytimes.com/books/first/c/cannadine-class.html> (7th October 2012).

- Carabine, Jean in Surya Monro (2004): Lesbian and Gay Politics and Participation in New Labour's Britain. *Social Politics*, let. 11, št. 2, str. 312–327.
- Carter Elisabeth (2005): *The Extreme Right in Western Europe. Success or Failure?* Manchester and New York: Manchester University Press.
- Cartron, Audrey (2015): Women in the police forces in Britain: 1880–1931. Magistrsko delo. Dostopno na: <http://library.college.police.uk/docs/theses/CARTRON-Women-in-the-police-forces-in-Britain-1880-1931.pdf> (6. 10. 2018).
- Caust, Jo (2003): Putting the 'Art' back into Arts Policy Making: How Arts Policy has been 'Captured' by the Economists and the Marketers. *The International Journal of Cultural Policy* 9 (1): 51–63.
- Chadwick, Edwin (1842/1964): *Report on the Sanitary Condition of the Labouring Population of Great Britain*. Edinburgh: Edinburgh University Press. Dostopno na: <http://www.victorianweb.org/history/chadwick2.html> (15. 9. 2012).
- Clarke, Maude V. (1936): *Medieval Representation and Consent*. London: Longman, Green & Co.
- Cook, Matt (2010): Families of Choice? George Ives, Queer Lives and the Family in Early Twentieth-century Britain. *Gender & History*, let. 22, št.1, str. 1–20.
- Council on Foreign Relations (2016): *State Capitalism. How the Return of Statism is Transforming the State*, 20. 6. 2016. Dostopno na: <https://www.cfr.org/event/state-capitalism-how-return-statism-transforming-world>, 11. 11. 2018.
- Cram, Ian (2010): Beyond Lockean Majoritarianism? Emergency, Institutional Failure and the UK Constitution. *Human Rights Law Review*, let.10, št.3, str. 461–485.
- Crick, Bernard (1968): *The Reform of Parliament*, second edition. London: Reding, and Fakenham: Weidenfeld and Nicolson.
- Crick, Bernard (1989): *Republicanism, Liberalism and Capitalism: A Defence of Parliamentarism*. V Graeme Duncan (ur.), *Democracy and the Capitalist State*, 68. Cambridge, Cambridge University Press.

- Crook, Paul (1998): Social Darwinism and British 'New Imperialism': Second Thoughts. *The European Legacy*, let.3, št.1, str. 1–16.
- Csillag, Tamás, in Iván Szelényi (2015). *Drifting From Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-Conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-Communist Europe*. *Intersections*, let. 1, št. 1, str. 18–48.
- Dahl, Robert (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (2000): *On Democracy*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dahrendorf, Ralf (1999): The Third Way and Liberty. *Foreign Affairs*, 78 (5): 13–17.
- Daly, Gerard (1990): The Social Democratic Party, 1981–88. V Anthony Seldon, (ur.), assisted by Gerald Daly, *UK Political Parties since 1945*, 51–62. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Phillip Allan.
- Davidson, Roger in Gayle Davis (2006): *Sexuality and the State: The Campaign for Scottish Homosexual Law Reform, 1867–80*. *Contemporary British History*, let. 20, št.4, str. 533–558.
- Davie, Grace (1994): *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*. Hoboken, New Jersey: Blackwell Publishers.
- Dawisha, Karen and Bruce Parrott, ed. (1997): *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Grazia, Alfred (1951): *Public & Republic, Political Representation in America*. New York: Alfred A. Knopf, Inc. Dostopno na: http://www.grazian-archive.com/politics/Republic/C_02_a.html (9. 9. 2012).
- Deakin, Nicholas (1989): Social Policy. V Leonard Tivey in Anthony Wright, (ur.), *Party ideology in Britain*, 105–127. London in New York: Routledge.
- Diamond, Larry (1999): *Developing Democracy. Toward Consolidation*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Diamond, Larry Jay ed. (2006): *Electoral Systems and Democracy*. Baltimore: John Hopkins University Press.

- DiPalma, Giuseppe (1990): *To Craft Democracies*, Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Docks, Surrey (1988): *Exhibitions – Freeze*. London, United Kingdom. Dostopno na: <http://www.damienhirst.com/exhibitions/group/1988/freeze> (15. 8. 2012).
- Duhaime's Law Dictionary (2018). Dostopno na: <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/S/SemaynesCase.aspx> (26. 10. 2018).
- Dunleavy, Patrick (2009): *Assessing How Far Charter 88 and the Constitutional Reform Coalition Influenced Voting System Reform in Britain*. *Parliamentary Affairs*, let. 62, št.4, str. 618–644.
- Dunleavy, Patrick in Helen Margetts (2001): *From Majoritarian to Pluralist Democracy: Electoral Reform in Britain since 1997*. *Journal of Theoretical Politics*, let.13, št.3, str. 295–319.
- Dunleavy, Patrick in Helen Margetts, Simon Bastow, Jane Tinkler (2006): *New Public Management Is Dead—Long Live Digital-Era Governance*. London School of Economics and Political Science. *Journal of Public Administration Research and Theory*, let. 16, št. 3, str. 467–494, 1 July 2006. Dostopno na: <https://academic.oup.com/jpart/article/16/3/467/934257> (16. 10. 2018).
- Dunleavy, Patrick in Kippin, Sean (2018): *The Political Parties and Party Systems*. V Dunleavy, Patrick, Park, Alice, in Taylor, Ros, uredniki, *The UK's Changing Democracy*, 93–111. The 2018 Democratic Audit. LSE Press.
- Dunn, William (1994): *Public Policy Analysis: An Introduction*, Second edition. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Durham, Martin (1989): *The Right: The Conservative Party and Conservatism*. V Leonard Tivey in Anthony Wright (ur.), *Party ideology in Britain*, 49–73. London and New York: Routledge.
- Eichbaum, Chris in Richard Shaw (2010): *New Zealand*. V Chris Eichbaum and Richard Shaw (ur.) *Partisan Appointees and Public Servants*, 219. London: Edward Elgar.
- Eisenberg, Christiane in Rita Gerlach, Christian Handke (ur.) (2006): *Cultural Industries. The British Experience in International Perspective*. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin.
- Elster, Jon, Claus Offe in Ulrich K. Preuss z Frak Boenker, Ulrike

- Goetting in Friedbert W. Rueb (1998): *Institutional Design in Post-Communist Societies*. UK: Cambridge University Press.
- Erdmann, Gero, and Marianne Kneuer, ur. (2011): *Regression of Democracy?*, *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, Special Issue 1.
- Eric C. Ip (2014): *The Judicial Review of Legislation in the United Kingdom: A Public Choice Analysis*, *European Journal of Law and Economy*, let.37, št.1, str. 221–247.
- Eriksen, Eirik O. (2014): *The Normativity of the European Union*. Palgrave Macmillan.
- Eulau, Heinz H.F. (1943): *Early Theories of Parliamentarism*. *The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Économie et de Science politique*, let. 8, št. 1, str. 33–55.
- Evans, Eric J. (1985): *Political Parties in Britain 1783–1867*. London and New York: Methuen.
- Evans, Stephen (2010): *Mother's Boy? David Cameron and Margaret Thatcher*. *British Journal of Politics and International Relations*, let. 12, št.3, str. 325–343.
- Farell, M. David (2001): *Electoral Systems*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave.
- Ferlie, Ewan and Laurence E. Lynn Jr., Christopheher Politt (ur.) (2005): *The Oxford Handbook of Public Management*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Ferrín, Mónica in Kriesi, Hanspeter, ur. (2016): *How Europeans View and Evaluate Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Filmer, Bart Learned Sir Robert (1680): *Patriarcha or The Natural Power of Kings*. Dostopno na: <http://www.constitution.org/eng/patriarcha.htm> (12. 6. 2018).
- Finer, Samuel Edward (1958): *Anonymous Empire: A study of the Lobby in Great Britain*. London: Pall Mall Press Limited.
- Finer, Samuel Edward (ur.) (1975): *Adversary Politics and Electoral Reform*. London: Anthony Wigram.
- Finn, Margot C. (1993): *After Chartism: Class and Nation in English Radical Politics, 1848–1874*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Flinders, Matthew in Felicity Matthews, Christina Eason (2012): Political Recruitment beyond Elections: An Exploration of the Linkage between Patronage, Democracy, and Diversity in the United Kingdom. *Public Administration*, let. 90, št. 2, str. 511–528.
- Foa, Roberto Stefan and Monk Yascha (2016): The Democratic Disconnect. *Journal of Democracy*, let. 27, št.3, str. 5–17.
- Fudge, Shane in Stephen Williams (2006): Beyond Left and Right: Can the Third Way Deliver a Reinvigorated Social Democracy?. *Critical Sociology*, let. 32, št. 4, str. 583–602.
- Gallego, Aina (2007–08): Unequal Political Participation in Europe. *International Journal of Sociology*, let. 37, št.4, str. 10–25.
- Garthwaite, Kayleigh (2017): *Hunger Pains, Life inside Foodbank Britain*. Polity Press, Bristol University Press. Dostopno na: <https://policy.bristoluniversitypress.co.uk/hunger-pains> (7. 11. 2018).
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*, Cambridge: Polity Press.
- Giorgi, Liana and Wayne Parsons, eds. (2006): *Democracy and the European Union*. London and New York: Routledge.
- Gong, Gerrit (1984): *The Standard of 'Civilization' in International Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gorz, Andre (1999): *Reclaiming Work*. Oxford: Polity.
- Gray, John (1993) *Post-Liberalism*, London: Routledge.
- Gray, John (1998) *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, UK: Granta Books.
- Grayson, Richard (2010): *The Struggle for the Soul of Liberalism*. *New Statesman*, 12th July 2010.
- Grugel, Jean (2002): *Democratization*. UK: Palgrave.
- Guerrina, Roberta in Masselot Annick (2018): Walking into the Footprint of EU Law: Unpacking the Gendered Consequences of Brexit, *Social Policy & Society*, let.17, št.2, str. 319–330.
- Hainsworth, Paul, ed. (2000): *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to the Mainstream*. London and New York: Pinter.

- Hanberger, Anders (2001): Policy and Programme Evaluation, Civil Society and Democracy. *American Journal of Evaluation*, let. 22, št.2, str.211–228.
- Hanberger, Anders (2004): Democratic Governance and Evaluation. Paper presented at the Sixth EES (European Evaluation Society) Conference in Berlin, Germany– September 30-October 2, 2004.
- Harman, Chris (1991): The State and Capitalism Today. *International Socialism* 2(51): 3–54. Dostopno na: <https://www.marxists.org/archive/harman/1991/xx/statcap.htm>, (10. 11. 2018).
- Hawkins, Sue (2010): *Nursing and Women’s Labour in the Nineteenth Century: The Quest for Independence*. London New York: Routledge.
- Hayes, Bernardette C. (1997): The Influence of Gender on Public Attitudes toward Homosexual Rights in Britain. *International Journal of Public Opinion Reserch*, let. 9, št. 4, str. 361–385.
- Haylett, Chris (2001): Modernization, Welfare and ‘Third Way’ Politics: Limits to Theorizing in ‘Thirds’?. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, let. 26, št. 1, str. 43–56.
- Hayward, Jack and Anand Menon, eds. (2003): *Governing Europe*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Held, David (1993): *Models of Democracy*. Stanford: Stanford University Press.
- Held, David (2004): *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washingtom Consensus*. Cambridge, Oxford and Malden: Polity Press in Blackwell Publishing Inc.
- Held, David and McGrew, Anthony, ur. (2000): *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge, Oxford and Malden: Polity Press.
- Held, David and McGrew, Anthony, ur. (2002): *Governing Globalization. Power, Authority and Global Governance*. Prva izdaja. Cambridge, Oxford and Malden: Polity Press.
- Held, David and Pollitt, Christopher ur. (1986): *New Forms of Democracy*. Sage Publications in association with The Open University.

- Herrick, Francis H. (1944): British Liberalism and the Idea of Social Justice. *The American Journal of Economics and Sociology*, let. 4, št. 1, str. 67–79.
- Hickson, Kevin (2010): Thatcherism, Poverty and Social Justice. *Journal of Poverty and Social Justice*, let.18, št. 2, str. 135–145.
- Holden, Barry ur. (2000): *Global Democracy: Key Debates*. London and New York: Routledge.
- Holme, Richard in Michael Elliot, (ur.) (1688–1988): *Time for New Constitution*. Basingstoke: Macmillan.
- Hood, Christopher (1991): A Public Management for All Seasons. *Public Administration* 69 (1): 3–19.
- Hood, Christopher in Ruth Dixon (2015): *A Government that Worked Better and Cost Less? Evaluating Three Decades of Reform and Change in UK Central Government*, Oxford: Oxford University Press.
- Huntington, P. Samuel. (1991): *The Third Wave: Democratization in the twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Hutton, Will (2014): Capitalism Simply isn't Working and Here are the Reasons Why. *The Guardian*, 12. 4. 2014. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/12/capitalism-isnt-working-thomas-piketty> (10. 11. 2018).
- Ingall, Alice (2018): What Will Brexit Mean for Gender Equality?. *Sussex University*, 6. 7. 2018. Dostopno na: <http://www.sussex.ac.uk/broadcast/read/45339> (2. 10. 2018).
- Inkeles, Alex ed. (1991): *On Measuring Democracy*. New Bruswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Iverson, Duncan (2006): The Nature of Rights and the History of Empire. V David Armitage, (ur.) *British Political Thought in History, Literature and Theory, 1500–1800*, 191–211. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jefferys, Kevin (2008): Two Cheers for Democracy: Involvement and Interest in British Politics since 1918. Dostopno na: <http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-82.html> (7. 10. 2012).
- Johnston Conover, Pamela in Donald D. Searing, Ivor Crewe (2004): The Elusive Ideal of Equal Citizenship: Political Theory and Political Psychology in the United States and Great Britain. *The Journal of Politics*, let. 66, št. 4, str. 1036–1068.

- Jowell, Roger, Caroline Roberts, Rory Fitzgerald and Gillian Eva, ur. (2007): *Measuring Attitudes Cross-Nationally*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- Judge, David (1986): *The British Government, European Union and EC Institutional Reform*. *Political Quarterly*, let. 57, št. 3, str. 321–328.
- Judge, David (1989): *Parliament in the 1980s*. *Political Quarterly*, let. 60, št. 4, str. 400–412.
- Judge, David (1990): *Parliament and Interest Representation*. V Michael Rush (ur.) *Parliament and Pressure Politics*, 18–42. Oxford: Clarendon Press.
- Judge, David (1992): *Disorder in the 'Frustraton' Parliaments of Thatcherite Britain*. *Political Studies*, let. 40, št. 3, str. 532–553.
- Judge, David (1993): *The Parliamentary State*. London, Newbury Park: Sage Publications, New Delhi.
- Judge, David (ur.) (1983): *The Politics of Parliamentary Reform*. London: Heinemann.
- Kavanagh, Dennis (1990): *Thatcherism and British Politics: The End of Consensus?*. New York: Oxford University Press.
- Keane, John (1988): *Democracy and Civil Society: On the Predicament of European Socialism, the Prospects of Democracy and the Problem of Controlling Social and Political Power*, London and New York: Verso.
- Keane, John (2003): *Global Civil Society?* Cambridge University Press.
- Keane, John (2009): *The Life and Death of Democracy*. London, New York, Sydney Toronto: Simon & Schuster, A CBC Company.
- Keane, John, ur. (1988a): *Civil Society and the State: New European Perspectives*. London and New York: Verso.
- Keene, Edward (2002): *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism, and Order in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keir, Sir David Lindsay (1966): *The Constitutional History of Modern Britain since 1485*, 8. izdaja, London: Adam in Charles Black.
- Kingdom, John (1991): *Government and Politics in Britain*. Cambridge: Polity Press.

- Kirton, Hayley (2016): Due to Popular Demand, Mps Will Now Inquire into What You Can and Can't Be Asked to Wear at Work, Including High Heels, CITYA.M., 8. 6. 2016. Dostopno na: <http://www.cityam.com/242888/due-to-popular-demand-mps-will-now-inquire-into-what-you-can-and-cant-be-asked-to-wear-at-work> (7. 10. 2018).
- Klingemann, Hans-Dieter and Jan Zielonka, ur. (2006): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. London, New York: Routledge.
- Klug, Francesca, Starmer Keir in Weir, Stuart (1996): *The Three Pillars of Liberty*, London: Routledge.
- Kobrin, Stephen J. (2001): Territoriality and the Governance of Cyberspace. *Journal of International Business Studies*, let. 32, št. 4, str. 687–704.
- Kotler, Philip (2017): How Well is American Capitalism Working?. *Huffingtonpost*, 27. 10. 2017. Dostopno na: https://www.huffingtonpost.com/entry/how-well-is-american-capitalism-working_us_59f2c98ce4b06ae9067ab7bc?guccounter=1 (13. 11. 2018).
- Kurlantzick, Joshua (2015): *State Capitalism: How the Return of Statism is Transforming the World*. Oxford: Oxford University Press.
- Lane, Jan-Erik and Ersson, Svante (2003): *Democracy. A Comparative Approach*. London: Routledge.
- Lansley, Stewart (2012): Inequality, the Crash and the Ongoing Crisis. *The Political Quarterly*. Let. 83, št. 4, str. 754–761.
- Lansley, Stewart in Mack, Joanna (2018): A More Unequal Country?, Poverty and Social Exclusion (PSE). Dostopno na: <http://www.poverty.ac.uk/editorial/more-unequal-country> (10. 11. 2018).
- Latham, Mark (2001): *The Third Way: An Outline*. V Anthony Giddens, (ur.), *The Global Third Way Debate*, 25–35. Cambridge: Polity.
- LeDuc, Lawrence, Richard G. Niemi and Pippa Norris, ur. (2002): *Comparing Democracies 2. New Challenges in the Study of Elections and Voting*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

- LeDuc, Lawrence, Richard G. Niemi and Pippa Norris, ur. (2014): *Comparing Democracies 4. Elections and Voting in a Changing World*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Lent, Adam (2003): *The Transformation of Gay and Lesbian Politics in Britain*. *British Journal of Politics and International Relations*, let. 5, št. 1, str. 24–49.
- Lentini, Pete (2003): *Punk's Origins: Anglo-American syncretism*. *Journal of Intercultural Studies*, let. 24, št. 2, str. 153–174.
- Lester, Anthony in Alison Hayes (2005): *Homosexual Equality in the United Kingdom*. *Peace Review: A Journal of Social Justice*, let. 17, št. 2–3, str. 149–154.
- Leys, Colin (1955): *Petitioning in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. *Political Studies*, let. 3, št. 1, str. 45–64.
- Lijphart, Arend (1984): *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven in London: Yale University Press.
- Lijphart, Arend (1994): *Electoral Systems and Party Systems*. Oxford University Press.
- Lijphart, Arend (2012): *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-six Countries*, New Haven in London: Yale University Press.
- Lijphart, Arend, ur. (1992): *Parliamentary Versus Presidential Government*. Oxford University Press.
- Linssen, Rik in Hans Schmeets, Peer Scheepers, Manfred te Grotenhuis (2011): *Trends in Conventional and Unconventional Political Participation in Europe between 1981 – 2008*. Paper presented at the 6th ECPR General Conference, Reykjavik, 25–27 August, 2011.
- Linz, J.J. and A. Stepan (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Lock, Geoffrey (1989): *The 1689 Bill of Rights*. *Political Studies*, let. 37, št. 4, str. 540–561.
- Locke, John (1669): *John Locke Manuscripts*. Dostopno na: <http://www.libraries.psu.edu/tas/locke/mss/c1669.html> (23. 9. 2012).

- Locke, John (1689a): A Letter Concerning Toleration, translated by Wiliam Popple 1689. Dostopno na: <http://www.constitution.org/jl/tolerati.htm> (5. 1. 2013).
- Locke, John (1689b): The First Treatise. UK: Awnsham Churchill.
- Locke, John (1690): The Second Treatise of Government, Chapter XIV, section 160 and Chapter XIV, section 159. Dostopno na: <http://www.constitution.org/jl/2ndtr14.htm> (13. 8. 2012).
- Löfler, Elke (2003): The Administrative State in Western Democracies. V B.Guy Peters and Jon Pierre, (ur.), Handbook of Public Administration, 478–488. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Long, Michael H. (1928): Imperial Policies of Great Britain. Foreign Affairs, let. 6, št. 2, str. 245–268.
- Mackenzie, Kenneth (1950): The English Parliament. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Maitland, Frederich Wiliam (1908): The Constitutional History of England. Cambridge: Cambridge University, 76.
- Marks, Garry in Larry Diamond, ur. (1992): Reexamining Democracy. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Marwick, Arthur (2003): British Society Since 1945: The Penguin Social History of Britain. London: Penguin Books Ltd.
- Maurois, André (1939): Zgodovina Anglije. Ljubljana: Naša založba.
- May, Christopher (2015): Global Corporations in Global Governance. Abingdon, Oxon and New York: Routledge.
- McCord, Norman (1967): Some Difficulties of Parliamentary Reform. The Historical Journal 10 (4): 367–390.
- McCulloch, Jude in Sharon Pickering (2009): Pre-Crime and Counter-Terrorism: Imagining Future Crime in the 'War on Terror', The British Journal of Criminology, let. 49, št.5, str. 628–645.
- McFalls, Laurence in Pandolfi, Marella (2012): Post-Liberalism. Academic Foresights, julij-september (2012) 5. Dotopno na: <http://www.academic-foresights.com/Post-Liberalism.html> (22. 10. 2018).

- McKibbin, Ross (1984): Why Was There No Marxism in Great Britain? *The English Historical Review*, let.99, št. 391, str. 297–331.
- Michalis, Maria (2012): Assessing the British Public Value Test: Benefits, Limitations and Challenges Ahead. *International Journal of media & Cultural Politics*, let. 8, št. 1, str. 13–30.
- Milbank, John in Pabst, Adrian (2016): *The Politics of Virtue. Post-Liberalism and the Human Future*, Rowman & Littlefield International.
- Miliband, Ralph (1961): *Parliamentary Socialism. A Study of the Politics of Labour*, Allen & Unwin.
- Miliband, Ralph (1982): *Capitalist Democracy in Britain*. Oxford: Oxford University Press, 25.
- Mill, John Stuart (1869): *On Liberty*. London: Longman, Roberts & Green. New York: Bartleby.Com, 1999. Dostopno na: <http://www.bartleby.com/130/> (19. 10. 2012).
- Miller, Edward (1960): *The Origins of Parliament*. London, Reeding and Fakenham: Cox and Wynnmann Ltd.
- Miller, Henry (brez letnice): *Petitioning Parliament in the Nineteenth Century*. *The History of the Parliament*. Dostopno na: <http://www.historyofparliamentonline.org/themes/politics/petitioning-parliament-nineteenth-century> (13. 7. 2012).
- Morgan, Kenneth O. (1990): *The Labour Party Since 1945*. V Anthony Seldon, (ur.), *asistiral Gerard Daly, UK Political Parties Since 1945*, 1–17. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Philip Allan.
- Morlino, Leonardo (1998): *Democracy Between Consolidation and Crisis. Parties, Groups, and Citizens in Southern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Mudde, Cas (2000): *The Ideology of the Extreme Right*, Manchester University Press.
- Muthu, Sankar (2003): *Enlightenment against Empire*. NY: Princeton University Press.
- Neilson, Francis (1959): The Birth of the Third Party in British Politics. *American Journal of Economics & Sociology*, let.18, št. 2, str. 157–169.

- Nettesheim, Martin (2005): Developing a Theory of Democracy for the European Union. *Berkeley Journal of International Law*, let. 23, št. 2, str. 358–400.
- Nicholls, David (1996): The New Liberalism – after Chartism?. *Social History*, let. 21, št. 3, str. 330–342.
- Norris, Pippa (2004): *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge University Press.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Donnell, Guillermo A, Schmitter, Philippe, Whitehead, Laurence (1991) *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Otter, Chris (2007): Making Liberal Objects. *British Techno-Social Relations 1800–1900*. *Cultural Studies*, let. 21, št. 4–5, str. 570–590.
- Pabst, Adrian (2017): Postliberalism: The New Centre Ground of British Politics, *The Political Quarterly*, let. 88, št. 3, str. 500–509.
- Page, E. (2010): 'Has the Whitehall Model Survived?'. *International Journal of Administrative Sciences*, let. 76, št. 3, str. 407–423.
- Panbianco, Angelo (1988): *Political Parties: Organization & Power*. Cambridge, New York, New Rochelle, Melburne, Sydney: Oxford University Press.
- Parry, Geraint and Michael Moran eds. (1994): *Democracy and Democratization*. London and New York: Routledge.
- Patterson, Michael (2003): *Strategies of Political Theatre. Post-War British Playwrights*. Cambridge, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, New York: Cambridge University Press.
- Patterson, Samuel C. (1989): Understanding the British Parliament. *Political Studies*, let. 37, št. 3, str. 449–462.
- Pattison, James in Warren, Tracey (2018): Class Disparities and Social Inequalities. V Dunleavy, Patrick, Park, Alice, in Taylor, Ros, uredniki, *The UK's Changing Democracy*, 408–424. *The 2018 Democratic Audit*, LSE Press.
- Peele, Gillian (1990): British Political Parties in the 1980s. V Anthony Seldon, (ur.), asistiral Gerald Daly, *UK Political Parties since 1945*, 138–148. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Phillip Allan.

- Peters B.Guy in Jon Pierre (ur.) (2003): Handbook of Public Administration. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 478–488.
- Phillipov, Michell (2007): Haunted by the Spirit of ‘77: Punk Studies and the Persistence of Politics. *Journal of Media & Cultural Studies*, let. 20, št. 3, str. 383–393.
- Pickering, Paul (2001): And your Petitioners & c’: Chartist Petitioning in Popular Politics, 1838–48. *English Historical Review*, let. 116, št. 466, str. 368–388.
- Pickety, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, Massachusetts, London, England: The belknap. US: Harvard University Press.
- Pierre, Jon (2000): *Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Pierson, Chris (2005): Lost property: What the Third Way Lacks. *Journal of Political Ideologies*, let.10, št. 2, str. 145–163.
- Pitts, Jennifer (2005): *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France*. NY: Princeton University Press.
- Plattner, Marc F. (2015): Is Democracy in Decline?. *Journal of Democracy*, let. 26, št.1, str. 5–10.
- Pollitt, Christopher in Sandra van Thiel, Vincent Homburg (ur.) (2007): *New Public Management in Europe*. UK: Palgrave-Macmillan.
- Potter, David, David Goldblatt, Margaret Kiloh, Paul Lewis, ur. (1997): *Democratization*. Cambridge: Polity Press and the Open University, Malden: Blackwell Publishers, Inc.
- Powell, Bingham (2000): *Elections as Instruments of Democracy: Majoritarian and Proportional Visions*. New Haven: Yale University Press.
- Prenzler and Sinclair (2013): The status of women police officers: An International Review, *International Journal of Law, Crime and Justice*. Dostopno na: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijlcj.2012.12.001>.
- Pridham, Geoffrey and Tatu Vanhanen, eds. (1994): *Democratization in Eastern Europe*. London in New York: Routledge

- Pridham, Geoffrey in Tom Gallagher, ur. (2000): *Experimenting with Democracy. Regime Change in the Balkans*. London in New York: Routledge
- Quigley, Kevin F.F. (1997): *For Democracy's Sake. Foundations and Democracy Assistance in Central Europe*. The Woodrow Wilson Center Press.
- Raby, Dawn Linda (2006): *Democracy and Revolution: Latin America and Socialism Today*. London, Ann Arbour; Pluto, Toronto, *Between the Lines*.
- Ramsden, John (1990) *The Conservative party Since 1945*. V Anthony Seldon, (ur.), *asistiral Gerard Daly, UK Political Parties Since 1945*, 18–25. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Philip Allan.
- Richards, David in Martin J. Smith (2002): *Governance and Public Policy in the United Kingdom*. Oxford: Oxford University Press.
- Richardson, Jeremy (2000): *Government, Interest Groups and Policy Change*. *Political Studies*, let. 48, št. 5, str. 1006–1025.
- Richardson, Jeremy (2018): *The Changing British Policy Style: From Governance to Government?* *British Politics*, let.13, št. 1, str. 215–233.
- Richardson, Jeremy and Grant Jordan (1979): *Governing Under Pressure. The Policy Process in a Post-parliamentary Democracy*. Oxford: Martin Robertson.
- Riley, Tim (1987): *For the Beatles: Notes on their Achievement*. *Popular Music*, let. 6, št. 3, str. 257–271.
- Robertson, Geoffrey in Andrew Nicol (1992): *Media Law: The Rights of Journalists and Broadcasters*, Penguin Books Ltd.
- Robinson, Robert V. in Jonathan Keeley (1979): *Class as Conceived by Marx and Dahrendorf: Effects on Income Inequality and Politics in the United States and Great Britain*. *American Sociological Review*, let. 44, št.1, str. 38–58.
- Roodhouse, Simon (2001): *Have the Cultural Industries a Role to Play in Regional Regeneration and a Nation's Wealth*. V *Proceedings AIMAC 2001, 6th International conference on Art and Cultural Management*. Australia, Brisbane: Faculty of Business, Queensland University of Technology.
- Rosenau, James N. (1998): *Governance without Government: Order*

- and Change in World Politics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rozbicka, Patrycja in Michael Conroy (2017): Live Music and Brexit's Cliffhanger, *Music Business Journal*, let. 13, št. 1, str. 8–11. Dostopno na: https://research.aston.ac.uk/portal/files/22097688/Live_music_and_Brexit_s_cliffhanger.pdf (15. 10. 2018).
- Rush, Michael (1990): Parliament and Pressure Politics-an Ovrview. V Michael Rush (ur.) *Parliament and Pressure Politics*, 253–279. Oxford: Clarendon Press.
- Russell, Meg (2013): *The Contemporary House of Lords: Westminster Bicameralism Revived*, Oxford: Oxford University Press.
- Ryan, Alan (1990): Party Ideologies Since 1945. V Anthony Seldon (ur.), *asistiral Gerard Daly, UK Political Parties Since 1945*, 79–94. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Philip Allan.
- Samuel, Geoffrey (1988): Governmental Liability in Tort and the Public and Private Law Division. *Legal Studies*, let. 8, št. 3, str. 277–303.
- Sartori, Giovanni (1987a): *Theory of Democracy Revisited. Part one: The Contemporary Debate*. Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc.
- Sartori, Giovanni (1987b): *Theory of Democracy Revisited. Part two: The Classical Issues*. Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc.
- Sausman, Charlotte and Rachel Locke (2004): *The British Civil Service: Examining the Question of Politicization*. V Guy Peters and Jon Pierre (ur.) *Politicization of Civil Service in Comparative Perspective*, 101–124. London: Routledge.
- Savage, Mike (2015): *Social Class in the 21st Century*, London: Penguin Books, Limited.
- Savage, Mike, Devine, Fiona, Cunningham, Niall, Taylor, Mark, Li, Yaojun, Hjellbrekke, Johs., Le Roux, Brigitte, Friedman, Sam, Miles, Andrew (2013): A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment, *Sociology*, let. 47, št. 2, str. 219–250, dostopno na <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0038038513481128>. (6. 1. 2019).

- Searle, Geoffrey Russell (2004): *The pursuit of pleasure*. V Searle, Geoffrey Russell, *A New England?: Peace and War, 1886–1918*, 529–570. Oxford New York: Clarendon Press Oxford University Press.
- Shell, Donald (2004): *The Future of the Second Chamber*. *Parliamentary Affairs*, let. 57, št. 4, str. 852–866.
- Simpson, Gerry (2004): *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sinclair, Andrew (1995): *Arts and Cultures, The History of the 50 Years of the Arts Council of Great Britain*. London: Sinclair-Stevenson.
- Somer, Murat in McCoy, Jennifer (2019): *Transformation through Polarizations and Global Threats to Democracy*, *Annals, AAPSS*, 681, januar 2019, str. 8–22.
- Sørensen, Eva (2002): *Democratic Theory and Network Governance*. *Administrative Theory & Praxis*. Let. 24, št. 4, str. 693–720.
- Sørensen, Eva and Jacob Torfing (2005): *Network Governance and Post-Liberal Democracy*. *Administrative Theory & Praxis*. Let. 27, št. 2, str. 197–237.
- Stapleton, Julia (1999): *Resisting the Centre at the Extremes: 'English' Liberalism in the Political Thought of Interwar Britain*. *British Journal of Politics and International Relations*, let. 1, št. 3, str. 270–292.
- Stearns, Peter N. (1997): *Fat History: Bodies and beauty in the Modern West*. New York in London: New York University Press, 5–77.
- Stevenson, John (1990): *The Liberal Party Since 1945*. V Anthony Seldon (ur.), *asistiral Gerald Daly, UK Political Parties since 1945*, 36–62. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Phillip Allan.
- Stiglitz, Joseph (2015): *The great Divide. Unequal Societis and What We Can Do About Them*. New York in London: W.W.Norton & Company.
- Stoner, Kathryn in McFaul, Michael, ur. (2013): *Transitions to Democracy: A Comparative Perspective*. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press.
- Sylvest, Casper (2005): *Continuity and Change in British Liberal*

- Internationalism, c. 1900–1930. *Review of International Studies*, let. 31, št. 2, str. 263–283.
- Taher, Ariän (2018): Today's Capitalism Is a Far Cry From What It Was Intended to Be. *Truthout*, 16. 6. 2018. Dostopno na: <https://truthout.org/articles/todays-capitalism-is-a-far-cry-from-what-it-was-intended-to-be/> (13. 11. 2018).
- Tamm, Ditlev (2013) *The History of the Court of Justice of the European Union Since its Origin v Rosas, Allan, Levits, Egils, Bot, Yves (uredniki), The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law*, The Hague: Asser Press, Berlin Heidelberg: Springer, str. 9–36.
- The Equality Trust (2018): How Has Inequality Changed?. Dostopno na: <https://www.equalitytrust.org.uk/how-has-inequality-changed> (10. 11. 2018).
- Tilly, Charles (2003): Inequality, Democratization, and De-Democratization. *Sociological Theory* 21 (1): 37–43. Keane, John (2009): *The Life and Death of Democracy*. London, New York, Sydney Toronto: Simon & Schuster, A CBC Company.
- Tomkins, Adam (2002): Legislating Against Terror: The Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001. *Public Law*, let. 47, št. 2, str. 205–220.
- Torrance, Jack (2018): Britain's Most Successful Companies Have Women in Senior Roles. Dostopno na: <http://centers.law.nyu.edu/jmtoc/issue.cfm?id=-781886155> (15. 9. 2012).
- Trevelyan, G.M. (1960): *Zgodovina Anglije*, Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Tusikov, Natasha (2017): *Chokepoints. Global Private Regulation on the Internet*, Oakland, California: University of California Press.
- Tyrrell, Hélène (2018): *Human Rights in the UK and the Influence of Foreign Jurisprudence*. London, Oxford, New York, New Delhi, Sidney: Hart Publishing, Bloomsbury Publishing.
- Valentine, Jeremy (1999): Contemporary Art and the Political Value of Culture. *Critical Quarterly*, let. 41, št. 1, str. 9–19.
- van Beeck, Ursula in Wnuk-Lipinski, Edmund (2011): *Democracy under Stress: The Global Crisis and Beyond*. Barbara Budrich.
- van Beeck, Ursula, ur. (2019): *Democracy under Threat. A Crisis of Legitimacy?*, Palgrave Macmillan.

- Van Beek, ur. (2005): *Democracy under Construction: Patterns from Four Continents*. Bloomfield Hills, Opladen: Budrich.
- van Deth, Jan W. and Elinor Scarbrough, ur. (1995): *The Impact of Values*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Van Waarden, Frans (1992): *Dimensions and Types of Policy Networks*. *European Journal of Political Research*, let. 21, št.1–2, str. 29–52.
- Verbruggen, Paul in Tetty Havinga (2017): *Hybridization of Food Governnace: An Analytical Framework*. V Paul Verbruggen in Tetty Havinga (ur.), *Hybridization of Food Governance. Trends, Types and Results*, 1–27. Cheltenham, Glos, UK and Northampton, Massachusetts, USA: Edward Elgar.
- Wagner, Peter (1994): *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London: Routledge.
- Walkland, Stuart A. (ur.) (1979): *The House of Commons in the Twentieth Century. Essays by members of the Study of Parliament Group*. Oxford: Clarendon Press.
- Wandor, Michelene (2001): *Post-War British Drama. Looking back in Gender*. London and New York: Routledge.
- Weiler, Peter (1982): *The New Liberalism: Liberal Social Theory in Great Britain, 1889–1914*. London: Garland Pub.
- White, Stuart (2009): *Revolutionary Liberalism? The Philosophy and Politics of Ownership in the Post-War Liberal Party*. *British Politics*, let. 4, št. 2, str. 164–187.
- Wiarda, Howard J. ur. (2001): *European Politics in the Age of Globalization*. Fort Worth Philadelphia, San Diego, New York, Orlando, Austin, San Antonio, Toronto, Montreal, London, Sydney, Tokio: Harcourt College Publishers.
- Williams, Andrew (2013): *The European Convention on Human Rights, the EU and the UK: Confronting a Heresy*, *The European Journal of International Law*, let. 24, št. 4, str. 1157–1185.
- Williams, Rymond (1989): *The Politics of Modernism*. Great Britain: Verso.
- Willson, F. M. G. (1974): *The Parliamentary Executive, 1868–1914, and after*. *Public Administration* , let. 52, št. 3, str. 263–283.

- Wollstonecraft, Mary (1792): *A Vindication of the Rights of Woman* with structures of political and moral subjects. Boston: Peter Edes for Thomas and Andrews, Faust's statue, št. 45. Newbury-street, MDCCXCII. Dostopno na: www.bartleby.com/144/ (6. 10. 2018)
- World bank/Svetovna banka (2018): *World Development Indicators*. Dostopno na: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SI.POV.GINI&country=> (10. 11. 2018).
- Worley, Matthew (2012): *Shot by Both Sides: Punk, Politics and the End of 'Consensus*. *Contemporary British History*, let. 26, št. 3, str. 333–354.
- Ziegler, Katja S in Elizabeth Wicks, Loveday Hodson (ur.) (2015): *The UK and European Human Rights. A Strained Relationship?* London, Oxford, new York, New Delhi, Sidney: Hart Publishing, Bloomsbury Publishing.

Internetni viri:

- A Web of English History (2018): *The Impact of the French Revolution in Britain*. Dostopno na: <http://www.historyhome.co.uk/c-eight/france/impactfr.htm> (2. 10. 2012).
- Amnesty international UK (2018): *EU Withdrawal Bill Bleak Day Human Rights*. Dostopno na: <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/eu-withdrawal-bill-bleak-day-human-rights> (22. 10. 2018).
- Arts Council (2013): *10-year strategy achieving great art for everybody* (2010) 2011–2020. Dostopno na: https://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/download-file/Great_art_and_culture_for_everyone.pdf (12. 10. 2018).
- Arts Council (2017): *Impact of Brexit on the Arts and Culture Sector*. Dostopno na: https://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/download-file/Arts%20Council_Brexit%20Research%202017_Report_FINAL.pdf (12. 10. 2018).
- Arts Council (2018): *Who we are?* Dostopno na: <http://www.artscouncil.org.uk/who-we-are/> (12. 10. 2108).
- Arts Council England (2016) *Annual Report & Accounts. Grant-in-Aid and Lottery Distribution 2016/17 for the year ended 31 March 2017*. Dostopno na: <https://www.artscouncil.org.uk/sites/>

- default/files/download-file/Arts%20Council%20annual%20report%2016-17%20-%20Web%20version.pdf (12. 10. 2018).
- Arts Professional (2018a): Peers voice concern for post-Brexit arts in 'beautifully one-sided' debate. Dostopno na: <https://www.artsprofessional.co.uk/news/peers-voice-concern-post-brexit-arts-beautifully-one-sided-debate> (12. 10. 2018).
- Arts Professional (2018b): Scottish Government promises new fund to protect culture after Brexit. Dostopno na: <https://www.artsprofessional.co.uk/news/scottish-government-promises-new-fund-protect-culture-after-brexit> (12. 10. 2018).
- Arts Professional (2018c): Bath council to close arts development service. Dostopno na: <https://www.artsprofessional.co.uk/news/bath-council-close-arts-development-service> (12. 10. 2018).
- Association of Police Authorities (brez letnice): Association of Chief Police Officers – Home Office Equality, Diversity and Human Rights Strategy for the Police Service. Dostopno na: <https://www.cheshire.police.uk/media/1682/equality-diversity-and-human-rights-strategy-for-the-police-service.pdf>, (14. 6. 2018).
- AustLII Databases (2018): The Dried Fruit Case. Dostopno na <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/ResJud/1938/42.pdf> (24. 12. 2018).
- Bagehot, Walter (1968, prvič objavljeno 1867): The English Constitution. London. Dostopno na: <http://www.gutenberg.org/files/4351/4351-h/4351-h.htm> (6. 9. 2018).
- Bates, Stephen (2010): How the Church of England Became the Church of State. *The Guardian*, 8. 7. 2010. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2010/jul/08/church-of-england-state>, 1. 11. 2018.
- BBC (2000b): When Gay Became a Four-letter Word, 21. 1. 2000. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/scotland/611704.stm (3. 10. 2018).
- BBC (2014). Yes Minister (comedy). Dostopno na: <http://www.bbc.co.uk/comedy/yesminister/index.shtml> (17. 10. 2018).
- BBC (2018): 'British History'. Dostopno na: <http://www.bbc.co.uk/history/british/> (23. 6. 2018).
- BBC (2019): 'British Population Animation. Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/british/launch_ani_population.shtml (12. 1. 2019).

- BBC (2019a): History. Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/home_front (2. 1. 2019).
- BBC (2019b): History-WW Two. Dostopno na: <http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/> (2. 1. 2019).
- BBC News (2000): Tour de Dome. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/in_depth/uk/2000/dome_tour/default.stm (7. 10. 2012).
- BBC News (2001a): Dome race back on. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/1171799.stm (7. 10. 2012).
- BBC News (2001b): Dome's future thrown into doubt. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/1172162.stm (7. 10. 2012).
- BBC News (2002a): Church debates links with state. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/2115416.stm (7. 10. 2012).
- BBC News (2002b): Church 'will stay tied to state' – Carey. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/2109560.stm (7. 10. 2012).
- BBC News (2005): In Full: Cameron Victory Speech, 6. 12. 2005. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/4504722.stm#sa-link_location=story-body&intlink_from_url=https%3A%2F%2Fwww.bbc.com%2Fnews%2Fuk-politics-38553797&intlink_ts=1541156604756-sa (2. 11. 2018).
- BBC News (2006a): Blair 'Prayed to God' over Iraq, 3. 3. 2006. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/4772142.stm (5. 11. 2018).
- BBC News (2006b): Britain is 'Surveillance Society'. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/6108496.stm (8. 10. 2012).
- BBC News (2010): Government Equalities Office – An Anatomy of Economic Inequality in the UK, Report of the National Equality Panel. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/27_01_10_inequalityfull..pdf (15. 1. 2010).
- BBC News (2011): 'Girls Equal in British Throne Succession'. Dostopno na: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-15492607> (6. 10. 2012).
- BBC News (2012a): House of Lords Should Be 80% elected – MPs and Peers' Report ,23rd April 2012. Dostopno na: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-17809945> (19. 10. 2012).

- BBC News (2013): Ding Dong! The Witch Is Dead enters chart at two. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-22145306> (12. 10. 2018).
- BBC News (2017a): General Election 2017: Where UK's Parties Stand on Brexit, 1. 6. 2017. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-39665835> (5. 11. 2018).
- BBC News (2017b): Society and the Conservative Party, 9. 1. 2017. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-38553797> (2. 11. 2018).
- BBC News (2017c): Sturgeon Signs Independence Vote Request. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-39449459> (22. 10. 2018).
- BBC News (2017d): Votes at 16: Are Labour's claims about 16-year-olds right?. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-41831036> (30. 12. 2018).
- BBC News (2018a): New rules on royal succession come into force, 26. 3. 2018. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/uk-32073399> (1. 11. 2018).
- BBC News (2018b): Protecting Human Rights in the UK. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/03_10_14_humanrights.pdf (22. 10. 2018).
- BBC News (2018c): Tories to review Human Rights Act. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/3590806.stm (2. 11. 2018).
- BBC, Historyextra (2018): What was the 1918 Representation of the People Act?, 7. 2. 2018. Dostopno na: <https://www.historyextra.com/period/20th-century/what-was-the-1918-representation-of-the-people-act/> (30. 10. 2018).
- Beckett, David (2012): Eaton: Why the Odl Boys' Network still Flourishes. *The Guardian*, 13. 11. 2012. Dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/education/2012/nov/13/eton-old-boys-network-flourishes?INTCMP=SRCH> (17. 11. 2012).
- Beckford, Martin (2012): More New Women Priests than Men for the First Time. *The Telegraph News*, 4. 2. 2012. Dostopno na: <http://www.telegraph.co.uk/news/religion/9060296/More-new-women-priests-than-men-for-first-time.html> (27. 10. 2012).
- Behr, Rafael (2018): The Real Tory Civil War? It's About Way More Than Brexit. *The Guardian*, 22. 5. 2018. Dostopno na: <https://>

- www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/22/real-war-tory-party-brexit (5. 11. 2018).
- Bentham, Jeremy (1776): A Fragment on Government. Dostopno na: http://www.google.si/books?hl=sl&lr=&id=epMIAAAAQAAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=bentham,+a+fragment+on+government&ots=-9w_n06eoj&sig=yiY4moW1H4_ubhmr4LUIdAU-IIQ&redir_esc=y (24. 12. 2018).
- Blackburn, Robert (2015): Britain's Unwritten Constitution, British Library, 13. 3. 2015. Dostopno na: <https://www.bl.uk/magna-carta/articles/britains-unwritten-constitution> (24. 6. 2018).
- Blackwell, Joel, Fowler, Brigid in Fox, Ruth s pomočjo Mackay, Lawrence in Boga Mitchell, Luke (2018): Audit of Political Engagement, London: Hansard Society. Dostopno na: https://assets.ctfassets.net/rdvwqctnt75b/iHWHYym8BquqsMQ64oaEC/5c151f5dc7302f37633977500f68c104/publication__hansard-society-audit-of-political-engagement-15-2018.pdf (3. 1. 2019).
- Blackwell, Joel, Fowler, Brigid in Fox, Ruth s pomočjo Mackay, Lawrence in Boga Mitchell, Luke (2018): Audit of Political Engagement, London: Hansard Society. Dostopno na: https://assets.ctfassets.net/rdvwqctnt75b/iHWHYym8BquqsMQ64oaEC/5c151f5dc7302f37633977500f68c104/publication__hansard-society-audit-of-political-engagement-15-2018.pdf (3. 1. 2019).
- Blair, Tony (2014): Religious Difference, Not Ideology, Will Fuel This Century's Epic Battles. The Guardian, 25. 1. 2014. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jan/25/religious-difference-ideology-conflicts-middle-east-tony-blair> (4. 11. 2018).
- Bowkott, Owen (2016): Proportion of Female Judges in UK Among Lowest in Europe, The Guardian, 6. 10. 2016. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/law/2016/oct/06/proportion-of-women-judges-in-uk-among-lowest-in-europe> (7. 10. 2018).
- Britannica (2018): Millennium Dome. Dostopno na: <https://www.britannica.com/topic/Millennium-Dome> (6. 8. 2018).
- Britannica (2019): English Civil Wars. Dostopno na: <https://www.britannica.com/event/English-Civil-Wars> (4. 1. 2019).
- British Library (2018a): Timeline of the Women's Liberation Movement. Dostopno na: <https://www.bl.uk/sisterhood/timeline> (6. 10. 2018).

- British Library (2018b): A Timeline of LGBTQ Communities in the UK. Dostopno na: <https://www.bl.uk/LGBTQ-histories/lgbtq-timeline#Marriage-Same-Sex-Couples-Act> (9. 10. 2018).
- British Library (2019): Timeline of the Russian Revolution. Dostopno na: <https://www.bl.uk/russian-revolution/articles/timeline-of-the-russian-revolution> (10. 1. 2019).
- British Social Attitudes (2018): Personal Relationships – Homosexuality. Dostopno na: <http://www.bsa.natcen.ac.uk/latest-report/british-social-attitudes-30/personal-relationships/homosexuality.aspx> (10. 10. 2018).
- BSA (2012): Social class. The Role of Class in Shaping Social Attitudes. Dostopno na: <http://www.bsa.natcen.ac.uk/latest-report/british-social-attitudes-30/social-class/introduction.aspx> (6. 11. 2018).
- BSA (British Social Attitudes) (2016): Introduction. Dostopno na: <http://www.bsa.natcen.ac.uk/latest-report/british-social-attitudes-33/introduction.aspx> (6. 11. 2018).
- Burke, Edmund (1770): Thoughts on the cause of the present discontents, the third edition. London: Pall-Mall. Dostopno na: http://books.google.si/books?id=kbouAAAAMAAJ&printsec=frontcover&dq=edmind+burke+1770,+thoughts+on+the+cause+of+the+present+discontents&source=bl&ots=x3mIEGS47Y&sig=EIIOfbp51F-ttvm22QMWu4jf3hY&hl=sl&sa=X&ei=eZBwUP_vG4rRtAaayYHICg&ved=0CC4Q6AEwAA#v=onepage&q=edmind%20burke%201770%2C%20thoughts%20on%20the%20cause%20of%20the%20present%20discontents&f=false (6. 10. 2012).
- Burke, Edmund (1790): Reflections on the Revolution in France. Dostopno na: http://www.constitution.org/eb/rev_fran.htm (19. 10. 2012).
- Business Brexit (2018): Theresa May's Brexit Speech in Full, Lancaster House, 17. 1. 2017. Dostopno na: <https://www.independent.ie/business/brexit/theresa-mays-brexit-speech-in-full-35374214.html> (2. 11. 2018).
- Business Insider (2018): These Conservative Party Factions Are Fighting To Take Control of May's Brexit Plans, 22. 7. 2018. Dostopno na: <https://www.businessinsider.com/conservative-party-factions-fighting-over-theresa-may-brexit-2018-7> (2. 11. 2018);

- Cameron, David (2014): My Christianity Compels Me to Make a Difference. *The Guardian*, 7. 4. 2014. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/17/christianity-compels-me-to-make-difference> (5. 11. 2018).
- Cameron, David (2018): The Hollowverse. Dostopno na: <https://hollowverse.com/david-cameron/> (4. 11. 2018).
- Campion, Sonali in Taylor, Ros (2018): Equality and Ethnic Minorities. V Dunleavy, Patrick, Park, Alice, in Taylor, Ros, uredniki, *The UK's Changing Democracy*, 385- 396. The 2018 Democratic Audit. LSE Press.
- Canvas Art Rocks (2018). Dostopno na: <https://www.canvasartrocks.com/blogs/posts/70529347-121-amazing-banksy-graffiti-artworks-with-locations> (12. 10. 2018).
- Casciani, Dominic (2012): Q and A: Self defence and burglars. *BBC UK*, 9. 10. 2012. Dostopno na: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-19886504>, (30. 6. 2018).
- Centre for Advancement of Women in Politics (2018): Women's Political Records in the United Kingdom. Dostopno na: <http://www.qub.ac.uk/cawp/UKhtmls/RecordsUK.htm> (6. 10. 2018).
- Channel 4 (2018): The Big Brexit Debate, 5. 11. 2018. Dostopno na: <https://www.channel4.com/news/major-new-brexit-poll-shows-voters-swinging-towards-remain> (10. 11. 2018).
- Channel 4 News (2014): How Far Has Britain Come When it Comes to Gay Rights?, 28. 3. 2014. Dostopno na: https://www.youtube.com/watch?v=FMQUz_DaJFI (9. 10. 2018).
- Chilcott, Alice (2018): Gendering Brexit: The Role and Concerns of Feminists And Women's Rights Organisations in the UK, *Gender 5+*. Dostopno na: https://docs.wixstatic.com/ugd/530efa_daf3572829014d2c81997f735f79a0b3.pdf (2. 10. 2018).
- Citizens advice (2018): Your right to freedom of religion and belief. Dostopno na: <https://www.citizensadvice.org.uk/law-and-courts/civil-rights/human-rights/what-rights-are-protected-under-the-human-rights-act/your-right-to-freedom-of-religion-and-belief/> (1. 11. 2018).
- Civitas (2015) UK Political Parties' Positions on the EU. Dostopno na: [dostopno na http://www.civitas.org.uk/content/files/CIT.3.EU-Political-Parties.pdf](http://www.civitas.org.uk/content/files/CIT.3.EU-Political-Parties.pdf) (5. 1. 2019).

- Clark, Tom (2018): The Brexit Crunch: Everything You Wanted to Know about the “Meaningful Vote” but Never Dared to Ask. Prospect Magazine, 21. 10. 2018. Dostopno na: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/the-brexit-crunch-everything-you-wanted-to-know-about-the-meaningful-vote-but-never-dared-to-ask> (29. 10. 2018).
- Clements, Ben (2012): Public Attitudes On The Gay Marriage Debate Are Divided Along Party Lines, LSE, 12. 12. 2012. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/party-supporters-attitudes-on-the-gay-marriage-debate/> (9. 10. 2018).
- Clements, Ben (2017): Attitudes towards Gay Rights, British Religion in Numbers. Dostopno na: <http://www.brin.ac.uk/figures/attitudes-towards-gay-rights/> (10. 10. 2018).
- Closing Ceremony (2012a): Damien Hirst Designs Flag for the London 2012 Olympic. Dostopno na: <https://www.designboom.com/art/damien-hirst-designs-flag-for-the-london-2012-olympic-closing-ceremony/> (6. 8. 2018).
- Closing Ceremony (2012b): Damien Hirst’s Monumental Spin Artwork in Spectacular Display at Olympics 2012. Dostopno na: <http://www.damienhirst.com/news/2012/olympics> (12. 10. 2018).
- Cooper, Jonathan (2018): LGBT Rights Are on The Line Today in The Government’s Brexit Bill, Independent, 23. 4. 2018. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/voices/brexit-lgbt-rights-uk-leave-eu-charter-gay-equality-theresa-may-a8317711.html> (2. 10. 2018).
- Crowson, N.J. (2006): The Conservative Party and European Integration since 1945: At the heart of Europe? Dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/287439363_The_conservative_party_and_European_integration_since_1945_At_the_heart_of_Europe (5. 1. 2019).
- Cultural Olympic Games (2012). Dostopno na: <http://festival.london2012.com/about/culturalolympiad/cultural-olympiad.php> (12. 10. 2018).
- Dalingwater, Louise (2014): Post-New Public Management (NPM) and the Reconfiguration of Health Services in England. *La gouvernance des politiques publiques au Royaume-Uni depuis 1997*, 2014 (16): 51–64. Dostopno na: <https://journals.openedition.org/osb/1714?lang=en> (16. 10. 2018).

- Dalton, Jane (2018): Britain Reaching 'Peak Acceptance' for LGBT Rights, Independent, 17. 5. 2018. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/homosexuality-tolerance-acceptance-uk-research-ethnic-minorities-lifestyles-a8355016.html> (10. 10. 2018).
- Damien Hirst (1997). Dazed & Confused Magazine 34, September 1997. Dostopno na: <http://www.exacteditions.com/read/dazed/issue-34-29808/5/3/dazed%20and%20confused,%2034> (6. 8. 2018) ali na: <http://www.exacteditions.com/read/dazed/issue-34-29808/1/3/> (6. 8. 2018).
- Darwin, John (2011): Britain, the Commonwealth and the End of Empire. BBC, History. Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/british/modern/endofempire_overview_01.shtml (30. 9. 2012).
- Data Gov UK (2013): Focus on Social Inequalities, 11. 3. 2013. Dostopno na: <https://data.gov.uk/dataset/8aac0f2a-5275-47c6-83a8-8eeb401896a8/focus-on-social-inequalities> (10. 11. 2018).
- DCMS – Department of Culture, Media and Sport (2016): Creative Industries Economic Estimates – January 2016 – Key findings. Dostopno na: <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-economic-estimates-january-2016/creative-industries-economic-estimates-january-2016-key-findings> (12. 10. 2018).
- DCMS (1998): London: DCMS. Dostopno na: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.culture.gov.uk/reference_library/publications/4740.aspx (5th October 2012).
- DCMS (2001): London: DCMS. Dostopno na: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.culture.gov.uk/reference_library/publications/4632.aspx (5. 10. 2012).
- Dicey, Albert Venn (1982): Introduction to the Study of Law and the Constitution, first published in 1959, 11th edition. Indianapolis: Liberty Fund. Dostopno na: http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1714&Itemid=27 (20. 10. 2012).
- Dryden, Steven (2016): A Short History of LGBT Rights in the UK, British Library. Dostopno na: <https://www.bl.uk/lgbtq-histories/articles/a-short-history-of-lgbt-rights-in-the-uk> (9. 10. 2018).

- Dunlavy, Patrick (2010): What is the Cameron-Clegg governance strategy? Zombie 'new public management' cannot work in the face of massive public expenditure cutbacks. LSE. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/what-is-the-cameron-clegg-governance-strategy-their-basic-statecraft-when-the-chips-are-down-in-the-age-of-austerity-zombie-%E2%80%98new-public-management%E2%80%99-is-never-going-to-work/> (16. 10. 2018).
- Dunleavy, Patrick (1999): The government's approach to reforming the House of Lords is 80 per cent of the way there. Nick Clegg needs to take courage and to go the rest of the way to a more democratic and coherent, wholly elected Senate. The LSE blog. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/house-of-lords-reform-dunleavy/> (24. 6. 2018).
- Dyrenfurth, Nick (2014): Liberalism Is Alive, and It's Killing Us. Why Post-liberalism Is The Answer, The Sydney Morning Herald. Dostopno na: <https://www.smh.com.au/politics/federal/liberalism-is-alive-and-its-killing-us-why-postliberalism-is-the-answer-20140903-108v50.html> (22. 10. 2018).
- Elliot, Mark (2018): Britain's Constitution is Buckling under the Weight of Brexit. Prospect Magazine, 31. 7. 2018. Dostopno na: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/britains-constitution-is-buckling-under-the-weight-of-brexite> (29. 10. 2018).
- Elwes, Yaj (2018): The Great Political Parties May Not Survive The Brexit Process, Prospect, 10. 5. 2018. Dostopno na: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/the-great-political-parties-may-not-survive-the-brexite-process-intact> (2. 11. 2018).
- Equality and Human Rights Commission (2018): Human Rights Act 1998. Dostopno na: <https://www.equalityhumanrights.com/en/human-rights/human-rights-act> (22. 10. 2018).
- Euroactive (2018): Brexit Turns into a Constitutional Crisis In Britain, 17. 5. 2018. Dostopno na: <https://www.euractiv.com/section/uk-europe/opinion/brexit-turns-into-a-constitutional-crisis-in-britain/> (4. 11. 2018).
- European Union Committee (2018): UK-EU Relations After Brexit. Dostopno na: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/lddeucom/149/149.pdf> (17. 10. 2018).

- Evropska komisija (2018): Public Administration Characteristics and Performance in EU28. Dostopno na: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8072> (21. 10. 2018).
- Evropsko sodišče za človekove pravice (2018): Case of Big Brother Watch and Others. The United Kingdom. Dostopno na: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-186048%22%5D%7D> (21. 10. 2018).
- Falkvinge, Rick (2018): One month from today, the UK reintroduces censorship. Here's why you should be on the barricades. Privacy News Online, 1 March 2018. Dostopno na: <https://www.privateinternetaccess.com/blog/2018/03/one-month-from-today-uk-reintroduces-censorship/> (12. 10. 2018);
- Financial Times (2017): UK Politicians Preach Their Own Brands of Christianity, 23. 4. 2017. Dostopno na: <https://www.ft.com/content/a784daf4-269a-11e7-a34a-538b4cb30025> (1. 11. 2018).
- Financial Times (2018): Mance, Henry, Nigel Farage Attacked by Ukip after Backing Second Brexit Poll, 11. 1. 2018. Dostopno na: <https://www.ft.com/content/dcfce7a8-f6d1-11e7-88f7-5465a6ce1a00> (5. 11. 2018).
- Financial Times (2018): The Zinoviev Letter by Gill Bennett — a mystery of revolution and attribution. Dostopno na: <https://www.ft.com/content/5ca75d4c-ac61-11e8-94bd-cba20d67390c> (6. 1. 2019).
- Flight, Colette (2011): Silent Weapon: Smallpox and Biological Warfare. BBC, History, Last updated 2011-02-17. Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/coldwar/pox_weapon_01.shtml (30. 9. 2012).
- Florence Nahtingale (2018). Dostopno na: <https://www.imdb.com/title/tt0089157/> (6. 10. 2018) in na: <https://www.imdb.com/title/tt1194121/> (6. 10. 2018).
- Forbes (2018): UK Mass Surveillance Ruled Illegal. Dostopno na: <https://www.forbes.com/sites/emmawoollacott/2018/09/13/uk-mass-surveillance-ruled-illegal/#708c89b16329> (21. 10. 2018).
- Freedom of the Press (2018): Breakthroughs and Pushback in the Middle East. Freedom House Full Report. Dostopno na: <http://www.freedomhouse.org/article/freedom-press-2012-breakthroughs-and-pushback-middle-east> (6. 10. 2018).

- Friends of the Metropolitan Police Historical Collection (2018): Women Police. Dostopno na: <https://www.metpolicehistory.co.uk/women-police.html> (23. 6. 2018).
- Gay, Oonagh (2004): Disqualification for membership of the House of Commons. Dostopno na: <https://web.archive.org/web/20060321002524/http://www.parliament.uk/commons/lib/research/notes/snpc-03221.pdf> (30. 12. 2018).
- Gaystarnews (2018): Brexit. The LGBT Impact Assessment, dostopno na <https://www.gaystarnews.com/wp-content/uploads/2018/04/LGBT-RIGHTS-AND-LEAVING-THE-EUROPEAN-UNION-REPORT.pdf> (2. 10. 2018).
- Gentleman, Amelia in H  ll  ne Mulholland (2010): Unequal Britain: richest 10% are now 100 times better off than the poorest. *The Guardian*, 27. 1. 2010. Dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/society/2010/jan/27/unequal-britain-report> (7. 10. 2012).
- Goodhart, David (2014): A Postliberal Future?, *Demos Quarterly*, 17. 1. 2014. Dostopno na: <https://quarterly.demos.co.uk/article/issue-1/a-postliberal-future/> (22. 10. 2018).
- Goodhart, David (2018): Dilemmas of Post-liberalism. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=cUNEWsVqDU> (31. 1. 2019).
- Goodwin, Mathew (2018): Introducing Britain's New Political Party, *Politico*, 13. 8. 2018. Dostopno na: <https://www.politico.eu/article/introducing-britain-new-political-party-brexit-remainers-migration/> (23. 10. 2018).
- Gov.UK (2018a): Devolution of powers to Scotland, Wales and Northern Ireland. Dostopno na: <https://www.gov.uk/guidance/devolution-of-powers-to-scotland-wales-and-northern-ireland> (29. 10. 2018).
- Gov.UK (2018b): Exporting objects of cultural interest if there's no Brexit deal. Dostopno na: <https://www.gov.uk/government/publications/exporting-objects-of-cultural-interest-if-theres-no-brexit-deal> (12. 10. 2018).
- Gov.UK (2018d): Continue to live in the UK after it leaves the EU. Dostopno na: https://www.gov.uk/staying-uk-eu-citizen?gclid=EAIaIQobChMI-r63gcvH3wIVVIuyCh0NdwbEEAAYASAAEgK8bPD_BwE (30. 12. 2108).

- Govor Margaret Thatcher (1987): Konferenca Konzervativne stranke 9. 10. 1987 v Blackpoolu. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=8VRRWuryb4k> (3. 10. 2018).
- Greenhalg, Hugo (2018): LGBT Britain Eyes Rights Post-Brexit, Reuters, 6. 8. 2018. Dostopno na: <https://www.reuters.com/article/us-britain-lgbt-politics/lgbt-britain-eyes-rights-post-brexit-idUSKBN1KR1VG> (9. 10. 2018).
- Griffiths, Simon (2012): "Cameron's "Progressive Conservatism" is Largely Cosmetic and Without Substance". British Politics and Policy at LSE, 27. 6. 2012. London School of Economics and Political Science. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/camerons-progressive-conservatism-griffiths/> (2. 11. 2018).
- Hall, Richard (2012): Film and Television Industry 'discriminates against women, ethnic Minorities and the working class. The Independent, 11. 4. 2012. Dostopno na: <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/film-and-television-industry-discriminates-against-women-ethnic-minorities-and-the-working-class-7630929.html> (20. 8. 2012).
- Hargreaves, Jodie, Cooper, Jack, Woods, Eleanor in McKee, Chris (2016): Police Workforce, England and Wales, Statistical Bulletin 05/16, julij 2016, Home Office. Dostopno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/544849/hosb0516-police-workforce.pdf (7. 10. 2018).
- History of government (2014): The First World War and the first female police officer. Dostopno na: <https://history.blog.gov.uk/2014/06/17/the-first-world-war-and-the-first-female-police-officer/> (18. 7. 2016)
- History UK (2018): The UK Great Britain Whats the Difference. Dostopno na: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofBritain/The-UK-Great-Britain-Whats-the-Difference/> (1. 11. 2018).
- Home Office (2010): Assessment of Women in the Police Service London. Dostopno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/175443/cia-policing-21st-century.pdf (14. 8. 2018).

- House of Commons (2011): The Conservative Party and the Liberal Party coalition agreement. Reform of the House of Lords: The Coalition Agreement and Further Development, 2. 6. 2011. Dostopno na: <http://www.consoc.org.uk/wp-content/uploads/2012/03/Reform-of-the-House-of-Lords-the-Coalition-Agreement-and-further-developments.pdf> (4. 1. 2013).
- House of Commons Library (2018a): Women Members of Parliament, avgust 2018: Dostopno na: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN06652#fullreport> (6. 10. 2018).
- House of Commons Library (2018b) Women in Parliament and Government, julij 2018. Dostopno na: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN01250#fullreport> (6. 10. 2018).
- House of Commons Library (2019): UK Election Statistics: 1918–2018: 100 years of Elections, Lukas Audickas in Richard Cracknell, Briefing paper, št. CBP7529, 13. 12. 2018. Dostopno na: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7529> (25. 12. 2018).
- House of Lords Reform (2018): Parliamentary Business. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/business/lords/lords-history/lords-reform/> (19. 10. 2018).
- Human Rights Watch (2017): Why UK Needs Human Rights. Dostopno na: <https://www.hrw.org/news/2017/09/13/why-uk-needs-human-rightsUK> (21. 10. 2018).
- Humanists UK (2018); Human Rights and Equality. Dostopno na: <https://humanism.org.uk/campaigns/human-rights-and-equality/> (22. 10. 2018).
- Independent (2008): A Formaldehyde Frenzy as Buyers Snap up Hirst Works, 16. 9. 2008. Dostopno na: <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/art/news/a-formaldehyde-frenzy-as-buyers-snap-up-hirst-works-931979.html> (15. 8. 2018).
- Independent (2010): Social Inequality Gap Remains, Report Finds, 27. 1. 2010. Dostopno na: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/social-inequality-gap-remains-report-finds-1879972.html> (7. 10. 2012).

- Independent (2016a): Fresh Calls for Monarchy to be Dissolved After Taxpayer Funding Increases by 66%. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/queen-royal-family-abolished-republic-funding-rise-buckingham-palace-a7425446.html> (17. 10. 2018).
- Independent (2016b): Scrapping the Human Rights Act Will Help Protect Human Rights, Attorney General says, 15. 2. 2016. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/scrapping-the-human-rights-act-will-help-protect-human-rights-attorney-general-says-a6894966.html> (22. 10. 2018).
- Independent (2017): SNP Calls for Monarchy Funding Cuts to Increase Budget for 'Wider Public Good'. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/snp-monarchy-funding-cuts-royal-family-budget-public-good-social-care-spending-a7994341.html> (17. 10. 2018).
- Independent (2018a): If the Government Gets Its Way on Brexit This Week, the Rights of LGBT People Could Suffer A Devastating Blow. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/voices/brexit-bill-lgbt-rights-vote-eu-charter-theresa-may-a8394631.html> (9. 10. 2018).
- Independent (2018b): Does The Law Allow You to Kill a Burglar Who Has Broken into Your Home?, 5. 4. 2018. Dostopno na: <https://www.independent.co.uk/news/uk/crime/kill-burglar-self-defence-what-law-allow-richard-osborn-brooks-reasonable-force-murder-householder-a8290441.html> (30. 6. 2018).
- Internet Archive (2018): The Representation of People act, 1918. Dostopno na: http://www.archive.org/stream/representationof00frasrich/representationof00frasrich_djvu.txt (14. 9. 2018).
- Inter-Parliamentary Union (2012): Comparative statistical data. Dostopno na: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (18. 9. 2012).
- Inter-Parliamentary Union (2018): Statistical data. Dostopno na: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (6. 10. 2018).
- IPFS (2019a): List of wars involving England. Dostopno na: https://ipfs.io/ipfs/QmXoyvizjW3WknFjJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/List_of_wars_involving_England.html (26. 12. 2018).

- IPFS (2019b): List of conflicts involving the United Kingdom
Dostopno na: https://ipfs.io/ipfs/QmXoyvizjW3WknFjJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/List_of_wars_involving_the_United_Kingdom.html (26. 12. 2018).
- Ipsos MORI (1997): Ipsos MORI's Royal Family/Monarchy Poll, 6. in 7. september 1997, objavljena 9. 9. 1997. Dostopno na: <http://www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive/poll.aspx?oItemId=2189> (17. 10. 2018).
- Ipsos MORI (2016): Monarchy/Royal Family Trends - Monarchy v Republic 1993-2016. Dostopno na: <https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/monarchyroyal-family-trends-monarchy-v-republic-1993-2016> (4. 9. 2018).
- Ipsos MORI (2018): Political Monitor: Satisfaction Ratings 1997-Present. Dostopno na: <https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/political-monitor-satisfaction-ratings-1997-present> (4. 9. 2018).
- Jennichen, Anne (brez letnice): What will Brexit Mean for Gender Equality in the UK?. Dostopno na: <file:///C:/Users/finkd/Downloads/Jenichen,%20Anne%20-%20What%20will%20Brexit%20mean%20for%20gender%20equality%20in%20the%20UK.pdf> (2. 10. 2018).
- JISC (2002): Freedom of Information Act 2000: Implementation & practice. Dostopno na: http://www.jisc.ac.uk/publications/briefingpapers/2002/pub_ib_foi.aspx (6. 10. 2012).
- Jones, Jonathan (2018): Britain's best-loved artwork is a Banksy. That's proof of our stupidity. *The Guardian*, 26. 7. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul/26/britain-artwork-banksy-art-girl-with-balloon> (12. 10. 2018).
- Jowit, Juliette (2012): British Democracy in Terminal Decline, Warns Report. *The Guardian*, 6. 7. 2012. Dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/jul/06/british-democracy-decline-report> (18. 11. 2012).
- Katwala, Sunder (2012): The Monarchy is more secure than ever. The uncomfortable truth for republicans is that public attitudes to the monarchy have barely shifted. *The Stagers: The New Statesman's rolling politics blog*. Dostopno na: <http://www.newstatesman.com/blogs/the-stagers/2012/02/monarchy-jubilee-media-public> (12. 10. 2018).

- Keen, Richard in Richard Cracknell (2018): Women in Parliament and Government: Dostopno na: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN01250#fullreport> (3. 10. 2018).
- Kettle, Martin (2016): Brexit Was a Revolt Against Liberalism. We've Entered a New Political Era, *The Guardian*, 15. 9. 2016. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/sep/15/brexit-liberalism-post-liberal-age> (22. 10. 2018).
- Knight, Judith in Manick Govinda (2017): Two insider views on how Brexit will affect UK arts. British Council, 26 October 2017. Dostopno na: <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/two-insider-views-brexit-arts> (12. 10. 2018).
- Knightley, Phillip (2011): The Cambridge Spies. BBC, History. Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/coldwar/cambridge_spies_01.shtml (30. 9. 2012).
- Kovač, Bogomir (2014): Novi Bretton Woods, *Mladina*, 11. 7. 2014. Dostopno na: <https://www.mladina.si/158345/novi-bretton-woods/> (27. 10. 2018).
- Labour UK (2018a): Labours Legacy. Dostopno na: <https://labour.org.uk/about/labours-legacy/> (19. 9. 2018).
- Labour UK (2018b): Negotiating Brexit. Dostopno na: <https://labour.org.uk/issue/negotiating-brexit/> (4. 11. 2018).
- Lane, David (brez letnice): Perceptions of The Russian October Revolution in the Great Britain, na <https://research.sociology.cam.ac.uk/news/perceptions-russian-october-revolution-great-britain> (5. 1. 2019).
- Law Teacher (2018): The Separation of Powers and UK Constitution'. Dostopno na: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/administrative-law/the-separation-of-powers-and-uk-constitution-administrative-law-essay.php?vref=1> (29. 10. 2018).
- Lawrence, D.H. (2007): Lady Chatterley's Lover. Dostopno na: <https://www.planetebook.com/free-ebooks/lady-chatterlys-lover.pdf> (2. 1. 2019).
- Laws, Stephen (2018): Brexit is Demonstrating Parliament's Considerable Influence over Government, *Prospect Magazine*, 23. 10. 2018. Dostopno na: <https://www.prospectmagazine>.

co.uk/politics/brexit-is-demonstrating-parliaments-considerable-influence-over-government (29. 10. 2018).

Leach, Anna (2013): Can the heir to the throne marry a Muslim? Or another man?, Channel 4, 2. 8. 2013. Dostopno na: <https://www.channel4.com/news/british-royal-family-other-religions-same-sex-marriage> (1. 11. 2018).

Legislation Gov UK (2018): Succession to the Crown Act 2013. Dostopno na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/20/contents/enacted> (1. 11. 2018).

Legislation UK (1998): Human Rights Act 1998. Dostopno na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents> (22. 10. 2018).

Legislation UK (2005): The Prevention of Terrorism Act 2005. Dostopno na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/2/contents> (23. 9. 2012).

Less, Timothy (2017) The Dawn of Post-liberalism, Reaction, 4. 12. 2017, na <https://reaction.life/dawn-post-liberalism/> (23. 10. 2018).

Liberty Human Rights (2018): Who we are. Dostopno na: <https://www.libertyhumanrights.org.uk/who-we-are> (22. 10. 2018).

Littauer, Dan (2017): Party Politics: Realignment for Strategy or Disintegration Without Vision?, Conatus News 3. 9. 2017. Dostopno na: <https://conatusnews.com/party-realignment-disintegration-vision/> (2. 11. 2018).

Local Government Act (1988). Dostopen na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/9/contents/enacted> (23. 6. 2018).

LSE (2010): More on zombie 'new public management' – solutions to avoid obsolescent governance ideas wrecking the coalition government's programme. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/more-on-zombie-%e2%80%99new-public-management-%e2%80%99-solutions-to-avoid-obsolescent-governance-ideas-wrecking-the-coalition-government-%e2%80%99s-programme/> (16. 10. 2018).

LSE (2018): What is the UK Constitution? Dostopno na: <http://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/whatis/uk-constitution> (24. 6. 2018).

Margaret Thatcher Dies Ding Dong The Witch is Dead (2018).

- Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=S3dvv567v4s> (12. 10. 2018).
- May, Ernest R. (2011): John F Kennedy and the Cuban Missile Crisis. BBC, History, Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/coldwar/kennedy_cuban_missile_01.shtml (30. 9. 2012).
- Metropolitan Women Police Association (2018): History of Met Women Police Officers; Women Policing London 1914 – 2018. Dostopno na: <https://www.metwpa.org.uk/history.html> (23. 6. 2018).
- History UK (2015): Artist and Empire: Facing Britain's Imperial Past Miles. Taylor, London, Tate Britain, 2015. Dostopno na: <https://www.history.ac.uk/reviews/review/1903> (12. 10. 2018).
- Mill (1869), 'Chapter IV: Of the Limits to the Authority of Society over the Individual'. Dostopno na: <http://www.bartleby.com/130/4.html> (25. 6. 2018).
- Momentum (2018): About us. Dostopno na: <https://peoplesmomentum.com/>, 8. 11. 2018.
- Morgan, Kenneth (2011): Overview: Empire and Sea Power, 1714 – 1837. BBC History. Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/british/empire_seapower/overview_empire_seapower_01.shtml (28. 1. 2019).
- National Policing Improvement Agency (2009): The Equality Standard for the Police Service (ESPS) 2. 12. 2009. Dostopno na: <http://archives.dcpa.police.uk/PDFstore/chair/100312/6b.pdf> (23. 6. 2018).
- New Statesman (2018): Mass Surveillance Breach Human Rights Will Our Politicians Do Anything About It. Dostopno na: <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2018/09/mass-surveillance-breach-human-rights-will-our-politicians-do-anything-about-it> (27. 10. 2018).
- News European Parliament (2018): Discussion at Europe house: Gender & Brexit, Press Release, 2. 5. 2018. Dostopno na: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180426IPR02629/gender-brexit> (6. 10. 2018).
- Newsweek (2015): Financing the Firm: How the Royal Family Make Their Money. Dostopno na: <https://www.newsweek.com/queen->

special-issuethethe-royal-familyqueen-elizabeth-ii-british-business-the-queen-603709 (17. 10. 2018).

Norris, Maria (2016): Fifteen Years on from 9/11, How the UK Bypassed Justice to Become a Counter-terrorism State, the New Statesman, 11. 9. 2016. Dostopno na: <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2016/09/fifteen-years-911-how-uk-bypassed-justice-become-counter-terrorism-state> (20. 10. 2018).

Norton-Taylor, Richard (1999): Zinoviev letter was dirty trick by MI6. The Guardian, 4 Feb 1999. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/politics/1999/feb/04/uk.politicalnews6> (6. 1. 2019).

OECD (2010): Value for Money in Government Public Administration after 'New Public Management'. Dostopno na: <http://ebiz.turpin-distribution.com/products/205836-value-for-money-in-government-public-administration-after-new-public-management.aspx> (16. 10. 2018).

Old Police Cells Museum (2018): Timeline of Female Police Officers within the United Kingdom. Dostopno na: http://www.oldpolicecellsmuseum.org.uk/content/history/women_police_officers/time_line, (24. 6. 2018).

Open Rights Group (brez letnice): Censorship. Dostopno na: <https://www.openrightsgroup.org/campaigns/censorship> (12. 10. 2018).

Orchard, Robert (2001): Dome Woes Haunt Blair. BBC News Online, 15. 2. 2001. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/1172367.stm (15. 8. 2012).

Parliament Scot (2019): Scottish Elections (Reduction of Voting Age) Bill. Dostopno na: <http://www.parliament.scot/parliamentarybusiness/Bills/88272.aspx> (2. 2. 2019).

Parliament UK (2009): The Equality Bill, 24. 4. 2009. Dostopno na: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmbills/085/voli/2009085i.pdf> (12. 6. 2018).

Parliament UK (2010): Women in the House of Commons, House of Commons Information Office, junij 2010, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/documents/commons-information-office/m04.pdf> (6. 10. 2018).

Parliament UK (2011): House of Lords Reform Bill of 17 May 2011. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/documents/>

lords-library/Library%20Notes/2011/LLN%202011-018%20HOLReformDraftBillFP.pdf (4. 1. 2013).

Parliament UK (2012a): The Origins of Parliament, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/chartists/overview/originsofparliament/> (17. 9. 2018).

Parliament UK (2012b): The Reform Act 1832, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseofcommons/reformacts/overview/reformact1832/> (17. 9. 2018).

Parliament UK (2012c): Demand for Increased Participation, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/chartists/overview/demandparticipation/> (17. 9. 2018).

Parliament UK (2012d): The Chartist Movement, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/chartists/overview/chartistmovement/> (17. 9. 2018).

Parliament UK (2012e): Second Reform Act 1867, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseofcommons/reformacts/overview/furtherreformacts/> (17. 9. 2018).

Parliament UK (2012f): Third Reform Act 1884, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseofcommons/reformacts/overview/one-man-one-vote/> (17. 9. 2018).

Parliament UK (2012g): Women Get the Vote, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/overview/thevote/> (17. 9. 2018).

Parliament UK (2012h): Women in the House of Commons, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/overview/womenincommons/> (17. 9. 2018).

Parliament UK (2012i): Women and the House of Lords, Living Heritage. Dostopno na: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/overview/womenthelords/> (17. 9. 2018).

- Parliament UK (2015): Trends in Political Participation, Houses of Parliament, Parliamentary Office of Science and Technology, št. 498, junij 2015. Dostopno na: <http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/POST-PN-0498/POST-PN-0498.pdf> (2. 11. 2018).
- Parliament UK (2018): Second Legislative Scrutiny Report: Counter-Terrorism and Border Security Bill, na https://publications.parliament.uk/pa/jt201719/jtselect/jtrights/1616/161603.htm#_idTextAnchor000 (21. 10. 2018).
- Parliament UK (2018a): Marriage: property and children, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/relationships/overview/propertychildren/>. Living Heritage. Dostopno na: (6. 10. 2018).
- Parliament UK (2018aa): Living Heritage: Twentieth Century. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/overview/twentiethcentury-/> (1. 11. 2018).
- Parliament UK (2018ab): Religion and Belief: Contemporary Context. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/contemporarycontext-/> (1. 11. 2018).
- Parliament UK (2018ac): Parliament and Crown. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/how/role/relations-with-other-institutions/parliament-crown/> (23. 6. 2018).
- Parliament UK (2018ad): Living Heritage: Early industry and Parliament. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/tradeindustry/industrycommunity/overview/earlyindustry/> (31. 1. 2019).
- Parliament UK (2018ad): Research Briefings. Dostopno na: <https://researchbriefings.parliament.uk/?ContentType=&Topic=Communities+and+families&SubTopic=Religion+and+faith+communities&Year=&SortByAscending=false> (1. 11. 2018).
- Parliament UK (2018ae): Clear Set of Standards Needed for Engagement with 'Political Islamists'. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/commons-select/foreign-affairs-committee/news-parliament-2015/political-islam-report-published-16-17/> (1. 11. 2018).

- Parliament UK (2018af): Political Islam' and the Muslim Brotherhood. Dostopno na: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmfaff/118/118.pdf> (1. 11. 2018).
- Parliament UK (2018b): Living Heritage, Regulating sex and sexuality: the 20th century. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/relationships/overview/sexuality20thcentury/> (9. 10. 2018).
- Parliament UK (2018c), Living Heritage, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/relationships/collections1/1968-theatre-censorship/1968-theatres-act/> (3. 10. 2018).
- Parliament UK (2018d): House of Lords. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/business/lords/> (17. 10. 2018).
- Parliament UK (2018e): Members and their Roles. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/business/lords/whos-in-the-house-of-lords/members-and-their-roles/> (20. 10. 2018).
- Parliament UK (2018f): Lords by Party, Type of Peerage and Gender. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/lords/composition-of-the-lords/> (20. 10. 2018).
- Parliament UK (2018g): 'The Glorious Revolution'. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/> (23. 6. 2018).
- Parliament UK (2018h): 'Civil War'. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/civilwar/> (23. 6. 2018).
- Parliament UK (2018i): Bill of Rights 1689. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/collections-glorious-revolution/billofrights/> (23. 6. 2018).
- Parliament UK (2018j): Parliament and the British Slave trade 1600-1833. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/tradeindustry/slavetrade/> (23. 6. 2018).

- Parliament UK (2018k): Trade with Africa. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/tradeindustry/slavetrade/overview/trading-with-africa/> (23. 6. 2018).
- Parliament UK (2018l): Parliament and the British Slave Trade. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/slavetrade> (27. 10. 2018).
- Parliament UK (2018m): Living Herritage, Evolution of parliament. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birthofparliament/overview/burgesses/> (30. 10. 2018).
- Parliament UK (2018n): Living Herritage, Simon Montford. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birthofparliament/overview/simondemontfort/> (30. 10. 2018).
- Parliament UK (2018o): The UK Constitution, House of Commons, 2015. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/documents/commons-committees/political-and-constitutional-reform/The-UK-Constitution.pdf> (30. 10. 2018).
- Parliament UK (2018p): A New Magna Carta. Dostopno na: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201415/cmselect/cmpolcon/463/463.pdf> (30. 10. 2018).
- Parliament UK (2018q): Constitution Debate Pack, Parliament Education Service. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/education-resources/Constitution-debate-pack.pdf> (30. 10. 2018).
- Parliament UK (2018r): The Separation of Powers, House of Commons Library. Dostopno na: <http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN06053/SN06053.pdf> (29. 10. 2018).
- Parliament UK (2018s): The Great Repeal Bill. Dostopno na: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7793> (22. 10. 2018).
- Parliament UK (2018t): Brexit: Devolved Legislature Business. Dostopno na: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7815> (29. 10. 2018).
- Parliament UK (2018u): Leaving the European Union: Impact on the Good Friday Agreement. House of Lords, 4. 10. 2018. Dostopno

- na: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/LLN-2018-0098> (29. 10. 2018).
- Parliament UK (2018v): Leaving Heritage: Parliament and the First World War. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/parliament-and-the-first-world-war/legislation-and-acts-of-war/the-wars-influence-on-parliament/>, 30. 10. 2018 in na <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/parliament-and-the-first-world-war/legislation-and-acts-of-war/kdjgh/> (30. 10. 2018).
- Parliament UK (2018w): Living Heritage: Parliament, Church and Religion. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/overview/church-and-religion/> (1. 11. 2018).
- Parliament UK (2018x): Living Heritage: The Reformation. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/overview/reformation/> (1. 11. 2018).
- Parliament UK (2018y): Living Heritage: Religion in the Nineteenth Century. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/overview/religionc19th-/> (1. 11. 2018).
- Parliament UK (2018z): Living Heritage: Religion in the Nineteenth Century. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/overview/religionc19th-/> (1. 11. 2018).
- Parliament UK (2019a): Living Heritage: Reformation Parliament. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birthofparliament/overview/reformation/> (4. 1. 2019).
- Parliament UK (2019b): Living Heritage: Elizabethan Parliaments. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birthofparliament/overview/elizabethan/> (4. 1. 2019).
- Parliament UK (2019c): Civil Wars: The Personal Rule of Charles I. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/civilwar/overview/personal-rule/> (4. 1. 2019).

- Parliament UK (2019d): Living Heritage: The Long Parliament. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/civilwar/overview/longparliament/>
- Parliament UK (2019e): Leaving the European Union: Stability of the United Kingdom's Union. Dostopno na: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/LLN-2018-0147> (5. 1. 2019).
- Parliament UK (2019f): Religion and Belief. Persecution. Dostopno na: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/religion/overview/persecution/> (7. 1. 2019).
- Pereira Coutinho, José (2016): Religiosity in Europe: An Index, Factors, and Clusters of Religiosity, *Sociologia, Problemas e Práticas Online*, št. 81, 12. 10. 2016. Dostopno na: <http://spp.revues.org/2397> (1. 11. 2018).
- Pew Research Centre (2018): Being Christian in Western Europe, 29. 5. 2018. Dostopno na: <http://www.pewforum.org/2018/05/29/being-christian-in-western-europe/> (2. 11. 2018).
- Police Scotland (brez datuma) International Women's Day. Dostopno na: <http://www.scotland.police.uk/whats-happening/featured-articles/international-womens-day> (7. 10. 2018).
- Police Service of Northern Ireland (2018): Workforce Composition Statistics, 1. 7. 2018. Dostopno na: <https://www.psni.police.uk/inside-psni/Statistics/workforce-composition-statistics/> (7. 10. 2018).
- Prest, David (2011): The Peacetime Conscripts: National Service in the Post-war Years. BBC, History, Dostopno na: http://www.bbc.co.uk/history/british/modern/peacetime_conscripts_01.shtml (23. 12. 2018).
- Privacy International (2018): UK Mass Interception Law Violates Human Rights - But the Fight Against Mass Surveillance Continues. Dostopno na: <https://privacyinternational.org/feature/2267/uk-mass-interception-law-violates-human-rights-fight-against-mass-surveillance> (21. 10. 2018).
- Rahn, Josh (2011a): The Enlightenment, Enlightenment – Literature Periods & Movements. Dostopno na: <http://www.online-literature.com/periods/enlightenment.php> (7. 10. 2018).

- Rahn, Josh (2011b): Victorian Literature. Dostopno na: <http://www.online-literature.com/periods/victorian.php> (7. 10. 2018).
- Rawnsley, Andrew (2018): Let's Dance, Like it Was The 1970s All Over Again. Who Will Have a Hit With This? The Guardian, 7. 10. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/oct/07/lets-dance-like-it-was-the-1970s-all-over-again-who-will-have-a-hit-with-this> (2. 11. 2018).
- Rights info (2018): 50 Human Rights Cases That Transformed Britain. Dostopno na: <https://rightsinfo.org/infographics/fifty-human-rights-cases/> (21. 10. 2018).
- Roache, Qiunn (2018): LGBT+ Rights and Brexit: The Facts, TUC, 30. 4. 2018. Dostopno na: <https://www.tuc.org.uk/blogs/lgbt-rights-and-brexite-facts> (9. 10. 2018).
- Robson, David (2016): How Much Does Social Class Matter in Britain Today. BBC, 7. 4. 2016. Dostopno na: <http://www.bbc.com/future/story/20160406-how-much-does-social-class-matter-in-britain-today> (6. 1. 2019).
- Royal UK (2018): Royal Financies. Dostopno na: <https://www.royal.uk/royal-finances-0> (17. 10. 2018).
- Royalinsight (2018): Queen and Church of England. Dostopno na: <https://web.archive.org/web/20061008203611/http://www.royalinsight.gov.uk/output/Page4708.asp> (1. 11. 2018).
- Rutter, Jill (2012): Undoing GOD's Work? Gains Made by Women at the Top of Whitehall May Prove Short-lived. British Politics and Policy at LSE, 17. 8. 2012. London School of Economics and Political Science. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/women-civil-service-rutter/> (24. 12. 2018)
- Sands, Mark (2017): The Government Has Vowed Fresh Action to Stop Women Being Told to Wear High Heels at Work, CITYA.M., 6. 3. 2017. Dostopno na: <http://www.cityam.com/260378/government-has-vowed-fresh-action-stop-women-being-told> (7. 10. 2018).
- Schraer Rachel in Joey D'Urso (2017): Gay Rights 50 Years on: 10 Ways in Which the UK has Changed, BBC, 29. 7. 2017. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/uk-40743946> (10. 10. 2018).
- Shepherd, Jessica (2009): Social Class still Determines Success. Children from Poorest Backgrounds at Disadvantage Despite

- Millions Spent on Social Mobility, Says report. *Guardian*, 12. 1. 2009. Dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/society/2009/jan/12/social-mobility-disadvantage> (7. 10. 2012).
- Smith, Bob and Roberta (2017): Brexit will spell the end of British art as we know it. *The Guardian*, 12. 5. 2017. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/may/12/brexit-british-art-artists-museums-galleries> (12. 10. 2018).
- Smith, Graham (2012a): Why UK Should Abolish Its 'Failed' Monarchy. Special to CNN, edition, 1. 6. 2012. Dostopno na: <http://edition.cnn.com/2012/05/30/world/europe/uk-jubilee-republicans/index.html> (6. 10. 2012).
- Smith, Martin (2012b): The Role of Special Advisers Should Be Clarified and There Must be More Transparency about Their Work. *British Politics and Policy at LSE*, 27. 6. 2012. London School of Economics and Political Science. Dostopno na: http://eprints.lse.ac.uk/48387/1/blogs.lse.ac.uk-The_role_of_special_advisers_should_be_clarified_and_there_must_be_more_transparency_about_their_work.pdf (24. 12. 2018).
- Smith, Rebecca (2017): The number of UK senior business roles held by women has fallen, says global study by Grant Thornton, CITYA.M., 8. 3. 2017. Dostopno na: <http://www.cityam.com/260427/number-uk-senior-business-roles-held-women-has-fallen-says> (7. 10. 12018).
- Sommerville, J. P. (brez datuma) Social Structure. Dostopno na: <https://faculty.history.wisc.edu/sommerville/367/367-03.htm> (25. 6. 2018).
- Sparrow, Andrew (2015): The House of Lords: 10 Tips to Gain Entry to This Exclusive Club. *The Guardian*, 27. 8. 2015. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/politics/2015/aug/27/house-of-lords-10-tips-entry-exclusive-club-honours-list> (20. 10. 2018).
- Special Eurobarometer, št. 399 (2013). Dostopno na: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf (14. 10. 2018).
- Statista (2018): Attitudes Towards Gay Marriage in Great Britain from 1975 to 2014. Dostopno na: <https://www.statista.com/statistics/298877/attitudes-towards-homosexual-gay-marriage-in-great-britain/> (10. 10. 2018).

- Statistical Indicators in Arts (2018). Dostopno na: <http://media.ifacca.org/files/statisticalindicatorsforartspolicy.pdf> (15. 8. 2018).
- Stiglitz, Josefa (2018): Nobel Laureate Joseph Stiglitz on Globalization, Inequality and Capitalism. Predavanje na Davidson College, 16. 3. 2018. Dostopno na: https://www.youtube.com/watch?v=7UhV_9EQ6D (27. 10. 2018).
- Supreme Court UK (2016): R (on the application of Miller and another) (Respondents) v Secretary of State for Exiting the European Union (Appellant). Dostopno na: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2016-0196.html> (22. 10. 2018).
- Supreme Court UK (2017): Judgement Summary. Dostopno na: <https://www.supremecourt.uk/watch/uksc-2016-0196/judgment.html> (22. 10. 2018).
- Swinney, John in Russell, Michael (2018): Westminster is Using Brexit to Put Devolution at Risk. Scotland Will not Stand for it. The Guardian, 21. 2. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/feb/21/scotland-tories-brexit-devolution-eu-withdrawal-bill> (22. 10. 2018).
- Tacitus (2019): Population of the British Isles. Dostopno na: <http://www.tacitus.nu/historical-atlas/population/british.htm> (12. 1. 2019).
- Thatcher - Ding Dong The Witch is Dead (2018). Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=Tsi77QKj9vI> (12. 10. 2018).
- Thatcher script (1984): Yes (Prime) Minister series. Dostopno na: <http://www.yes-minister.com/thatcherscript.htm> (17. 10. 2018).
- Thatcher, Margaret (1987): Interview for Woman's Own, 23. 9. 1987. Dostopno na: <http://www.margaretthatcher.org/document/106689> (4. 10. 2018).
- The Avalon Project (2019): English Bill of Rights 1689. An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown. Yale School of Law.
- The British Institute of Human Rights (2018): Human Rights Act and Bill of Rights. Dostopno na: <https://www.bihhr.org.uk/hra-and-bor> (22. 10. 2018).
- The Church of England (2018): City Church Fund. Dostopno na: <https://www.churchofengland.org/sites/default/files/2018-05/>

City%20Church%20Fund%20schedule%20-%202016.pdf
(1. 11. 2018).

The Church of England (2018a): Leadership and Governance.
Dostopno na: <http://www.churchofengland.org/about-us/facts-stats/funding.aspx> (30. 10. 2018).

The Church of England (2018b): City Church Fund Report.
Dostopno na: <https://www.churchofengland.org/sites/default/files/201805/City%20Church%20Fund%20schedule%20-%202016.pdf> (1. 11. 2018).

The Commission on Women and the Criminal Justice System (2009): Engendering Justice – from Policy to Practice, Final report of the Commission on Women and the Criminal Justice System, maj 2009, str. 7. Dostopno na: <http://www.ohrn.nhs.uk/resource/policy/EngenderingCJSFawcett.pdf> (24. 6. 2018).

The Editors of Encyclopaedia Britannica (2019): British Empire Historical state, United Kingdom, Jan 16, 2019. Dostopno na: <https://www.britannica.com/place/British-Empire> (1. 1. 2019).

The Equality Trust (2016): The Scale of Economic Inequality in the UK. Dostopno na: <https://www.equalitytrust.org.uk/scale-economic-inequality-uk> (6. 11. 2018).

The Fawcett Society (2018a): Brexit Risks “Turning The Clock Back on Gender Equality”, Poročilo, marec 2018. Dostopno na: <https://www.fawcettsociety.org.uk/news/brexit-risks-turning-the-clock-back-on-gender-equality-warns-new-report> (2. 10. 2018).

The Financial Times (2018): Banksy, trust and the art market — the inside story, 12. 10. 2018. Dostopno na: <https://www.ft.com/content/f62a69d2-cd45-11e8-b276-b9069bde0956> (12. 10. 2018).

The Guardian (2018): ‘The Party Has Imploded’: Can Ukip Survive Brexit?, 21. 9. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/politics/2018/sep/21/party-imploded-can-ukip-still-survive-brexit> (4. 11. 2018).

The Guardian (1963): The Beginning of the Feminist Movement. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2013/may/07/1963-beginning-feminist-movement> (6. 10. 2018).

The Guardian (2006): The Conservative party’s ‘aims and values’, 28. 2. 2006. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/politics/2006/feb/28/conservatives.uk> (2. 11. 2018).

- The Guardian (2011): A Timeline of Women's Right to Vote – Interactive. Dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/global-development/interactive/2011/jul/06/un-women-vote-timeline-interactive> (17. 9. 2018).
- The Guardian (2014): How Much Do the Royal Family Spend and are They Down to Their Last Million? Dostopno na: <https://www.theguardian.com/news/reality-check/2014/jan/28/how-much-do-the-royal-family-spend-and-are-they-down-to-their-last-million> (17. 10. 2018).
- The Guardian (2016a): What has the European Convention on Human Rights ever done for us?' Apart from the right to a fair trial, freedom from slavery, freedom from torture ...", Patrick Stewart, Sketch: what has the ECHR ever done for us?, 25. 4. 2016. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/culture/video/2016/apr/25/patrick-stewart-sketch-what-has-the-echr-ever-done-for-us-video> (28. 10. 2018).
- The Guardian (2016b): Church of England expects attendance to fall for next 30 years, 17. 2. 2016. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/17/church-of-england-attendance-decline-30-years-general-assembly> (1. 1. 2018).
- The Guardian (2017): Than Half UK Population Has No Religion, Finds Survey, 4. 9. 2017. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/04/half-uk-population-has-no-religion-british-social-attitudes-survey> (1. 11. 2018).
- The Guardian (2018a), UK Counter Terrorism Plans Cross Line on Human Rights Say MPs. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/politics/2018/oct/12/uk-counter-terrorism-plans-cross-line-on-human-rights-say-mps> (21. 10. 2018).
- The Guardian (2018b): Brussels seeks to tie UK to European human rights court after Brexit, 18. 6. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/law/2018/jun/18/brussels-seeks-to-tie-uk-to-european-human-rights-court-after-brexite> (22. 10. 2018).
- The Guardian (2018c): Christianity as Default is Gone': The Rise of a Non-Christian Europe, 21. 3. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/21/christianity-non-christian-europe-young-people-survey-religion> (1. 11. 2018).
- The Guardian (2018d): The Next Head of the Commonwealth Must Not Be a Royal from Brexit Britain. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/21/christianity-non-christian-europe-young-people-survey-religion>

www.theguardian.com/commentisfree/2018/feb/15/head-commonwealth-royal-brexit-britain-colonial-institution (17. 10. 2018).

The Guardian (2018e): US News – The NSA Files. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/us-news/the-nsa-files> (22. 10. 2018).

The Guardian (2018f): Section 28 Protesters 30 Years on: ‘We were arrested and put in a cell up by Big Ben’, 27. 3. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/27/section-28-protesters-30-years-on-we-were-arrested-and-put-in-a-cell-up-by-big-ben> (9. 10. 2018).

The Guardian (2018g): Editorial View on LGBT Rights: the Fight for Equality is Still on, Guardian, 3. 7. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jul/03/the-guardian-view-on-lgbt-rights-the-fight-for-equality-is-still-on> (9. 10. 2018).

The Guardian (2018h): Banksy stencil soars past Hay Wain as UK’s favourite work of art, 26. 7. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2017/jul/26/banksy-balloon-girl-hay-wain-favourite-uk-work-of-art-constable-poll-nation> (12. 10. 2018).

The Guardian (2018i): Banksy artwork self-destructs after selling at auction for £1m – video, 6. 10. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/artanddesign/video/2018/oct/06/banksy-artwork-self-destructs-after-selling-at-auction-for-1m-video> (12. 10. 2018).

The Guardian (2018j): Woman who bought shredded Banksy artwork will go through with purchase, 11. 10. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/oct/11/woman-who-bought-shredded-banksy-artwork-will-go-through-with-sale> (12. 10. 2018).

The Guardian (2018k): Twitter bans 270,000 accounts for ‘promoting terrorism’. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/technology/2018/apr/05/twitter-bans-270000-accounts-to-counter-terrorism-advocacy> (14. 10. 2018).

The Guardian (2018l): New ‘Big Society’ Bid to Boost Charities’ Role in Public Services, 8. 8. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/society/2018/aug/08/new-big-society-bid-to-boost-charities-role-in-public-services> (2. 1. 2018).

- The Guardian (2018m): Jeremy Corbyn's Labour Party Isn't So Radical, 27. 9. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/politics/2018/sep/27/jeremy-corbyn-labour-party-isnt-so-radical> (2. 11. 2018).
- The Guardian (2018n): MPs Are Set For An Autumn Of Chaos and Poison, 1. 9. 2018. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/politics/2018/sep/01/politics-tories-labour-lib-dems-turmoil-autumn-brexit> (2. 11. 2018).
- The Irish Times (2018): Monarchy in the UK: the Royal Family's Uncertain Future. Dostopno na: <https://www.irishtimes.com/news/world/uk/monarchy-in-the-uk-the-royal-family-s-uncertain-future-1.3500174> (16. 10. 2018).
- The Jacobite Heritage (2018a): Declaration of Indulgence of King James II (1687). Dostopno na: <http://www.jacobite.ca/documents/16870404.htm> (15. 9. 2018).
- The Jacobite Heritage (2018b): Amended Declaration of Indulgence of King James II (1688). Dostopno na: <http://www.jacobite.ca/documents/16880427.htm> (15. 9. 2018).
- The National Archives (2018): Britain and the French Revolution. The National Archives. Dostopno na: http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/citizenship/struggle_democracy/revolution.htm (23. 10. 2018).
- The National Archives UK (2019a): Getting the vote, Voting rights before 1832. Dostopno na: http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/citizenship/struggle_democracy/getting_vote.htm (31. 1. 2019).
- The National Archives UK (2019b): Power, Politics and Protest. Dostopno na: <http://www.nationalarchives.gov.uk/education/politics/timeline/> (12. 1. 2019).
- The National Archives UK (2019c): The Way back Machine. Dostopno na: <https://web.archive.org/web/20110629184711/> (12. 1. 2019).
- The New Statesman (2017): Theresa Mays Foreign Policy Trade First Human Rights Never. Dostopno na: <https://www.newstatesman.com/politics/staggers/2017/04/theresa-mays-foreign-policy-trade-first-human-rights-never> (22. 10. 2018).
- The New York Times (2018): Britain's Lords Savage Brexit Plan, Enraging Euroskeptics. Dostopno na: <https://www.nytimes.com>

- com/2018/05/11/world/europe/uk-brexite-house-of-lords.html (18. 10. 2018).
- The Obscene Publications Act, 1857. Dostopno na: http://www.h2g2.com/approved_entry/A679016 (6. 8. 2018).
- The Open University - International Centre for History of Crime, Policing and Justice ICHCPJ (2009): The Geddex Axe, 1922, The Women Police The First Women Police Officers. Dostopno na: <http://www.open.ac.uk/Arts/history-from-police-archives/Met6Kt/WomenPolice/wpFwp.html> (6. 10. 2018).
- The Semayne's Case Ruling (2005). Dostopno na: <http://groups.csail.mit.edu/mac/classes/6.805/admin/admin-fall-2005/weeks/semayne.html> (26. 10. 2018).
- The Surveillance Studies Network (2006): A Report on the Surveillance Society for the Information Commissioner, Full report. Dostopno na <https://ico.org.uk/media/about-the-ico/documents/1042390/surveillance-society-full-report-2006.pdf> (25. 6. 2018).
- The Victorian Web (2012): An overview in Alcohol and Alcoholism in Victorian England. Literature, History and Culture in the age of Victoria. Dostopno na: <http://www.victorianweb.org/science/health/alcoholism.html> (19. 9. 2018).
- The Warwick Commission (2015): Enriching Britain: Culture, Creativity and Growth, Final Report, 2015. Dostopno na: https://warwick.ac.uk/research/warwickcommission/futureculture/finalreport/warwick_commission_final_report.pdf (14. 10. 2018).
- The Warwick Library (2017): Russia and the British voter: the 'Zinoviev Letter', 'Red Scare' and 1924 general election. Dostopno na: <https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/explore/further/digital/russia/zinoviev/> (6. 1. 2019).
- The Wicked Witch Is Dead (Margaret Thatcher) (2018). Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=pSp1xecFf6E> (12. 10. 2018).
- Timelines of Wars (2019): Wars of America. Dostopno na <http://www.datesandevents.org/events-timelines/24-timeline-of-war.htm> (26. 12. 2018).
- TTTdebates (2018): Dilemmas of Post-liberalism. Speakers: David Goodhart, Ivan Krastev and Christian Ultsch. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=1atjL3Dw7dg> (31. 1. 2019).

- UK Political Info (2018): General Election Turnout 1945 – 2017. Dostopno na: <http://www.ukpolitical.info/Turnout45.htm> (13. 11. 2018).
- UK Political Info (brez letnice a): Conservative vs Labour since 1945: Dostopno na: <http://www.ukpolitical.info/ConvLab.htm> (3. 1. 2019).
- UK Political Info (brez letnice b): General Election Turnout 1945 – 2017. Dostopno na: <http://www.ukpolitical.info/Turnout45.htm> (3. 1. 2019).
- Unicef UK (2018): Rights Respecting Schools / The Importance of Child Rights Education After Brexit. Dostopno na: <https://www.unicef.org.uk/rights-respecting-schools/the-importance-of-child-rights-education-after-brexite/> (21. 10. 2018).
- United Kingdom Legislation (2015): European Union Referendum Act 2015. Dostopen na: http://www.bailii.org/uk/legis/num_act/2015/ukpga_201536_en_1.html (22. 10. 2018).
- University of Surrey (2018): Brexit is One of the Greatest Threats to Women's Rights: Study, 25. 1. 2018. Dostopno na: <https://phys.org/news/2018-01-brexite-greatest-threats-women-rights.html> (2. 10. 2018).
- Unlock Democracy (2016): The Original Charter 88, July 04, 2016. Dostopno na: <http://www.unlockdemocracy.org/publications/charter-88> (25. 6. 2018).
- Victorian web (2019a): The Reform Acts. Dostopno na: <http://www.victorianweb.org/history/hist2.html> (12. 1. 2019).
- Victorian web (2019b): Political & Economic History of Great Britain from the Civil War to the Twentieth Century (with an Emphasis on the Eighteenth and Nineteenth centuries). Dostopno na: <http://www.victorianweb.org/history/historytl.html> (12. 1. 2019).
- Video Tour of the House of Lords (2018). Dostopno na: <https://www.parliament.uk/education/teaching-resources-lesson-plans/video-tour-of-the-house-of-lords/> (20. 10. 2018).
- Walker, David (2017): So 2017 Ends As It Began, With Urgent Questions About UK Public Services. *The Guardian*, 20. 12. 2017. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/public-leaders-network/2017/dec/20/2017-review-uk-public-services-local-government> (16. 10. 2018).

- Warwick University Library (2019): The Russian Revolution and Britain, 1917-1928. Dostopno na: <https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/explorefurther/digital/russia/zinoviev/> (2. 1. 2019).
- Why Britain Joined the European Union. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=37iHSwA1SwE> (17. 10. 2018).
- Wiener, Antje (2016): Why the Brexit Debate Might Mark the End of Britain's Unwritten Constitution, *Verfassungsblog*, 22. 10. 2016. Dostopno na: <https://verfassungsblog.de/why-the-brexit-debate-might-mark-the-end-of-britains-unwritten-constitution/> (30. 10. 2018).
- Wincott, Daniel (2018): Brexit and the Territorial Constitution: Déjà Vu All Over Again?. UCL, The Constitution Unit, 11. 9. 2018. Dostopno na: <https://constitution-unit.com/2018/09/11/brexit-and-the-territorial-constitution-deja-vu-all-over-again/> (31. 10. 2018).
- Wired (2018): The UK Wants to Block Online Porn. Here's What We Know. Dostopno na: <https://www.wired.co.uk/article/porn-block-ban-in-the-uk-age-verification-law> (14. 10. 2018).
- Wohl, Anthony S. (2017): Women and Victorian Public Health: Difficulties in Childbirth. The Victorian Web. Dostopno na: <http://www.victorianweb.org/science/health/health6.html> (6. 10. 2018).
- Women's Budget Group (2018): Fawcett Society, Face Her Future. Exploring the Economic Impact of Brexit on Women, poročilo, marec 2018. Dostopno na: <https://www.fawcettsociety.org.uk/Handlers/Download.ashx?IDMF=049e3458-12b0-4d0f-b0a6-b086e860b210> (2. 10. 2018).
- World Statesmen (2019): Gibraltar. Dostopno na: <http://www.worldstatesmen.org/Gibraltar.html> (31. 1. 2019).
- Yes, Minister in Yes, Prime minister (2013). Dostopno na: <http://www.yes-minister.com/introduc.htm> (17. 10. 2018).
- YouGov (2018): Who are the Monarchists? Dostopno na: <https://yougov.co.uk/news/2018/05/18/who-are-monarchists/> (16. 10. 2018).
- Youngs, Ian (2018): What could Brexit mean for the UK's creative talent?. BBC News, 31 May 2018. Dostopno na: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-44300562> (12. 10. 2018).

17 IMENSKO IN STVARNO KAZALO

A

Ackerman, B. 18, 126, 127
 Adams, R. 153
 Aittomäki, A. 100
 Albo, G. 26, 174
 Allen, C. 118, 119
 Anderson, J. 4
 Ansell, C. 5
 Archibugi, D. 4
 Armitage, D. 39
 Arnautović, A. 154
 Arthur, J. 3
 Aston, E. 154
 Aucoin, P. 104, 105
 Awan-Scully, R. 116

B

Bäckstrand, K. 5
 Bales, R. 144
 Bamforth, N. 163
 Bastow, S. 106
 Bear, D. 39, 40
 Beck, U. 4
 Beetham, D. 163
 Bell, D. S. A. 39, 40
 Benz, A. 4, 5
 Bermeo, N. 6
 Bibič, A. 4
 Black-Branch, J. L.
 Black, J. 9
 Blackburn, D. 9, 116
 Blanco, I. 5
 Blondel, J. 115

Boenker, F. 4
 Bogdanor, V. 129
 Bolton, M. 49
 Booth, Alan 9
 Bromley, C. 163
 Brown, J. 138, 140
 Brusis, M. 6
 Bugarič, B. 6
 Bulmer, S. 24, 77
 Bump, P. 169
 Burch, M.
 Bütthe, T. 171
 Butt, R. 64, 66, 67, 74
 Byrd, P. 111

C

Cable, V. 164
 Callaghan, J. 112, 115
 Campbell, C. 104
 Cannadine, D. 163
 Carabine, J. 146
 Carter E. 5
 Cartron, A. 137
 Caust, J. 152, 158
 Chadwick, E. 100
 Christopheher P.
 Clarke, Maude V.
 Conroy, M. 160
 Cook, M. 143, 144
 Cram, I. 29, 32, 33
 Crewe, I. 37
 Crick, B. 65, 77
 Crook, P. 40

Csillag, T. 6

D

Dahl, R. 3, 4, 5

Dahrendorf, R. 25

Daly, G. 115

Davidson, R. 145, 146

Davie, G. 9

Davis, G. 145, 146

Dawisha, K. 4

de Grazia, A. 52

Deakin, N. 46

Diamond, L. 3, 4, 5

DiPalma, G. 4

Dixon, R. 105, 106

Docks, S. 155

Dunleavy, P. 77, 478, 106, 115,
117

Dunn, W. 101

Durham, M. 46

E

Eason, C. 137

Eichbaum, C. 104

Eisenberg, C. 150

Elliot, M. 77, 78

Elster, J. 4

Erdmann, Gero 6

Eric C. Ip 128

Eriksen, E. O. 4

Eulau, H. H.F. 51

Evans, E. J. 35, 41, 42, 53, 54, 93,
94, 107, 108

Evans, S. 47

F

Farell, M. D. 4

Ferlie, E. 102

Ferrín, M. 6

Filmer, B. L. R. 29, 34

Finer, S. E. 75, 111

Finn, M. t C. 42

Flinders, M. 137

Foa, Roberto S. 6

Fudge, Shane 25, 112

G

Gallagher, T. 4

Gallego, A. 163

Garthwaite, K. 117

Gerlach, R. 150

Giddens, A. 25, 46, 112

Giorgi, L. 4

Goetting, U. 4

Goldblatt, D. 4

Gong, G. 40

Gorz, A. 26

Gray, J. 42

Grayson, R. 42

Graziano, G. 3

Grugel, J. 3

Guerrina, R. 140

H

Hainsworth, P. 5

Hanberger, A. 5

Handke, C. 150

Harman, C. 169

Hawkins, S. 133

Hayes, B. C. 145, 147

Haylett, C. 25, 113

Hayward, J. 4

Held, D. 3, 4

Herrick, F. H. 42, 43

Hickson, K. 45

Holden, B. 4

Holme, R. 77

Homburg, V. 106

Hood, C. 103, 105, 106

Hutton, W. 106

I

Ingall, A. 140
Inkeles, A. 4
Iverson, D. 38, 39

J

Jefferys, K. 163
Johnston, C. P. 37
Jowell, R. 5
Judge, D. 1, 2, 11, 28, 29, 34, 35,
43, 44, 46, 51, 52, 53, 54, 65,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75,
76, 77, 79, 107, 162

K

Keane, J. 3, 4, 5, 6,
Keeley, J. 59
Keene, E. 40
Keir, D. L. 13
Kiloh, M. 4
Kingdom, J. 10, 13, 16, 22, 23,
30, 31, 35, 36, 40, 54, 72, 74,
93, 124, 125, 127, 137, 146
Kirton, H. 140
Klingemann, H.-D. 6
Klug, F. 31, 32, 121, 122, 123,
124
Kneuer, M. 6
Kobrin, S. J. 172
Kotler, P. 170
Kriesi, H. 6
Kurlantzick, J. 169
Kuyper, W. J. 5

L

Lane, J.-E. 5, 109
Lansley, S. 58, 163
Latham, M. 25
LeDuc, L. 5
Lent, A. 144
Lentini, P. 144

Lester, A. 145
Lewis, P. 4
Leys, C. 73
Lijphart, A. 4, 6, 7, 161
Linszen, R. 163
Linz, J. J. 3
Lock, G. 9
Locke, J. 29, 30, 32, 33, 34, 38,
39, 104
Löffler, E. 102
Long, M. H. 19, 40, 41

M

Mack, J. 163
Mackenzie, K. 61, 63, 64, 65, 67,
68, 69, 70, 73
Margetts, H. 106, 115
Maitland, F. W. 65, 66, 69
Marks, G. 3
Marwick, A. 9
Massetot, A. 140
Matthews, F. 137
Mattli, W. 171
Maurois, A. 13, 54, 71
May, C. 18, 79, 114, 116, 119,
136, 172
McCord, N. 73
McCulloch, J. 126, 127
McFalls, L. 168
McGrew, A. 3, 4
McKibbin, R. 109
Menon, A. 4
Michalis, M. 157
Milbank, J. 47, 48
Miliband, R. 45, 52, 73, 74, 75,
157
Mill, J. S. 33, 41, 135
Miller, E. 9, 34, 52, 61, 62, 73, 80
Monk, Y. 6
Monro, S. 146
Moran, M. 3

Morgan, K. O. 19, 21, 45, 101
 Morlino, L. 3
 Mudde, C. 5
 Muthu, S. 40

N

Neilson, Fr. 43
 Nettesheim, M. 4
 Nicholls, D. 42, 94
 Niemi, R. G. 5
 Norris, P. 5, 126, 127, 128

O

O'Donnell, G. A. 3
 Offe, C. 4
 Otter, C. 99, 100

P

Pabst, A. 47, 48
 Page, E. 8, 101
 Pandolfi, M. 168
 Panebianco, A. 108
 Papadopoulos, J. 4, 5
 Parry, G. 3
 Parsons, T. 4, 144
 Parsons, W. 4
 Patterson, M. 154
 Patterson, S. C. 77, 115
 Pattison, J. 117
 Peele, G. 107, 112
 Peters B. G. 102
 Phillipov, M. 153
 Pickering, P. 73,
 Pickering, Sharon 126, 127
 Pickety, T. 26, 169
 Pierre, J. 5, 102
 Pierson, C. 46
 Pitts, F. H. 40, 50
 Pitts, J. ???
 Plattner, M. F. 6
 Pollitt, C. 106

Potter, D. 4
 Powell, B. 6
 Preuss, U. K. 4
 Pridham, G. 3, 4

Q

Quigley, K. F. F. 3

R

Raby, D. L. 5
 Ramsden, J. 111, 158
 Richard, S. 36
 Richards, D. 21, 22, 34, 39,
 132, 162
 Richardson, J. 75, 76
 Riley, T. 153
 Robertson, G. 122
 Robinson, R. V. 59
 Roodhouse, S. 153
 Rosenau, J. N. 4
 Rozbicka, P. 160
 Rueb, F. W. 4
 Rush, M. 75

S

Szelényi, I. 6
 Scheepers, P. 163
 Schmeets, H. 163
 Schmitter, P. 3
 Searing, D. D. 37
 Seyd, B. 163
 Starmer, K. 121, 122,

T

Tinkler, Jane 106
 Torfing, Jacob 5
 van Thiel, Sandra 106

V

Vanhanen, Tatu 3

W

Warren, T. 117

Weir, S. 31, 32, 121, 122, 123,
124

Whitehead, L. 3

Williams, S. 25, 112, 129, 152

